

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, член національної спілки журналістів України, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України, к. т. н., доцент

Саввов Іван Антонович, заступник головного редактора, Член ради директорів, Оксфордський Академічний Союз

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Генадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Андрющенко Катерина Анатоліївна, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», д-р екон. наук, Відмінник освіти України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бацаур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Войтович Радмила Василівна, ректор ІПК ДСЗУ, д-р наук з державного управління, професор

Воронкова Таїсія Євгенівна, професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, к-т екон. наук

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКРСІБбанка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, Заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Крикий Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, д-р екон. наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2-х державних премій в галузі науки та техніки, Заслужений працівник освіти України

Курко Микола Несторович, ректор МАУП, д-р юрид. наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, Заслужений юрист України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, д-р істор. наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці КНЕУ, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Мігус Ірина Петрівна, головний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту, д-р екон. наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри публічного управління та адміністрування ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, д-р екон. наук, професор, ІПК ДСЗУ

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Ольшанська Олександра Володимирівна, декан факультету економіки та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Осадча Наталія Вікторівна, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, начальник відділу статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Радиш Ярослав Федорович, д-р наук з державного управління, професор

Розпугатенко Іван Васильович, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, Заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

Шیان Дмитро Вікторович, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, д-р екон. наук, професор

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 22.08.19 р.

Підписано до друку 22.08.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2208/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 8/2019

Економічна
наука

<u>Лавров Р. В., Сагчикова І. В., Серегюк І. О.</u> Сучасні тенденції валютного регулювання в Україні	4
<u>Герасименко А. Г., Масько А. М.</u> Моделі взаємодії держави та ринку: інституційний аспект	12
<u>Дацій Н. В., Аляб'єва Т. В.</u> Чинники впливу на публічне управління розвитком екологічної системи території	19
<u>Желибо Е. П., Сагайдак І. С.</u> Україна на пути устойчивого развития: экономический аспект	23
<u>Фесенко Н. В., Яремченко Л. М.</u> Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації	28
<u>Насібова О. В.</u> Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення	35
<u>Нерога Ю. В.</u> Місце аграрного сектору в національній економіці України	41
<u>Утенкова К. О.</u> Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку	44
<u>Петренко В. А.</u> Правові засади державного регулювання діяльності закладів освіти	51
<u>Разумова Г. В.</u> Концепція управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки	58
<u>Душак М. І.</u> Теоретичне підґрунтя формування фінансової архітектури підприємства	62
<u>Гайдукова О. О.</u> Застосування електронної торгівлі в реалізації продукції харчової промисловості	67
<u>Дмитрик О. В.</u> Організаційно-економічні засади державної підтримки функціонування особистих селянських господарств	71
<u>Цеханович В. Б.</u> Европейский опыт управления еврорегиональным сотрудничеством	76
<u>Джурик Х. Б.</u> Формування раціональної організаційно-економічної структури управління ОТГ	82
<u>Сарнецька Я. А.</u> Місцеве самоврядування: еволюція сутності та статусу	87
<u>Кузьменко В. М.</u> Форми державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств	93

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 8/2019

Economy

<u>Lavrov R., Sadchykova I., Serediuk I.</u>	
MODERN TRENDS OF CURRENCY REGULATION IN UKRAINE	4
<u>Gerasyenko A., Masko A.</u>	
MODELS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE MARKET: THE INSTITUTIONAL ASPECT	12
<u>Datsii N., Aliabieva T.</u>	
FACTORS OF INFLUENCE ON PUBLIC GOVERNANCE OF THE ENVIRONMENTAL SYSTEM DEVELOPMENT OF THE TERRITORY	19
<u>Zhelibo Ye., Sahaidak I.</u>	
UKRAINE ON THE WAY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECONOMIC ASPECT	23
<u>Fesenko N., Yaremchenko L.</u>	
THE STATE AND PROSPECTS OF UKRAINE'S INSURANCE MARKET FUNCTIONING IN GLOBALIZATION CONDITIONS	28
<u>Nasibova O.</u>	
THE THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION	35
<u>Nehoda Yu.</u>	
PLACE OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE	41
<u>Utenkova K.</u>	
DESTABILIZING FACTORS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL ENVIRONMENT OF ENTERPRISE AND THEIR EFFECT ON ECONOMIC SECURITY	44
<u>Petrenko V.</u>	
LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS	51
<u>Razumova H.</u>	
CONCEPT OF MANAGEMENT OF CHANGES IN REGULATORY POLICY OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY	58
<u>Dushak M.</u>	
THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL ARCHITECTURE OF THE COMPANY	62
<u>Haidukova O.</u>	
THE USE OF ELECTRONIC COMMERCE IN THE SALE OF FOOD INDUSTRY	67
<u>Dmytryk O.</u>	
ORGANIZATIONALLY-ECONOMIC PRINCIPLES OF STATE SUPPORT OF FARM HOUSEHOLDS	71
<u>Tsekhanovich V.</u>	
EUROPEAN EXPERIENCE IN MANAGING EUROREGIONAL COOPERATION	76
<u>Dzhuryk Kh.</u>	
FORMATION OF RATIONAL ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC STRUCTURES OF MANAGEMENT OTG	82
<u>Sarnetska Ya.</u>	
LOCAL SELF-GOVERNANCE: EVOLUTION OF ESSENCE AND STATUS	87
<u>Kuzmenko V.</u>	
FORMS OF ENTREPRENEUR INVESTMENT ACTIVITY STATE FINANCING	93

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

Р. В. Лавров,

*д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Чернігівський національний технологічний університет*

ORCID ID: 0000-0002-9655-4467

І. В. Садчикова,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки,
Чернігівський національний технологічний університет*

ORCID ID: 0000-0001-5144-1306

І. О. Середюк,

студентка, Чернігівський національний технологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-6100-7164

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.4

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

R. Lavrov,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Finance,
Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology*

I. Sadchykova,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Financial
and Economic Security, Chernihiv National University of Technology*

I. Serediuk,

student, Chernihiv National University of Technology

MODERN TRENDS OF CURRENCY REGULATION IN UKRAINE

Публікацію присвячено вивченню тенденцій валютного регулювання в Україні. Розкрито зміст поняття "валютне регулювання" як важливої частини макроекономічної політики держави. Проведено детальний аналіз особливостей здійснення валютного регулювання в розвинутих країнах, а саме: Німеччині, Великобританії, Італії, Польщі. У статті основну увагу приділено введенню в дію нового Закону України "Про валюту і валютні операції", який прийнято на зміну Декрету "Про систему валютного регулювання", надано порівняння їх основних положень. Окреслено ключові проблеми, які впливають на розвиток вітчизняного валютного ринку. Для визначення впливу чинного законодавства на курс валюти здійснено його оцінку за останні 5 років, а також представлено аналіз міжбанківського валютного ринку з урахуванням валютних інтервенцій НБУ. На підставі проведеного дослідження автори пропонують такі напрями вдосконалення механізму валютного регулювання: зменшення переліку нормативно-правових актів щодо валютного регулювання та їх концентрація в обмеженій кількості законів і постанов; підтримка ліквідності банківського сектору на рівні, необхідному для проведення міжнародних валютних розрахунків; зниження ступеня доларизації за допомогою підтримки стійкості національної валюти; скасування обов'язкового продажу частини валютних надходжень юридичних осіб; посилення контролю за виводом капіталу в офшори; створення більш привабливих умов для утримання населенням валюти в межах банківської системи України.

The publication is devoted to the study of the currency regulation trends in Ukraine. The essence of "currency regulation" as an essential part of the state macroeconomic policy has been revealed. The detailed analysis of the peculiarities of currency regulation in developed countries, namely in Germany, Great Britain, Italy and Poland, was conducted.

The article focuses on the enactment of the new Law of Ukraine "On currency and currency transactions", which was adopted to replace the Decree "On currency regulation system", as well as provides a comparative description of the main provisions of these two normative legal acts. The key problems restraining modern processes of development of the domestic currency market have been outlined.

In order to determine the impact of the current legislation on the exchange rate, its estimate for the past 5 years was made, as well as an analysis of the interbank foreign exchange market taking into account NBU currency interventions was presented. The level of the shadow economy that influences the development of the Ukrainian foreign exchange market was researched with the focus on the level of shadowing by classification of economic activity "Finance and insurance". The dynamics of volumes of direct investment flows for 2014-2018 and private money transfers as a specific source of investments inflow into Ukraine was analyzed. The main channels through which these financial resources come to our state were described.

On the basis of the undertaken study the authors suggest the following directions for improving the currency regulation mechanism: reduction of the number of regulatory legal acts as to currency regulation and their concentration in a limited number of laws and regulations; support of the banking sector liquidity at the level necessary for conducting international currency payments; reduction of the dollarization rate by supporting the national currency sustainability; abolition of the mandatory sale of a part of legal entities' currency earnings; strengthening of the control over the assets going offshore; creation of more attractive conditions for the currency to be retained by the population within the banking system of Ukraine.

Ключові слова: валюта, іноземна валюта, валютний курс, валютне регулювання, валютні інтервенції, інвестиційні потоки, грошові перекази.

Key words: currency, foreign currency, exchange rate, currency regulation, currency interventions, investment flows, money transfers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На сьогодні процеси інтеграції до Європейського Союзу та співробітництво з провідними країнами світу є основним вектором для розвитку економіки України. Тому питання валютного регулювання в нашій державі посідає важливе місце в сучасних наукових дослідженнях.

Застаріла законодавча база ще з 90-тих років минулого століття унеможлиблювала розвиток багатьох економічних процесів, у яких задіяні валютні операції. Для виходу з кризи, підвищення підприємницької активності й зростання добробуту населення варто проаналізувати наслідки прояву пострадянськості у валютному законодавстві та провести дослідження міжнародних тенденцій валютного регулювання з можливостями оцінки їх впливу на покращення валютної діяльності України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні й методичні основи валютного регулювання в Україні знайшли відображення в працях таких відомих науковців: Л.М. Акімової, Є.О. Алісова, Н.В. Божидарнік, Л.К. Воронової, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, Л.М. Докієнко, Ф.О. Журавки, В.В. Клименка, А.Я. Кузнецової, А.П. Рум'янцева, Н.С. Рум'янцевої, М.І. Савлука, В.С. Стельмаха та ін. Цю проблематику також досліджено в роботах зарубіжних учених, як-от: М.М. Богуславський, О.М. Горбунова, О.Ю. Грачова, Д.М. Козирін, С.К. Магомедов, О.В. Покачалова, С.І. Прокопчук, Н.А. Сатарова, Б.Г. Федоров, Н.І. Хімичева, Є.О. Царьова та ін.

Попри велику кількість наукових розвідок і накопичений практичний досвід із цієї тематики слід зазначити, що в літературі малу частку досліджень присвячено висвітленню питань нового валютного законодавства та його впливу на подальший рівень інтеграції України до Європейського Союзу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз тенденцій валютного регулювання в Україні й перспектив впливу нового законодавства та можливості залучення іноземних партнерів, розширення вітчизняного бізнесу за межі країни та зменшення валютного контролю для фізичних і юридичних осіб.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливою складовою теоретичного обґрунтування сутності й тенденцій валютного регулювання є необхідність розкриття поняття "валютне регулювання". Дослідженню терміну "валютне регулювання" присвячені роботи багатьох вітчизняних учених. Так, А.П. Рум'янцев зазначає, що валютне регулювання — діяльність державних органів щодо контролю валютного обігу, впливу на курс валюти та обмеження використання національної валюти [15]. Н.В. Божидарнік стверджує, що валютне регулювання — це спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає заходи, спрямовані на організацію функціонування внутрішнього валютного ринку [1]. Згідно з В.Я. Швець, валютне регулювання є сукупністю заходів, які використовують міжнародні організації в сфері валютних відносин [17]. Найбільш повним є визначення В.В. Клименка, який валютне регулювання розглядає із двох боків. З одного боку, це нормативно-правові акти, що націлені на регулювання потоків капіталу з країни в країну, а з іншого боку, частина макроекономічної політики держави, яка стосується сфери валютно-фінансових зв'язків громадян країни [4].

Вивчення теоретичної бази в частині розкриття категорії "валютне регулювання" дозволило науковцям сформулювати такі положення щодо наявних підходів до з'ясування місця валютного регулювання в системі державного управління економікою [2; 6]:

— "у широкому розумінні валютне регулювання розглядається як система, один із механізмів державного впливу на певні економічні процеси (регламентація міжнародних розрахунків, порядок здійснення операцій з валютними цінностями, керування обігом валюти, вплив на обмінний курс національної валюти, контроль за веденням валютних операцій);

— у вузькому розумінні валютне регулювання розглядається як метод, форма чи інструмент системи державного управління міжнародними економічними відносинами, регулювання економіки або зовнішньої торгівлі".

Стосовно нашої держави, то починаючи з 19 лютого 1993 р., діяльність із питань валютного регулювання підпорядковувалася Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання". Норматив-

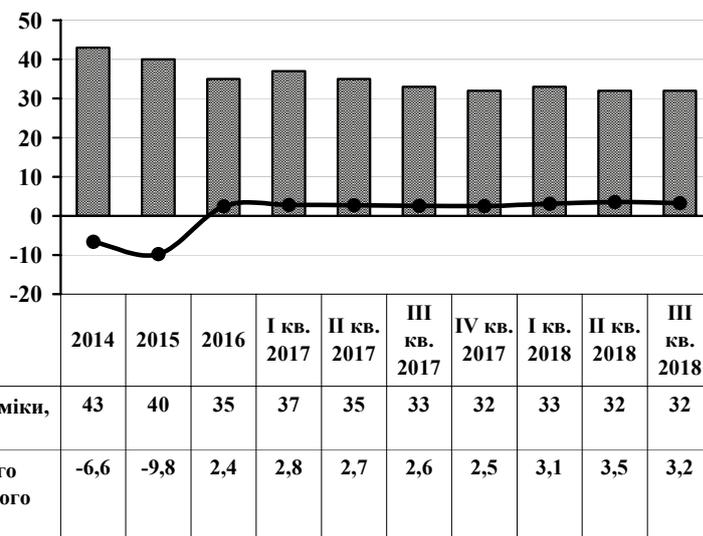

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від офіційного обсягу ВВП)

Джерело: складено авторами на основі [9].

но-правове поле, що склалося в 90-ті роки минулого сторіччя, дозволяло перелік лише окремих валютних операцій. Водночас інші операції, які не зазначені в Декреті, були заборонені. Такий жорсткий контроль валютного законодавства на початку незалежності України мав на меті зменшити вплив капіталу за кордон, що було необхідним для того, щоб утримати національну економіку.

Система валютного регулювання була непрозорою для суб'єктів валютних операцій та створювала додаткові труднощі при вступі у валютні правовідносини. Декрет КМУ містив досить жорсткі умови реєстрації в Національному банку України, зміни сторони в договорі позики між українською компанією й компанією-нерезидентом (нерезидента-позикодавця зобов'язували подати до банку договори, які підтверджували умови замінні позикодавця, що зарубіжні партнери в свою чергу вважали конфіденційною інформацією та відмовлялись розголошувати ці дані). Таким чином, вітчизняна компанія залишалася в скрутному становищі [5].

На зміну Декрету прийшов Закон України "Про валюту і валютні операції" від 06 червня 2018 р., який набув чинності 07 лютого 2019 р. Метою нового законодавства стало послаблення валютного контролю в державі, спрощення проведення операцій валютного обміну в банках, зміна умов міжнародних переказів.

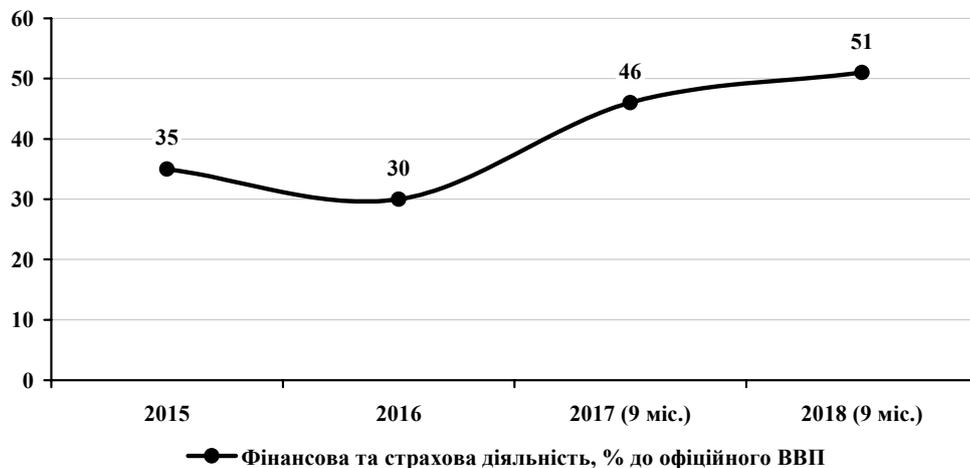

Рис. 2. Рівень тіньової економіки за видом економічної діяльності "Фінанси та страхова діяльність" (у % від офіційного обсягу ВВП згідно з ВЕД)

Джерело: складено авторами на основі [9].

На відміну від Декрету, новий Закон надає чітке визначення валютному регулюванню — це діяльність Національного банку України та Кабінету Міністрів України, яка спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних відносин і уповноваженими установами [3].

Для можливості проведення оцінки українського законодавства зробимо аналіз валютного регулювання провідних країн світу.

Однією з країн, яка заклала свої основи валютного регулювання ще в довоєнний період, є Великобританія. Так, у 1939 р. прийнято Закон "Про імпорتنі, експортні та митні органи", якому в 1947 р. прийшов на зміну Закон "Про валютний контроль", підписаний Банком Англії. Тобто Банк Англії є одним із головних уповноважених органів валютного контролю Великобританії й визначає такі основні аспекти валютного регулювання, як обмеження на обіг валютних цінностей, контроль за інвестиціями в іноземну валюту, займається питаннями боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом [8].

Зупинимося також на системі валютного контролю Німеччини. Одним із ключових принципів регулювання валюти в Німеччині є вільний рух капіталу, але водночас існує жорсткий контроль у формі обліку капіталу, який перетинає кордон. Початком системи валютного контролю в Німеччині можна вважати Закон "Про валютний оборот і контроль за товарами" від 1949 р., що містив заборону на рух валюти й обмеження на операції з майном між громадянами та іноземцями. Закон продовжує діяти на поточний момент із більш лібералізованими змінами, який нині має назву — Закон "Про валюту".

Внаслідок лібералізації важливе місце у валютному регулюванні Федеративної республіки Німеччина займає питання організації ефективної протидії використанню фінансових систем із метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Головними органами валютного контролю Німеччини виступають: Німецький Федеральний банк, комерційні банки та інші кредитні установи [11].

Ще однією країною Європи, яка потрапляє під дослідження, є Італія. Так, у 1989 р. цією країною прийнято Указ "Про валютне регулювання", який дозволяє проводити будь-які валютні операції, що не суперечать законодавству. Італійська валютна служба разом із Банком Італії управляє валютним обігом і контролює валютні резерви, а митна служба займається питаннями експортно-імпорتنих валютних операцій. Як і Німеччина, Італія завдяки лібералізації валютного законодавства з 1995 р. створює спеціальний підрозділ, який веде боротьбу з відмиванням кримінальних доходів за допомогою фінансових установ [7].

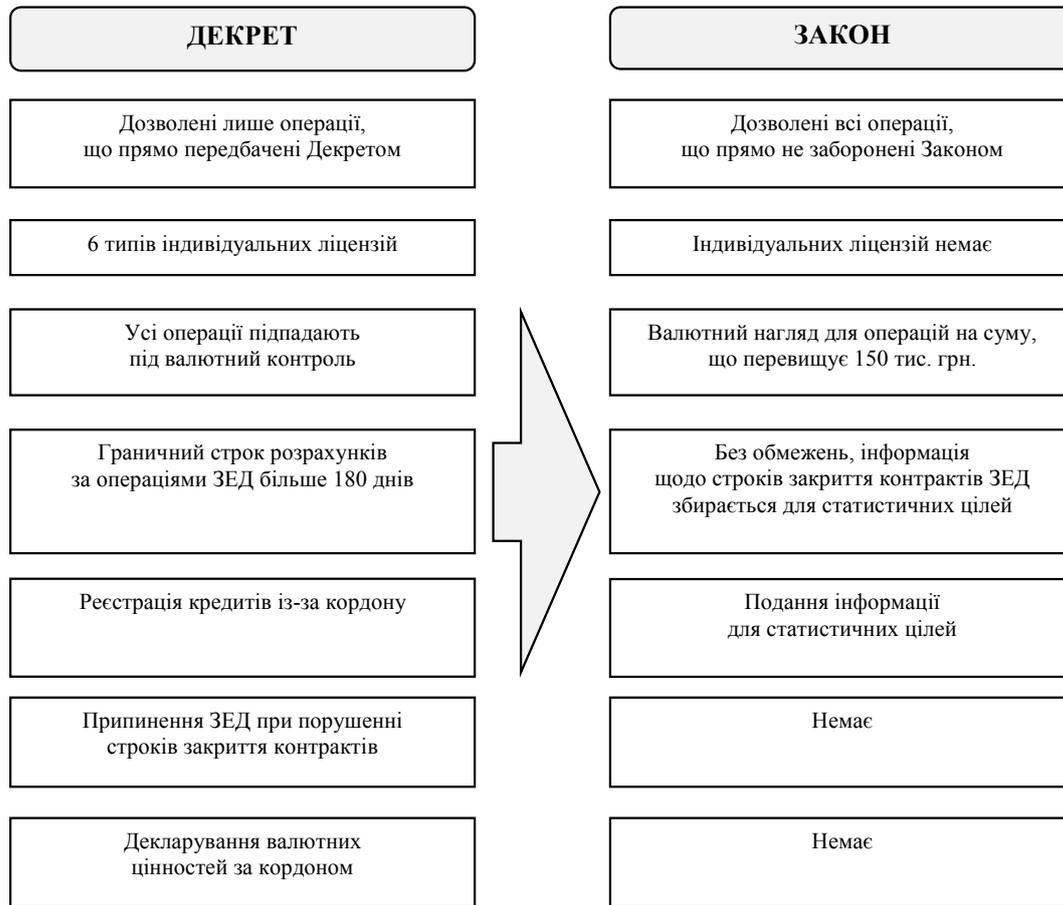

Рис. 3. Порівняльна характеристика валютного регулювання в Україні

Джерело: складено авторами на основі [10].

Країна-сусід Польща має власну історію становлення валютного законодавства. З 90-тих років минулого століття Банк Польщі активно використовує курсову політику для боротьби з інфляцією. Однією з перших реформ можна вважати введення фіксованого обмінного курсу для п'яти найвпливовіших валют, щоб стримати інфляцію. Водночас надходження від приватизації та обмеження монетарної політики польського уряду в 2000—2001 рр. допомогло зміцнити обмінний курс злотих і вплинуло на приплив іноземного капіталу. Закон "Про іноземну валюту" від 27 липня 2002 р. скасував усі обмеження на рух коштів між Польщею та країнами Євросоюзу, ввівши нові обмеження по відношенню до країн, які не є членами ЄС, а уряд Польщі зміг досягнути стабільності валютного курсу, мобільності капіталу та грошової автономії [12].

Порівнюючи вітчизняний досвід переходу до лібералізованого валютного контролю з країнами Європи, можна помітити спільні ознаки. Завдяки спрощенню проведення валютних операцій для розвитку підприємництва й міжнародного співробітництва з'являється потреба в здійсненні заходів боротьби з відмиванням за допомогою фінансових установ доходів кримінального походження, що для економіки країни з таким високим рівнем тінізації, як в Україні, є небезпечним.

За офіційними даними в січні — вересні 2018 р. рівень тіньової економіки був 32% від обсягу офіційного ВВП, що є найнижчим показником за останні роки (рис. 1).

Незважаючи на позитивну тенденцію щодо зниження загального рівня тіньової економіки в 2018 р., рівень тінізації за видами економічної діяльності за статтею "Фінансова та страхова діяльність" зріс на 16 в.п. у порівнянні з 2015 р. (рис. 2). Це свідчить про несприятливі умови для ведення бізнесу як усередині країни, так і при проведенні зовнішньоекономічної діяльності.

Такі несприятливі умови й стали основними причинами введення в дію нового законодавства щодо валютного регулювання. Нові постанови Національного банку України на основі Закону України "Про валюту і валютні операції" засвідчують, що громадянам дозволено проводити будь-які операції з іноземною валютою, які прямо не заборонені законодавством.

Ще до затвердження Закону України "Про валюту і валютні операції" Правлінням Національного банку України оприлюднено проект Положення "Про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті" від 02.01.2019 р., яке матиме тимчасовий характер і передбачатиме поступовий перехід до пом'якшення валютного контролю. У Положенні зазначено таке [13]:

- збільшення граничних строків розрахунків з експорту та імпорту товарів до 365 днів, тобто в два рази;

- вводиться нова система електронних е-лімітів, яка замінює систему отримання індивідуальних ліцензій на окремі валютні операції, що могло займати 1—2 місяці. Така процедура дасть змогу населенню інвестувати свої фінанси за кордон у цінні папери або нерухомість;

- з'являється перспектива валютного обміну онлайн до 150 тис. грн в еквіваленті на календарний день;

- виникає можливість обміну валюти за допомогою ПТКС (платіжний термінал + банкомат);

- відбувається спрощення нагляду за операціями валютного обміну в еквіваленті до 150 тис. грн на календарний день;

- дозволяється фізичним особам, юридичним особам і фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності придбання банківських металів без фізичної

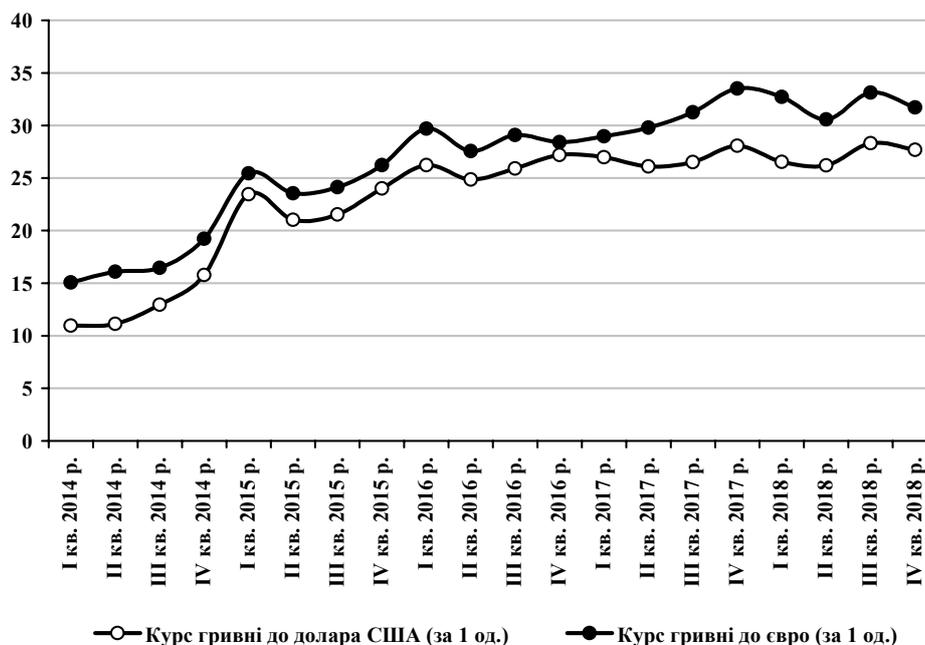

Рис. 4. Офіційний курс гривні до іноземних валют на останній день кварталу за 2014–2018 рр.

Джерело: складено авторами на основі [10].

поставки на суму в еквіваленті до 150 тис. грн протягом одного календарного дня в межах банку;

— стає можливим переказ іноземної валюти фізичними особами за кордон до 150 тис. грн без відкриття рахунку;

— скасування необхідності реєструвати в Національному банку України запозичення, залучені від іноземних партнерів.

Загалом Закон України "Про валюту і валютні операції" подається як лібералізація валютного регулювання, однак при детальному дослідженні основних моментів можна виявити низку обмежень, а саме:

— резервування коштів за валютними операціями;

— встановлення граничних строків для розрахункових операцій, які пов'язані з міжнародним товарооборотом;

— запровадження лімітів на проведення деяких валютних операцій;

— продаж частини від іноземних надходжень і ряд інших заборон.

Головним досягненням після введення Закону в дію можна вважати нову для українців процедуру валютного обміну (валютний обмін онлайн), а також збільшення можливостей для експортно-імпорتنних операцій з суб'єктами господарювання та представниками бізнесу країн Європейського союзу. Національний банк України наголошує, що кінцевою ціллю нововведень є зняття всіх поточних обмежень і перехід до вільного руху капіталу.

Задля підведення підсумків представимо порівняльну характеристику валютного регулювання після введення нового Закону в дію (рис. 3).

Отже, новий Закон більш ліберальний, гнучкий, має спрощену процедуру обміну валюти та відповідає потребам сьогодення.

Для можливості оцінки валютного регулювання в Україні за останні роки проведемо аналіз основних факторів впливу на тенденції розвитку валютного ринку.

Так, вплив обмінних курсів і зміни політичного характеру є одним із головних об'єктів дослідження, хоча обмінний курс традиційно виявився дуже складним для моделювання, а особливо для прогнозування. Останнім часом вищезазначене завдання ускладнювалось структурними змінами на фінансових ринках. Крім того, валютні кризи та зміни режимів обмінного курсу на ринках, що розвиваються, вивели на перший план наслідки невідповідності балансу іноземної валюти для зв'язку між обмінним курсом і реальною економічною діяльністю.

Для аналізу впливу нового законодавства на курс валюти здійснимо його оцінку за останні 5 років та порівняємо з I кв. 2019 р. (рис. 4).

За результатами дослідження зміни валютного курсу за даними рисунка 4 виявлено, що найбільш значним є зростання курсу до долара США: у 2015 р. за період січень — березень курс зріс із 15,77 грн/1 дол. США до 23,44 грн/1 дол. США; у 2016 р. за той же період — зро-

Таблиця 1. Щоквартальні обсяги валютних інтервенцій НБУ за 2014–2018 рр.

Роки	Продаж (за всіма валютами, млн дол. США в еквіваленті)	Купівля (за всіма валютами, млн дол. США в еквіваленті)	Сальдо
I кв. 2014 р.	3637,4	52,3	-3585,1
II кв. 2014 р.	786,4	211,6	-574,8
III кв. 2014 р.	1143,3	533,1	-610,2
IV кв. 2014 р.	4579,0	9,3	-4569,7
I кв. 2015 р.	1542,0	726,1	-815,9
II кв. 2015 р.	369,6	566,1	196,5
III кв. 2015 р.	74,3	324,6	250,3
IV кв. 2015 р.	218,2	430,0	211,8
I кв. 2016 р.	430,0	194,8	-235,2
II кв. 2016 р.	0,0	1438,1	1438,1
III кв. 2016 р.	208,1	322,3	114,2
IV кв. 2016 р.	268,0	503,1	235,1
I кв. 2017 р.	288,5	419,7	131,2
II кв. 2017 р.	5,4	1229,1	1223,7
III кв. 2017 р.	251,8	350,0	98,2
IV кв. 2017 р.	462,8	272,0	-190,8
I кв. 2018 р.	430,8	1187,8	757,0
II кв. 2018 р.	90,0	597,9	507,9
III кв. 2018 р.	871,5	236,2	-635,3
IV кв. 2018 р.	375,5	1145,3	769,8

Джерело: складено авторами на основі [10].

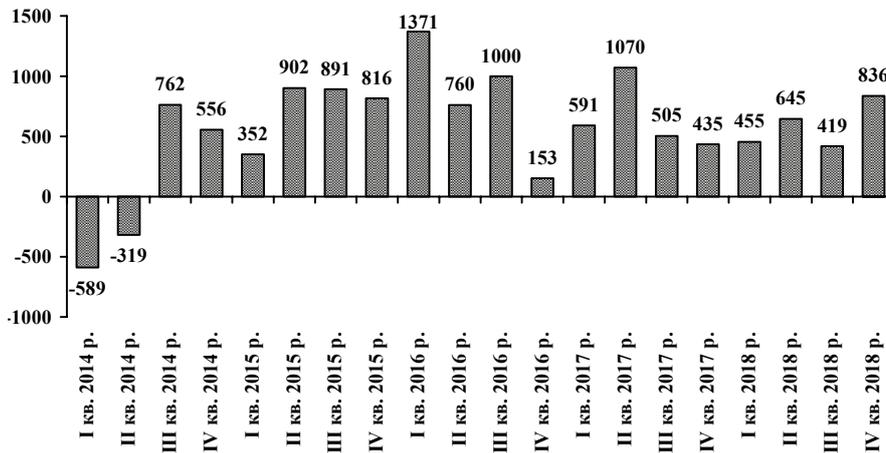

Рис. 5. Обсяги прямих інвестиційних потоків в Україну за період 2014—2018 рр. (млн дол. США)

Джерело: складено авторами на основі [10].

стає з 24,00 грн/1 дол. США до 26,22 грн/1 дол. США; у 2017 р. піковим періодом був жовтень — грудень, що позначився зростанням курсу з 26,52 грн/1 дол. США до 28,07 грн/1 дол. США; єдиним літнім періодом різкого збільшення курсу став 2018 р., коли за липень — вересень курс зріс із 26,19 грн/1 дол. США до 28,30 грн/1 дол. США, що є наслідком дефіциту валюти в зв'язку зі зменшенням експортної діяльності вітчизняних підприємств, зазвичай в зимові періоди.

Станом на 31.03.2019 р. офіційний курс гривні до долара США становив 27,25 грн/1 дол. США. Порівнюючи I кв. 2014 р. та 2019 р., гривня знецінилась по відношенню до долара США в 2,5 рази.

Водночас пікові зростання курсу гривні відносно євро збігаються у періодах, що й коливання курсу по відношенню до долара США, як і знецінення національної валюти до євро. Максимальне знецінення зафіксовано станом на 30.09.2018 р. — 33,13 грн/1 євро, а станом на 31.03.2019 р. офіційний курс гривні відносно євро становив 30,57 грн/1 євро. Порівнюючи I кв. 2014 р. та 2019 р., знецінення національної валюти до євро відбулося в 2,0 рази.

Описані стрімкі зміни курсу зумовлені переходом України з 07 лютого 2014 р. до плаваючого режиму валютного курсу, тобто встановлення офіційного курсу гривні на рівні її середньозважених ринкових котирувань за підсумками торгів на міжбанківському валютному ринку України. Такий гнучкий режим курсоутворення призвів до раптового збільшення цін і зменшення купівельної спроможності.

Значний вплив на падіння національної валюти також має загострена ситуація на Сході, політична нестабільність усередині країни та неоднозначне відношення провідних країн світу до конфлікту з сусідньою державою.

Тенденцією протягом 2015—2018 рр. було значне переважання обсягів купівлі валюти над обсягами продажу, тому одним із основних інструментів регулювання НБУ валютного ринку були валютні інтервенції (купівля-продаж Національним банком України іноземної валюти з метою впливу на обмінний курс гривні до іноземних валют, загальний попит і пропозицію грошей в Україні) [14]. Так, починаючи з 2016 р., застосування валютних інтервенцій орієнтовано на збільшення запасів валютних резервів держави й нарощення продажу іноземної валюти.

Проведемо аналіз міжбанківського валютного ринку України з урахуванням валютних інтервенцій НБУ (табл. 1).

Відповідно до даних таблиці 1, починаючи вже з II кв. 2015 р., Національний банк України розпочинає активну купівлю іноземної валюти для створення валют-

них запасів. Обсяги зміни купівлі-продажу іноземної валюти залежать від експортної виручки українських підприємств — там, де вона знижується, відбувається зменшення купівлі іноземної валюти та навпаки. Найбільш прибутковим у 2015 р. був період із липня-вересня, коли позитивне сальдо становило 250,3 млн дол. США, у 2016 р. — квітень — червень, де сальдо складало 1438,1 млн дол. США, у 2017 р. за такий самий період — 1223,7 млн дол. США, а у 2018 р. вітчизняні підприємства понесли значні експортні збитки, тому сальдо за липень — вересень становило -635,3 млн дол. США, що натомість перекрило сальдо за жовтень — грудень у розмірі 769,8 млн дол. США.

За I кв. 2019 р. продаж валютних інтервенцій становив 166,8 млн дол. США, а купівля — 791,6 млн дол. США, що склало позитивне сальдо в розмірі 624,8 млн дол. США.

Згідно зі Стратегією валютних інтервенцій 2016—2020 рр., Національний банк України не викупував валюту в період коливань у бік знецінення гривні, а поповнював міжнародні резерви лише за сприятливих умов на валютному ринку. Водночас, починаючи з квітня 2018 р., НБУ задля підвищення прозорості монетарної політики постійно оголошує обсяг купівлі іноземної валюти для поповнення міжнародних резервів.

Завдяки введенню в дію нового Закону України "Про валюту і валютні операції" Національний банк намагається досягнути збільшення рівня іноземних інвестицій.

Аналіз обсягів іноземних інвестицій за досліджуванний період наведено на рисунку 5.

За даними рис. 5, інвестиційні потоки поступово починають зростати після боргових зобов'язань у 2014 р., але під впливом політичної ситуації в країні вони є нестабільними. Найбільші розбіжності спостерігаються в 2016 р., який мав максимум за останні 5 років, а саме: за період січень-березень обсяги потоків склали 1371 млн дол. США, проте в цьому ж році відзначається достатньо низький рівень прямих інвестиційних потоків: за період жовтень — грудень — 153 млн дол. США. Такі нестабільні притоки іноземних інвестицій негативно позначаються на валютному курсі, який не може стабілізуватися.

Враховуючи, що частина українців перебувають за кордоном і отримують заробітну плату поза межами нашої держави, ці грошові перекази також можна вважати частиною інвестиційних надходжень до України.

За останні роки спостерігається збільшення обсягів приватних грошових переказів в Україну (рис. 6). Приватними переказами в основному виступають грошові кошти, які офіційно отримуються в якості офіційної заробітної плати, рівень якої в 2018 р. становив 1954 млн

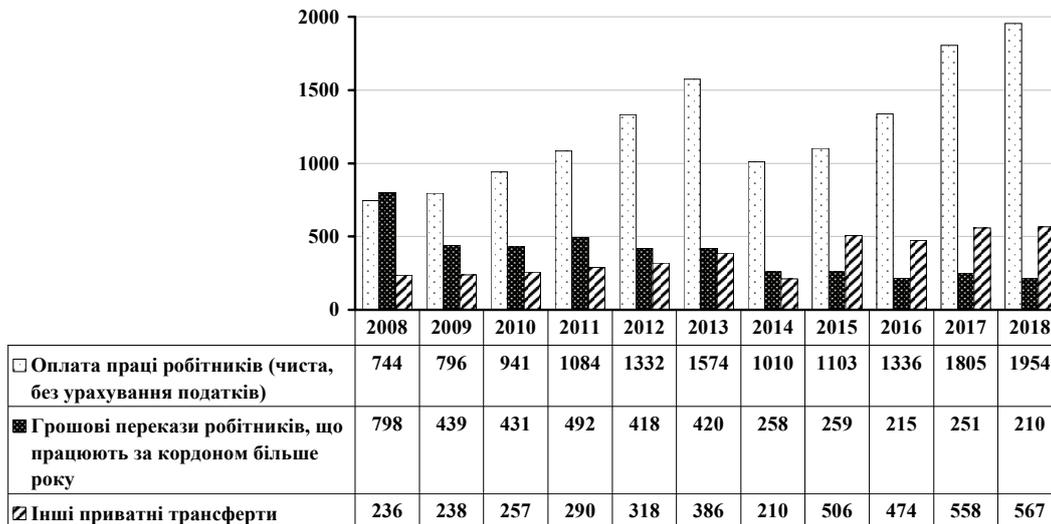

Рис. 6. Динаміка обсягів грошових переказів в Україну, млн дол. США

Джерело: складено авторами на основі [16].

дол. США, що на 149 млн дол. США більше, ніж у 2017 р. Незважаючи на нарощення рівня заробітної плати, обсяги грошових переказів в Україну в 2018 р. мають тенденцію до зменшення: у 2017 р. — 251 млн дол. США, а у 2018 р. — 210 млн дол. США. Тренд до зростання мали тільки інші приватні трансфери, рівень яких у 2018 р. становив 567 млн дол. США, що порівняно з 2017 р. більше на 9 млн дол. США.

За каналами надходження обсяги приватних грошових переказів можуть бути переведені через кореспондентські рахунки банків, міжнародні платіжні системи та неформальними каналами (рис. 7).

Як бачимо з рисунка 7, найбільше грошових переказів надходять в Україну за неформальними каналами: у 2018 р. — 1340 млн дол. США, що в порівнянні з 2017 р. більше на 77 млн дол. США. Тенденція до зростання спостерігається в переказах через кореспондентські рахунки банків: у 2017 р. — 738 млн дол. США, а в 2018 р. — 944 млн дол. США, що свідчить про збільшення надійності та рівня довіри до банківської системи України. Через міжнародні платіжні системи до нашої країни в 2018 р. надійшло 549 млн дол. США, що менше на 61 млн дол. США, ніж у 2017 р.

Таким чином, введення в дію Закону України "Про валюту і валютні операції" сприятиме покращенню ситуації в частині як грошових переказів із-за кордону, так і залученню додаткових інвестиційних ресурсів. Однак дослідження основних показників валютного регулювання в Україні демонструє нестабільність валютного ринку та неспроможність уряду країни змінити його стан. Будь-які зміни надходжень валюти з-за кордону чи зменшення експорту одразу позначається на знеціненні національної валюти.

Підприємці, які займаються експортно-імпортною діяльністю, до останніх змін у законодавстві були змушені доводити банкам, податковим і контролюючим органам правдивість кожного трансакції. Такі дії підвищували витрати на міжнародні розрахунки та зменшували конкурентоспроможність товарів. Уряд держави відзначає, що після підписання нового Закону, Україна повинна стати більш привабливою для іноземних інвестицій, що супроводжуватиметься спрощенням процедури міжнародних розрахунків для юридичних осіб і валютним обміном у режимі онлайн для фізичних осіб.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, погіршення економічної ситуації в Україні з 2014 р., що супроводжувалося збільшенням обсягів державних запозичень, високим рівнем інфляції, зменшенням інвестицій в розвиток економіки, падінням націо-

нальної валюти та недосконалою законодавчою базою мало суттєвий вплив на стан валютного ринку в цілому. Істотні заходи держави у вигляді послаблення валютного контролю й спрощення проведення операцій повинні сприяти стабілізації зовнішньоекономічних відносин України з іншими країнами.

Уряду не слід зупинятися на досягнутому, а потрібно все більше вдосконалювати законодавчу базу і встановлювати прозорі й раціональні правила для міжнародної діяльності, оскільки згідно з досвідом досліджуваних країн, після введення спрощеного законодавства органам управління доводиться посилювати контроль у напрямках боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, створювати окремі підрозділи протидії.

До напрямів удосконалення механізму валютного регулювання можна віднести:

- зменшення переліку нормативно-правових актів валютного регулювання та їх концентрація в обмеженій кількості законів і постанов;

- підтримка ліквідності банківського сектору на рівні, необхідному для проведення валютних розрахунків ЗЕД;

- зниження ступеня доларизації за допомогою підтримки стійкості національної валюти;

- скасування обов'язкового продажу частини валютних надходжень юридичних осіб;

- посилення контролю за виводом капіталу в офшори;

- створення привабливих умов для утримання населенням валюти в банківській системі України.

Література:

1. Божидарнік Н.В. Валютні операції / Н.В. Божидарнік, Т.В. Божидарнік. — К.: Центр учбової літератури, 2013. — 698 с.

2. Журавка Ф.О. Науково-методичний підхід до визначення місця валютного регулювання в системі державної економічної політики України / Ф.О. Журавка // Вісник університету банківської справи. — 2017. — № 3 (30). — С. 36—41.

3. Закон України "Про валюту і валютні операції" від 21.06.2018 р. № 2473-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

4. Клименко В.В. Фінансовий ринок / В.В. Клименко, Л.М. Акімова, Л.М. Докієнко. — К.: Центр учбової літератури, 2015. — 358 с.

5. Крупко Я. Деякі питання вдосконалення валютного законодавства України / Я. Крупко // Підприємство, господарство і право. — 2018. — № 8. — С. 149—151.

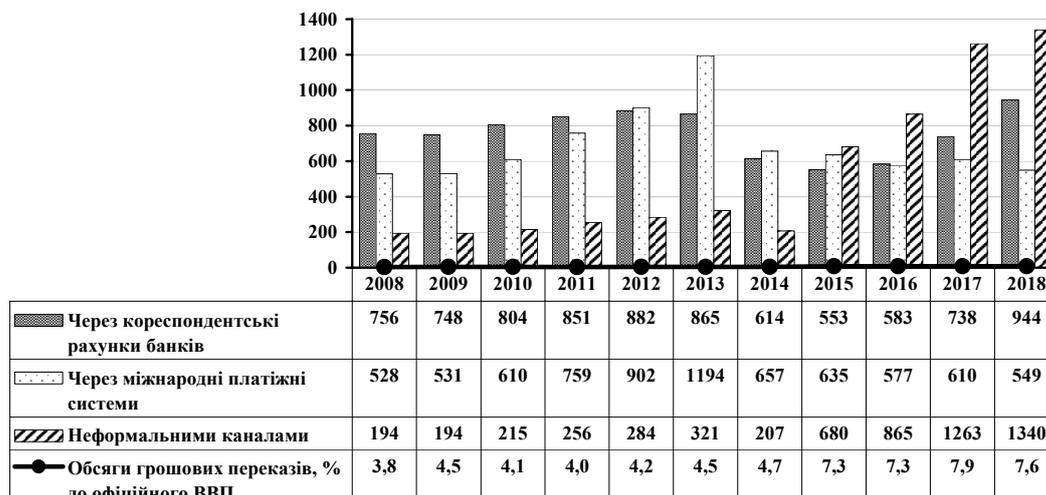

Рис. 7. Динаміка обсягів грошових переказів в Україну за каналами надходження, млн дол. США

Джерело: складено авторами на основі [16].

6. Кузнєцова А.Я. Концептуальні засади формування механізму валютного регулювання в Україні / А.Я. Кузнєцова, Н.О. Місяць // Бізнес Інформ. — 2017. — № 9. — С. 215—220.

7. Лісовол О.М. Іноземний досвід фінансово-правового регулювання валютного контролю / О.М. Лісовол // Право і суспільство. — 2017. — № 4. — С. 198—203.

8. Офіційний сайт Банку Англії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bankofengland.co.uk>

9. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України / Тенденції тіньової економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.me.gov.ua>

10. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua>

11. Офіційний сайт Німецького федерального банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bundesbank.de>

12. Офіційний сайт уряду Польщі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gov.pl>

13. Постанова Національного банку України про затвердження Положення "Про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті" від 02.01.2019 р. № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

14. Постанова Національного банку України про затвердження Положення "Про здійснення валютних інтервенцій Національного банку України на валютному ринку України" від 31.01.2019 р. № 26 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

15. Рум'янцев А.П. Зовнішньоекономічна діяльність / А.П. Рум'янцев, Н.С. Рум'янцева. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 296 с.

16. Статистика зовнішнього сектору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua>

17. Швець В.Я. Гроші та кредит / В.Я. Швець, Н.Ф. Єфремова, О.І. Чічкань. — Дніпродзержинськ: ДДУ, 2015. — 302 с.

References:

1. Bozhydarnik, N.V. and Bozhydarnik, T.V. (2013), Valiutni operatsii [Foreign exchange operations], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Zhuravka, F.O. (2017), "Scientific and methodical approach to determining the place of currency regulation in the system of state economic policy of Ukraine", Visnyk universytetu bankivskoi spravy, vol. 3 (30), pp. 36—41.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On currency and currency transactions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 26 June 2019).

4. Klymenko, V.V. Akimova, L.M. and Dokiienko, L.M. (2015), Finansovyi rynek [Financial Market], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Krupko, Ya. (2018), "Some issues of improving the currency legislation of Ukraine", Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 8, pp. 149—151.

6. Kuznietsova, A.Ya and Misiats, N.O. (2017), "Conceptual principles of the formation of the currency regulation mechanism in Ukraine", Biznes-Inform, vol. 9, pp. 215—220.

7. Lisovol, O.M. (2017), "Foreign experience of financial and legal regulation of currency control", Pravo i suspilstvo, vol. 4, pp. 198—203.

8. The official site of The Bank of England (2019), available at: <https://www.bankofengland.co.uk> (Accessed 26 June 2019).

9. The official site of The Ministry of economic development and trade of Ukraine (2019), "Trends of the shadow economy", available at: <https://www.me.gov.ua> (Accessed 26 June 2019).

10. The official site of The National Bank of Ukraine (2019), available at: <https://bank.gov.ua> (Accessed 26 June 2019).

11. The official site of The German Federal Bank (2019), available at: <https://www.bundesbank.de> (Accessed 26 June 2019).

12. The official site of The Government of Poland (2019), available at: <https://www.gov.pl> (Accessed 26 June 2019).

13. The National Bank of Ukraine (2019), "Resolution of the National Bank of Ukraine "Provisions on measures of protection and determination of the procedure for conducting certain operations in foreign currency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 26 June 2019).

14. The National Bank of Ukraine (2019), "Resolution of the National Bank of Ukraine "Provisions on implementation of currency interventions of the National Bank of Ukraine on the currency market of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 26 June 2019).

15. Rumiantsev, A.P. and Rumiantseva, N.S. (2012), Zovnishnoekonomichna diialnist [Foreign economic activity], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

16. The National Bank of Ukraine (2019), "External sector statistics", available at: <https://bank.gov.ua> (Accessed 26 June 2019).

17. Shvets, V.Ya. Yefremova, N.F. and Chichkan, O.I. (2015), Hroshi ta kredyt [Money and credit], DDU, Dniprodzerzhinsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2019 р.

А. Г. Герасименко,

д. е. н., професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-0313-6942

А. М. Масько,

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-8302-4689

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.12

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА РИНКУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

A. Gerasymenko,

Doctor of Economic Sciences, professor of the department of economics and competition policy, Kyiv national university of trade and economics

A. Masko,

postgraduate student of the department of economics and competition policy, Kyiv national university of trade and economics

MODELS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE MARKET: THE INSTITUTIONAL ASPECT

Розвиток ефективних інститутів взаємодії держави та ринку є важливою передумовою формування ефективної економічної політики, розвитку конкурентних відносин, а також соціально-економічної системи країни.

У роботі виокремлено підходи, які детермінують множину існуючих моделей взаємодії держави і ринку на засадах плюралізму чи корпоративізму та проведено детальний аналіз таких моделей інституційної взаємодії держави та ринку: регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії, моделі політичного торгу Беккера, описуючи їх ознаки в контексті цих підходів, а також наведення конкретних прикладів поширення таких моделей як в економіці зарубіжних країнах, так і в Україні.

Обґрунтовано, що вплив окремих груп інтересів на регуляторний орган з метою встановлення вигідного для них галузевого регулювання призводить до максимізації їх прибутків не за рахунок якості, технологій та інновацій їх продукту, а за рахунок встановлення штучних адміністративних бар'єрів. Яскравим прикладом такої взаємодії держави та ринку є модель регуляторного захоплення.

Встановлено, що неефективні та неякісні інституції виступають чинником, який уможливорює та посилює масштаби негативних наслідків від інституційної організації взаємодії між державою та ринком у рамках моделей політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси та бюрократії тощо.

Проведений аналіз взаємодії держави та ринку дозволив виділити множину моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою, що в подальшому дає розуміння напрацювання механізмів інституційної взаємодії держави та ринку для розвитку як країни загалом, так і окремих ринків, визначення комплексу економіко-правових заходів для упорядкування таких взаємовідносин та окремих інститутів, які склалися в результаті такої взаємодії.

The development of effective institutions of interaction between the state and the market is an important prerequisite for the formation of an effective economic policy, the development of competitive relations, as well as the socio-economic system of the country.

At various stages of the country's development, there is cooperation between the state and the market, from the dominance of the state power or vice versa — the market.

An understanding of the preconditions for the formation of such interaction, the level of distribution and the consequences of its impact on the country's socio-economic system is important.

The work outlines approaches that determine the plurality of existing models of interaction between the state and the market on the basis of pluralism or corporatism, and detailed analysis of such models of institutional interaction between the state and the market as: regulatory capture, traveler's office, bureaucracy, Becker's model of political bargaining, describing their features in the context. these approaches, as well as providing concrete examples of the spread of such models in the economy of foreign countries and in Ukraine.

It is substantiated that the influence of certain interest groups on the regulatory body in order to establish favorable regulation for them leads to maximizing their profits not due to the quality, technologies and innovations of their product, but due to the establishment of artificial administrative barriers. A vivid example of this interaction between the state and the market is the regulatory capture model.

Another model, the Roadmap, illustrates how civil servants, meeting their own interests in maximizing political rent, can set artificial administrative barriers for business entities — not related to the implementation of the necessary control or regulation, to be overcome by which additional costs should be borne by the latter.

It has been established that inefficient and inadequate institutions act as a factor that enables and enhances the scale of the negative consequences of the institutional organization of interaction between the state and the market within the framework of models of political bargaining, regulatory capture, road fare and bureaucracy, etc.

An analysis of the interaction between the state and the market has allowed to allocate a plurality of models of institutional interaction between the state and the market, which differ in the preconditions of formation and economic nature, which in the future gives an understanding of the development of mechanisms of institutional interaction of the state and the market for the development of both the country as a whole and individual markets, the definition of the complex economically -legal measures to streamline such relationships and individual institutes that have emerged as a result of such interaction.

Ключові слова: держава, ринок, регуляторний орган, політична рента, моделі інституційної взаємодії держави та ринку.

Key words: State, market, regulatory body, political rents, models of institutional interaction between the state and the market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науковці та економісти, характеризуючи взаємодію держави і ринку, виділяють окремі моделі, виходячи із особливостей національних економічних систем країн: англо-саксонська, німецька (західно-європейської) шведська, японська, китайська тощо, які формувалися в процесі розвитку країни, її традицій та правил тощо.

Окрім національних моделей взаємодії держави та ринку, які характеризують економічну систему країни, також набула поширення інституційна взаємодія держави і ринку як на рівні окремих ринків так, і економіки країни загалом, які безпосередньо впливають на добробут населення та економічний розвиток країни.

З огляду на вищезазначене, набуває актуальності детальний аналіз моделей інституційної взаємодії держави і ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Моделі інституційної взаємодії держави і ринку в своїх роботах досліджували Г. Беккер [5], М.Олсон [7], Дж. Джеймс [8], Г. Зіммель [9], С. Дянков, Р. Ла-Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес і А. Шлейфер [17], В.А. Нісканен [19], А.О. Дегтяр [1], А.Г. Герасименко [4], А. Олійник [16] та інші. Роботи науковців були присвячені окремим моделям взаємодії держави та ринку та їх характеристикам.

Водночас, є потреба у здійсненні системного аналізу моделей інституційної взаємодії держави і ринку та їх поширення як на рівні економіки країни, так і на окремих ринках для вироблення в подальшому практичних рекомендацій у здійсненні моделювання інституційної взаємодії держави і ринку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження моделей інституційної взаємодії держави і ринку, визначення їх передумов формування, рівня поширення на окремих ринках економіки країни та наслідки впливу на соціально-економічну систему країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Національні моделі взаємодії держави та ринку: англосаксонська, німецька, західноєвропейська,

шведська, японська — вважаються базовими для так званої ринкової економіки, тобто економіки, в якій домінуючим залишається ринковий механізм саморегулювання, а роль держави є вторинною, реалізуючись через функцію інститутотворення.

Говорячи про моделі інституційної взаємодії держави і ринку важливо усвідомлювати не тільки і не стільки баланс їх взаємовпливу, скільки способи його досягнення. За цією ознакою політологи, а слідом за ними й економісти зазвичай виділяють дві моделі: плюралістичну і корпоративістську [1, с. 116—123], хоча ми вважаємо, що тут слід говорити не про окремі моделі, а про підходи, здатні поєднати множину існуючих моделей взаємодії держави і ринку на засадах плюралізму чи корпоративізму.

Плюралістичний підхід передбачає, що держава діє для задоволення інтересів суспільства та виконує роль своєрідного регулятора процесів: у стані "рівноваги" держава не втручається в економічні процеси і навпаки, у разі відхилення від стану рівноваги, держава повинна забезпечити стабільність, незважаючи на те, що це може суперечити інтересам окремих груп еліти. Це забезпечується доступом до інструментів політичного впливу широких підприємницьких кіл, що у конкуренції один з одним нейтралізують можливий негативний вплив бізнесу на систему державного регулювання й намагання його використати у власних інтересах.

Найбільш яскравими прикладами таких моделей є США та Німеччина. Кількість офіційно зареєстрованих лоббістів у США у 2018 році склала 11586 [2]. В Німецькому Бундестазі зареєстровано понад 2000 лобістських союзів (обов'язкова умова для отримання права представляти власні бізнес-інтереси як Бундестазі, так і у федеральному уряді) [3]. Таке різноманіття лобістських сил виключає монополію будь-якого лоббіста щодо впливу на державну політику, а їх зусилля щодо впливу на державу в цілях зміни інституційного середовища регулювання здатні до взаємокомпенсації.

Свого часу нобелівський лауреат Г. Беккер описав подібну взаємодію в своїй моделі політичного торгу, взявши для спрощення приклад існування двох суспільних груп, зацікавлених у встановленні протилежних режимів державного регулювання. Він пише, що кожна

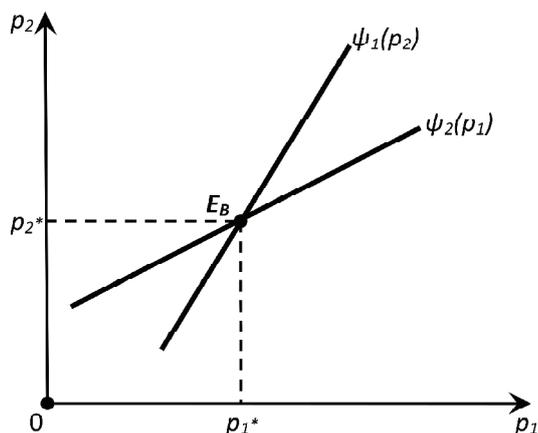

Рис. 1. Політична рівновага: модель Беккера

Джерело: побудовано автором за даними [5, с. 408—410] та [4, с. 212—213].

із суспільних груп може підвищити свій добробут, впливаючи на регуляторну політику. Водночас розмір чистого потенційного трансферу багатства є функцією від тих зусиль (витрат пошуку ренти), що докладаються (витрачаються) нею для забезпечення тиску на регуляторні органи, а також тих зусиль (витрат), яких докладає (витрачає) інша зацікавлена група для забезпечення протидії встановленню відповідного типу регулювання [4, с. 212—213].

$$T = f(p_1; p_2) \quad (1),$$

де T — чистий потенційний трансфер багатства;

p_1 — витрати пошуку ренти, витрачені однією стороною політичного торгу для забезпечення тиску на регуляторний орган;

p_2 — витрати пошуку ренти, витрачені іншою стороною політичного торгу для компенсації тиску першої на регуляторний орган та створення сприятливого для себе регуляторного середовища [5, с. 408—409].

Якщо сумарний вплив зацікавлених груп на механізм державного регулювання є величиною сталою (наприклад, прийняття регуляторного акту або відмова від нього), а результат політичного торгу залежить тільки від інтенсивності впливу кожної із суспільних груп порівняно одна з одною, то для них можна побудувати криві найкращої реакції в координатах витрат пошуку ренти [4, с. 212—213]. Так, політичною рівновагою буде називатися ситуація, що характеризується такими рівнями тиску кожної з груп, за яких жодна з них немає стимулів змінювати своє рішення (т. E_B на рис. 1).

Дж. Гелбрейт пише, що таке рівноваження має своїм наслідком досягнення кращого з позицій суспільства регуляторного результату, тоді як зростання кількості суб'єктів різновекторного впливу є запорукою задоволення інтересів ширших верств економічних акторів [6].

Модель політичного торгу Беккера потенційно може працювати і в рамках корпоративістського підходу до організації державного регулювання. Останній ґрунтується на наявності інституційної форми правління, в якій організації, що представляють основні економічні інтереси (профспілки, спілки роботодавців, окремі великі компанії чи їх об'єднання), отримують привілеї і можливість брати участь у розробці законопроектів і політичних рішень в обмін на прийняття відповідальності і зобов'язань щодо сприяння державі в управлінні суспільством. Взаємодії "бізнес-держави" характерна орієнтація на партнерство і співробітництво різних професійних і соціальних груп ("капіталізм кооперації"), гарантії досягнення певного рівня життя, запобігання можливих потрясінь і втрат, прагнення уникнути невдач у бізнесі.

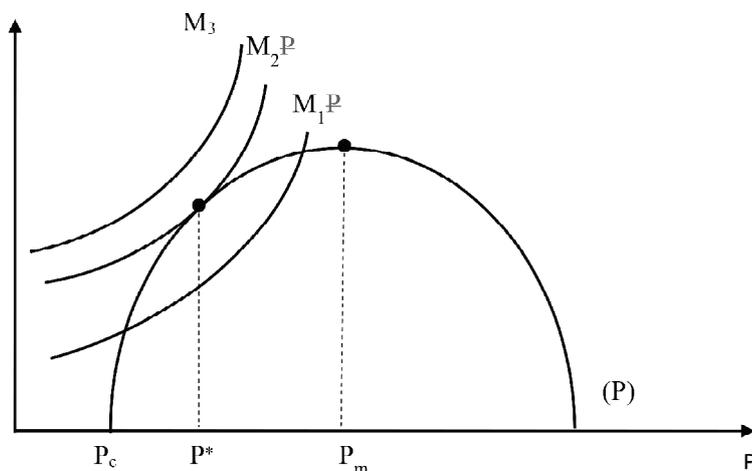

Рис. 2. Оптимум Пельцмана

Джерело: [5, с. 406].

Як приклад можна розглянути французьку модель взаємодії бізнесу і влади. У Франції на конституційному рівні закріплено статус Економічної й соціальної ради, задання якої — розробка рекомендацій для уряду і парламенту в економічній та соціальній сферах. До її складу входять представники 18 соціальних та економічних груп, що об'єднують 231 представника різних за профілем організацій [3, с. 27]. Саме вони мали б забезпечити ефективну роботу корпоративістської моделі взаємодії держави і ринкових акторів забезпечуючи ефективну протидію в моделі Г. Беккера. Втім фактично в країні діє закрита напівкланова взаємодія бізнесу і влади, що склалася традиційно, внаслідок того, що представниками вищої урядової, парламентської та ділової еліти останнім часом ставали переважно вихідці із малочисельної групи випускників Національної школи адміністрації (ENA), заснованої Ш. де Голлем з метою меритократичного оновлення державної влади. Між членами клубу випускників ENA існує система взаємної підтримки. В результаті, у французькій еліті укорінилася традиція підтримання взаємовигідних особистих зв'язків між чиновниками високого рангу та представниками великого національного бізнесу [3, с. 27].

Наслідки такого симбіозу описують М. Бернштейн, У. Джордан, Дж. Стіглер, С. Пельцман, Р. Познер, формуючи засади так званої теорії регуляторного захоплення. Остання описує множини ситуацій, в яких державне регулювання здійснюється не стільки в інтересах суспільства в цілому, скільки в інтересах тих суспільних груп, які здатні забезпечити власну перевагу в моделі Г. Беккера, а отже, запровадження регуляторного

середовища, орієнтованого на максимізацію прибутку окремих економічних акторів в умовах дисбалансу політичних впливів.

Дж. Стіглер у своїй "Теорії економічного регулювання" по суті заперечує ймовірність досягнення балансу політичних сил в інтересах суспільства для більшості регульованих галузей, вказуючи на регулювання як спосіб перерозподілу багатства між різними суспільними групами. А.С. Пельцман іде далі і обґрунтовує базові принципи такого перерозподілу. Сформульована ним модель Стіглера-Пельцмана характеризується дією трьох основних передумов:

1) державне регулювання спрямоване на перерозподіл багатства;

2) поведінка представників регуляторного органу/законодавців спрямована на максимізацію політичної підтримки (з метою збереження виборних посад);

3) зацікавлені групи змагаються між собою, пропонуючи політичну підтримку в обмін на запровадження сприятливого регуляторного середовища.

Якщо абстрагуватися від множини регуляторних ефектів, скоротивши їх до пари "ціна — прибуток", в якій рівень регульованих цін (P) визначає політичну прихильність споживачів, а рівень прибутку (π) — виробників/продавців, то регуляторні рішення в галузі приймаються згідно функції політичної підтримки $M(P, \pi)$ (рис. 2). Вважається, що $M(P, \pi)$ зменшується зі збільшенням ціни, оскільки споживачі посилюють політичну опозицію, коли ціни підвищуються, і водночас збільшується із збільшенням прибутків галузі, оскільки фірми реагують на збільшення прибутків додатковою політичною підтримкою [5, с. 405—406]. Відповідно, крива байдужості, що описує функцію політичної підтримки, має додатний нахил, детермінуючи баланс підтримки різних суспільних груп та обумовлюючи її взаємозамінність.

Встановлення регулятором цін на конкурентному рівні P_c (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_c), що має своїм наслідком нульовий економічний прибуток, є для нього неефективним, оскільки максимізуючи політичну підтримку споживачів, забезпечує опозиційність виробників політичної підтримки продавців. І навпаки: встановлення цін на монопольному рівні P_m (запровадження інституційного середовища, здатного результувати рівнем цін P_m) забезпечить прихильність виробників у разі втрати прихильності споживачів. Відповідно, оптимум Пельцмана дотягатиметься за певного додатного рівня економічного прибутку, породженого регульованим рівнем цін у діапазоні $P_c < P^* < P_m$ (рис. 2).

З рисунка 2 видно, що політична підтримка зростає по мірі руху відповідної їй кривої байдужості ліворуч і вгору, що відповідає нижчим рівням цін і вищим рівням прибутку, що є взаємовиключними, а це означає, що такий рух є неможливим без врахування дії зовнішніх чинників. Саме тому регуляторним агентствам зазвичай приходиться робити вибір між політичною підтримкою споживачів і виробників/продавців. Згідно з висновком моделі Стіглера-Пельцмана, регулювання завжди буде зміщене в бік тих зацікавлених груп, які краще організовані (здатні результативно забезпечити необхідну політичну підтримку) й отримають більшу вигоду від ухвалення сприятливого законодавства (готові інвестувати ресурси у політичну підтримку) [5, с. 403].

Про більшу ефективність малих груп порівняно з великими писав М. Олсон [7, с. 78], Дж. Джеймс [9, с. 474—477], Г. Зіммель [9, с. 88, 92]. Останній, наприклад, вказує на те, що "мали, централістично організовані групи зазвичай мобілізують і використовують усю власну енергію, тоді як у великих групах сила набагато частіше залишається потенційною" [9, с. 88, 92.]. В цьому контексті висновок моделі Стіглера-Пельцмана буде ілюструвати зміщення регулювання на користь невеликих зацікавлених груп з чітко вираженими пріоритета-

ми за рахунок великих зацікавлених груп, пріоритети яких виражені не досить виразно [5, с. 403]. Тобто йдеться переважно про виробників/продавців, можливість приросту прибутку яких виступає ефективним стимулом для організації політичної підтримки, тоді як дисперсна множина споживачів зазвичай виявляється менш ефективною в самоорганізації для просування власних інтересів.

Класичним прикладом дії теорії регуляторного захоплення вважається арахісова програма в США. Будучи запровадженою ще в 1949 р., вона спрямовувалась на обмеження кількості фермерів, які можуть продавати арахіс на території США. Одночасно було жорстко обмежено імпорт. І, нарешті, використовувалася система підтримки цін, яка гарантувала, що фермери, котрим було виділено квоту на вирощування арахісу, зможуть завжди покрити свої виробничі витрати. Наслідком застосування цієї програми в США стало підвищення ціни продажу до рівня, що на 50 % перевищував світові ціни на цей продукт. Встановлено, що за період з 1982 р. по 1987 р. середні обсяги трансферту коштів від споживачів до виробників арахісу склали 255 млн дол. США, що призвело до сукупного зменшення суспільного добробуту на 34 млн дол. США. Якщо зважити на те, що на початку 1980-х рр. у США вирощуванням арахісу займалися близько 23 тис. фермерів, то можна порохувати, що кожен з них отримував чистий трансферт у сумі понад 11 тис. дол. США. Натомість втрати кожного споживача від запровадження цієї програми склали трохи більше 1 дол. США. А це означає, що мало хто зі споживачів був готовий витратити свій час, енергію та кошти на діяльність, спрямовану на скасування арахісової програми, тоді як пересічний фермер навпаки готовий був інвестувати у підтримку цієї програми [5, с. 405].

Схожу ситуацію мали в Україні наприкінці 1990-тих, коли запровадження державного регулювання ринків цукру та цукрового буряку, що полягало у встановленні квот на виробництво цукру та їх мінімальних цін, зумовило появу негативного зовнішнього ефекту регулювання на обох ринках. Середнє значення індексу цін на цукор (скореговане на рівень інфляції) протягом п'яти років після запровадження відповідного регулювання виявилось майже в півтора рази вищим за аналогічний показник для дорегуляторного періоду, а виробництво як цукрових буряків, так і цукру в середньому скоротилось на 25 % [10, с.171].

Аналогічним є ефект запровадження у вітчизняній електроенергетиці у березні 2016 року моделі державного регулювання цін на вугілля, відомої як "Роттердам+". На перший погляд, ця модель є проконкурентною й спрямованою на захист інтересів споживачів, оскільки забезпечує відхід від витратного методу формування цін на електричну енергію, який в умовах вертикальної інтеграції, не дозволяє відслідкувати дійсну вартість вугілля і, відповідно, призводить до встановлення монопольно високих цін на електроенергію. Цей метод ціноутворення передбачає встановлення ціни на деякий товар виходячи не з витрат фірми-монополіста, зацікавленої в їх завищенні, а з витрат конкурентних фірм, що діють на ринках аналогічної продукції, що функціонують на конкурентних засадах. В якості такого ринку Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, обрала європейський ринок вугілля, ціна на якому є похідною від результатів торгів на провідних європейських товарних біржах, насамперед — вугільної товарної біржі у Роттердамі [11].

Проблемою застосування такої формули ціноутворення в Україні є той факт, що українські виробники електричної енергії зазвичай не купують вугілля на біржі в Роттердамі чи на будь-якій іншій альтернативній біржі та, відповідно, не транспортують його, несучи заявлені у формулі транспортні витрати. Вони видобувають його на власних або державних шахтах, а тому

його дійсна собівартість є часто нижчою за ту, яку відображає ціна, розрахована за моделлю "Роттердам+". Відповідно, запровадження такої формули ціноутворення замість зниження цін відпуску електричної енергії ТЕС призвело до її зростання (зростання цін електричної енергії згенерованої ТЕС склало 159,6 % тільки за один рік дії формули при значенні індексу цін виробників за аналогічний період на рівні 137,9 %. Тобто розмір чистого зростання склав 21,7% без врахування мультиплікативного впливу росту ціни електричної енергії на значення індексу цін виробників), [12] та [13] а бенефіціарами такого зростання стали власники електрогенеруючих потужностей у сегменті теплової генерації та їх інвестори.

На ринках авіаперевезень протягом багатьох років спостерігався вплив фінансово-промислової групи "Приват" на діяльність Державіаслужби України, що дозволило ПрАТ "Авіакомпанія "Міжнародні авіалінії України" отримувати за розподілом багато напрямків для рейсів і блокувати входження на український ринок європейських лоукостерів як WizzAir та Ryanair [14].

Всі ці приклади свідчать на користь дії моделі регуляторного захоплення, де краще організовані групи продавців того чи іншого товару виявилися ефективнішими у формуванні політичної підтримки, отримавши натомість таке галузеве регулювання, що дозволяло забезпечити максимізацію їх прибутків на протязі ціновому зростанню та відповідному погіршенню добробуту неорганізованої групи споживачів.

Іншою моделлю, яка описує інституційну взаємодію держави і ринку є модель дорожньої каси. Така модель розглядає відносини між державою і ринком як такі, що організовані в рамках дії влади з домінуючою роллю держави і підпорядкованою роллю суб'єктів господарювання [4, с. 208]. Державні службовці створюють таку регуляторну базу, такі інституційні умови господарювання, в яких максимізація підлягає не суспільний добробут, а добробут представників регуляторного агентства [15, с. 9]. Вони захоплюють частину прибутку суб'єктів господарювання шляхом стягнення з них плати за вхід на ринок, за право діяти на ринку, як дорожня каса стягує плату за проїзд платною дорогою [16, с. 21—22]. Інструментами реалізації цієї моделі на практиці С. Дянков, Р. Ла-Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес і А. Шлейфер визначають адміністративні бар'єри входження в той чи інший ринок [17, с. 6], метою яких насправді є не контроль якості пропонованого блага чи інші суспільно корисні ефекти, а максимізація політичної ренти, перерозподіленої з суб'єктів господарювання на користь регулятора.

У логіці попередньої моделі, такі дії мали б своїм наслідком критичне зниження політичної підтримки з боку бізнес-середовища, без жодного очевидного впливу на прихильність споживачів. Такий, здавалося б, очевидний провал в обґрунтуванні моделі долається В. Нісканеном, який в своїй теорії бюрократії ілюструє, по суті, агентську проблему у відносинах між різними рівнями державної влади (між регуляторним агентством і урядом, парламентом чи іншими органами вищої влади в країні). По аналогії з агентською проблемою в приватному секторі економіки, яка проявляється через різницю у цільових функціях менеджменту й акціонерів приватної корпорації, в галузі державного регулювання вона проявляється через різницю у цільових функціях регуляторного агентства та вищого органу державної влади. В. Нісканен називає перших "бюро", а другого — "спонсором", пояснюючи таким чином економічний зміст їх підпорядкування один одному [18, с. 536—559] "Бюро" на замовлення "спонсора" виконує ряд регуляторних функцій, намагаючись при цьому максимізувати не стільки суспільний добробут чи добробут "спонсора", скільки власний добробут — власну політичну ренту. Тільки цього разу йдеться не про прямий трансфер політичної ренти від економічних суб'єктів до

регуляторного агентства, як в теорії дорожньої каси, а про опосередкований — через розподіл державних витрат вищим органом влади. А отже, актуалізується проблема невідповідності цільових функцій цих двох груп. Вищий орган державної влади є, насамперед, зацікавленим у задоволенні потреб медіанного виборця у послугах державного регулювання як деякому типі суспільних благ. Це є запорукою переобрання його представників на наступну каденцію та пролонгації їх права доступу до політичних ресурсів як джерела політичної ренти. Представники ж регуляторного агентства максимізують величину власної політичної ренти, яка в такому разі є похідною від бюджету, виділеного на функціонування агентства вищим органом державної влади.

В. Нісканен пропонує таку модель генерування політичної ренти для випадку лінійних функцій попиту та витрат (рис. 3), що мають вигляд:

$$V = a - bQ$$

та

$$C = c + 2dQ$$

відповідно.

Водночас V — гранична цінність регуляторної послуги для споживачів,

C — мінімальні граничні витрати "бюро",

Q — обсяг випуску регуляторних послуг [19, с. 478].

Виходячи з цього функції загального бюджету "бюро" (B) та мінімальних сукупних витрат "бюро" (TC) матимуть вигляд:

$$B = aQ - bQ^2$$

та

$$TC = cQ + 2dQ^2.$$

За таких вихідних умов В. Нісканен виводить два рівноважні обсяги надання регуляторних послуг: $Q = a/b$ — як результат максимізації бюджету та $Q = 2(a - c)/b + 2d$ — як результат дії обмеження на величину бюджету, рівної обсягу сукупних витрат "бюро" [19, с. 476—492].

Для меншого попиту на регуляторні послуги, представленого кривою V_1 , рівноважний випуск "бюро" буде належати бюджетному обмеженню, де площа чотирикутника ea_1hi дорівнює площі прямокутника $efgi$. Бюджет покриває мінімальні сукупні витрати і жоден аналіз ефективності витрат не виявить жодних перевитрат ресурсів. Однак випуск такого "бюро" є більшим Парето-оптимального рівня. Рівноважний обсяг випуску ig є суттєво вищим за граничну цінність регуляторної послуги для споживачів ih . Витрати охоплюють весь ефективний надлишок, що міг би існувати за умови ефективної діяльності з нижчим рівнем бюджетних витрат. Якщо мінімальні граничні витрати зростають по мірі зростання обсягу випуску внаслідок зростання середніх факторних витрат, а не скорочення продуктивності, то таке "бюро" отримуватиме надлишок виробника, рівний площі трикутника cfg .

За умов існування вищого попиту, представленого кривою V_2 , рівноважний випуск "бюро" буде знаходитися в обмеженому попитом діапазоні, де гранична цінність випуску дорівнює нулю. В такому випадку величина бюджету "бюро" описуватиметься площею трикутника ea_2l , будучи більшою за мінімальні сукупні витрати — $ejkl$. Це означає, що прискіпливий аналіз довів би, що той самий обсяг випуску регуляторної послуги міг би бути досягнутий за меншого бюджету. Втім тут слід розуміти, що "бюро" є єдиним носієм інформації про власну функцію мінімальних сукупних витрат, у якого відсутні стимули до її розкриття. Тобто має місце виробнича неефективність надання регуляторної послуги. Вона доповнюється також алокативною неефективністю, адже такий рівноважний випуск не задовольняє умови Парето-оптимальності. Величина надлишку виробника цього разу описується площею трикутника sjk [19, с. 476—492].

Статистичні підтвердження обґрунтованості цієї моделі й дії теорії бюрократії в цілому знаходимо у

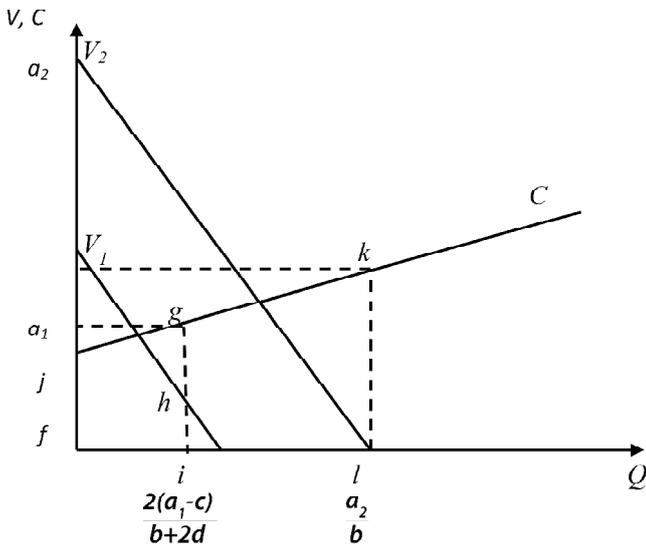

Рис. 3. Рівноважний випуск "бюро" в моделі бюрократії В. Нісканена

Джерело: [19, с. 476—492].

Т. Ромера, Г. Розенталя і В. Манлі, присвячених аналізу витрат коштів на одного учня в шкільних округах Орегону та Нью-Йорку. Результати проведеного вченими дослідження показують, що зазвичай ці витрати є вищими за ті, які б обрав медіанний виборець. В округах, де базовий бюджет є вищим бажаного, середні витрати на одного учня є майже рівними базовому бюджету. В округах, де базового бюджету не вистачило б на забезпечення роботи шкіл, середні витрати на одного учня є вищими на 15 % аналогічного показника для тих округів, де базового бюджету вистачає [20]. Водночас вченими доведено, що витрати зростають по мірі росту шкільного округу, відображаючи тим самим більшу монопольну владу великих округів [18, с. 536—559].

У числі інших свідчень на користь дієвості теорії бюрократії можна назвати висновки дослідження С. Пельдмана, що довів обернену залежність між результатами голосування за кандидата від правлячої партії у губернатори та зростанням реальних середньодушових державних витрат протягом року до виборів [21, с. 292—297], а також наведені В. Нісканеном статистичні дані щодо невідповідності зростання витрат на національну оборону в США зростанню рівня готовності та витривалості американських збройних сил, зростання витрат на освіту — зростанню кількості випускників чи рівня їх успішності, зростання витрат на охорону здоров'я — зростанню середніх показників здоров'я нації [18, с. 536—559].

Таким чином, мають місце перевитрати. І саме їх, а не весь бюджет регуляторного агентства, Ж.-Л. Міге та Ж. Беланже визначають як політичну ренту (дискреційний бюджет) [22, с. 27—51] наближуючи в цьому теорію бюрократії до теорії дорожньої каси з одного боку, а з іншого — віддаляючи їх одна від одної поясненням механізму торгу між "бюро" і "спонсором" за споживання більшої частки цієї ренти. Такий торг моделюється аналогічно характеру цінового змагання покупця і продавця в моделі білатеральної монополії, де потужніші переговірні позиції визначатимуть результат торгу й пропорції розподілу економічної ренти. Представники вищого органу політичної влади використовують свої владні повноваження, погрожуючи встановити жорсткіший контроль над діяльністю регуляторного агентства, з метою захоплення деякої частки політичної ренти (дискреційного бюджету) та її використання у власних інтересах. В свою чергу регуляторне агентство готове ділитися деякою часткою дискреційного бюджету зі "спонсором", розглядаючи її як плат-

ню за право використовувати його залишок на власний розсуд [18, с. 536—559].

Аналізуючи відповідну теорію, як і попередню теорію дорожньої каси, слід розуміти, і саме на цьому наполягає В. Нісканен, що проблема описаного ними регуляторного провалу полягає не стільки в людях, скільки у неправильних інститутах, які спрямовують їх дії в напрямі, зворотному від суспільно-ефективного [23, с. 151—153].

Чим далі у тінь зміщуються домінантні інститути використовуваної моделі, тим менш ефективною буде протидія їм з боку інших суспільних груп, насамперед через їх непрозорість. Візьмемо наприклад, модель Беккера. Для ефективної протидії регуляторному захопленню з боку однієї суспільної групи інша повинна інвестувати такий обсяг ресурсів, що є функцією від інвестицій конкурента. Очевидно, що в умовах прозорого механізму лобізму власних інтересів у межах плюралістичних моделей інституційної взаємодії держави і ринкових акторів, коли усі витрати пошуку ренти є очевидними для кожної із зацікавлених сторін, досягнення рівноваги Неша є більш ймовірним, ніж в умовах інформаційної асиметрії, породженої діями регулятора та замовника регулювання у сірій та чорній зоні реалізації регуляторної політики і т.д.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз взаємодії держави та ринку, дозволяє виділити множину моделей інституційної взаємодії держави і ринку, які різняться передумовами формування та економічною природою.

Сучасна економічна наука вже відійшла від найважливішого розуміння ролі держави як суб'єкта максимізації суспільного добробуту, а описані вище моделі політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії тощо дозволяють оцінити множину ризиків і проблем інституційної організації взаємодії між державою та ринком та негативного впливу на соціально-економічну систему країни загалом.

Перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямі полягають у розробці практичних рекомендацій щодо формування відповідної поведінки суб'єктів господарювання та створення регулятором дієвих механізмів, покликаних мінімізувати негативний вплив від інституційної організації взаємодії між державою та ринком у рамках моделей політичного торгу, регуляторного захоплення, дорожньої каси, бюрократії тощо.

Література:

1. Дегтяр А.О. Моделі взаємодії держави та бізнесу у сучасному світі / А.О. Дегтяр, С.М. Нарожний // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. — Харків: ХарPI НАДУ "Магістр", 2013. — Вип. 4 (43). — С. 116—123.
2. Number of registered active lobbyists in the United States from 2000 to 2018 / Statista [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/257340/number-of-lobbyists-in-the-us> (дата звернення 12.05.2019 р.)
3. Королев Е. Модели взаимодействия бизнеса и власти в Европейском Союзе // Власть. — 2008. — № 7. — С. 26—30.
4. Герасименко А.Г. Ринкова влада: джерела, масштаби, наслідки: монографія. — Київ: КНТЕУ, 2014. — 600 с.
5. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. Пер. з англ. / В. Кіп, Віскузі, Джон М. Верном, Джозеф Е. Герінгтон (мол.) / Наук. ред., переклад та авт. передмова О. Кілієвич. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004 — 1047 с.
6. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт: пер. с англ. — М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Транзиткнига"; Санкт-Петербург.: Terra Fantastica, 2004. — 602 с.

7. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп. Пер. з англ., післямова С. Слухая. — К.: Лібра, 2004. — 272 с.

8. James J. A preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction / American Sociological Review, XVI (August 1951). P. 474—477.

9. Simmel G. The Sociology of George Simmel, trans. Kurt H. Wolf. — Glencoe, Ill.: Free Press, 1950. — P. 88, 92.

10. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: монографія. — К.: КНТЕУ, 2006. — 171 с.

11. Порядок формування прогнозованої оптової ринкової ціни електричної енергії / Затверджено Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 03.03.2016 № 289 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-16> (дата звернення 12.05.2019 р.)

12. Офіційний веб-сайт ДП. "Енергоринок" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=5> (дата звернення 01.07.2019 р.)

13. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm (дата звернення 12.05.2019 р.)

14. Перше масштабне дослідження вітчизняної олігархії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/publications/zat-ukrajina-ta-jogo-vlasnikipershe-masshtabne-doslidzhennja-vitchiznjanj-oligarhiji-835585.html> (дата звернення 01.05.2019 р.)

15. Boehm F. Regulatory Capture Revisited — Lessons from Economic of Corruption. Working Paper / Frederic Boehm // Research Center in Political Economy (CIEP, Universidad Externado de Colombia). — July 2007. — 30 p.

16. Олейник А. Политэкономика власти: подходы к анализу отношений между государством и бизнесом в России // Вопросы экономики. — 2011. — № 5. — С. 21—22.

17. Djankov S., La Porta R., Lopez de Silanes F., Shleifer A. The Regulation of Entry // The Quarterly Journal of Economics. — 2002. — 117 (1). — P. 1—37 — С. 6.

18. Нiskanen В. Пересмотр / В. Нiskanen // Вехи экономической мысли. В 6 т. — Санкт-Петербург: Экономическая школа. Экономика благосостояния и общественный выбор. — 2004. — С. 536—559.

19. Нiskanen В.А. Особая экономика бюрократии / В.А. Нiskanen // Вехи экономической мысли. — Санкт-Петербург: Экономическая школа. Экономика благосостояния и общественный выбор. 2004. — С. 476—492.

20. Romer T Economic Incentives and Political Institutions: Spending and Voting in School District Referenda / T. Romer, H. Rosenthal, and V. Munley // NBER Working Paper No. 2406. — 1987. — 56 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w2406> (дата звернення 21.05.2019 р.)

21. Peltzman S. Economic Conditions and Gubernatorial Elections / S. Peltzman // American Economic Review. — 1987. — Vol. 77. — P. 292—297.

22. Migue J.-L. Towards a General Theory of Managerial Discretion / J.-L. Migue and G. Belanger // Public Choice. — 1974. Vol. 17. — P. 27—51.

23. Niskanen N. W. Bureaucracy and Public Economics. 2nd ed. — Vermont: Edward Elgar, 1994. — 298 p.

References:

1. Diehtiar, A.O. and Narozhnyi, S.M. (2013), "Models of interaction between state and business in the modern world", Modeli vzaiemodii derzhavy ta biznesu u suchasnomu sviti. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats. Kharkiv: KharRI NADU "Mahistr", vol. 4 (43), pp. 116—123.

2. Official website Statista (2019), "Number of registered active lobbyists in the United States from 2000 to 2018", available at: <https://www.statista.com/statistics/257340/number-of-lobbyists-in-the-us> (Accessed 12 June 2019).

3. Korolev, E. (2008), "Models of business and government interaction in the European Union", Power, vol. 7, pp.26—30.

4. Herasymenko, A.H. (2014), Rynkova vlada: dzherela, masshtaby, naslidky [Market power: sources, scales, implications], KNTEU Kyiv, Ukraine.

5. Viskuzi, V.K. Vernom, D.M. and Herinhton, Dz.E. (2004), Ekonomichna teoriia rehuliuвання ta antimonopol'na polityka [Economic theory of regulation and antimonopoly policy], Basics, Kyiv, Ukraine.

6. Dzh. Helbreit (2004), Novoye industrial'noye obshchestvo [New industrial society], Terra Fantastica, St. Petersburg Russia.

7. Olson, M. (2004), Lohika kolektyvnoi dii. Suspil'ni blaha i teoriia hrup [Logic of collective action. Public goods and group theory], Libra, Kyiv, Ukraine.

8. James, J. A. (1951), "Preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction", American Sociological Review, vol. XVI, pp. 474—477.

9. Simmel, G. (1950), The Sociology of George Simmel, Free Press, Glencoe, USA.

10. Chernenko, S.O. (2006), Konkurentsia ta efektyvnist tovarnykh rynkiv v Ukraini [Competition and efficiency of commodity markets in Ukraine], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

11. National Commission, which carries out the state regulation in the spheres of energy and utilities (2016), "The order of formation of the forecasted wholesale market price of electric energy", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-16> (accessed 12 May 2019).

12. Official website of the State enterprises "Energy market" (2019), available at: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=5> (accessed 01 July 2019).

13. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm (accessed 11 July 2019).

14. The Website magazine NV UA (2017), "The first large-scale research of the domestic oligarchy", available at: <https://nv.ua/ukr/publications/zat-ukrajina-ta-jogo-vlasnikipershe-masshtabne-doslidzhennja-vitchiznjanj-oligarhiji-835585.html> (accessed 01 June 2019).

15. Boehm, F. (2007), Regulatory Capture Revisited — Lessons from Economic of Corruption. Working Paper. Research Center in Political Economy, CIEP Universidad Externado de Colombia, Bogota, Colombia.

16. Oleinyk, A. (2011), "Political economy of power: approaches to the analysis of relations between the state and business in Russia", Economic issues, vol. 5, pp. 21—22.

17. Djankov, S. La Porta, R. Lopez de Silanes F. and Shleifer A. (2002), "The Regulation of Entry", The Quarterly Journal of Economics, vol. 117 (1), pp. 1—37.

18. Niskanen, V. (2004), Vekhi ekonomicheskoy mysli [Milestones of economic thought], School of Economics. Welfare economics and social choice, St. Petersburg, Russia, pp. 536—559.

19. Niskanen, V. (2004), [The special economics of bureaucracy], School of Economics. Welfare economics and social choice, St. Petersburg, Russia, pp. 476—492.

20. Romer, T. Rosenthal, H. and Munley, V. (1987), "Economic Incentives and Political Institutions: Spending and Voting in School District Referenda", NBER Working Paper, vol. 2406, available at: <http://www.nber.org/papers/w2406> (accessed 21 May 2019).

21. Peltzman, S. (1987), "Economic Conditions and Gubernatorial Elections American Economic Review", vol. 77. pp. 292—297.

22. Migue, J.-L. and Belanger, G. (1974), "Towards a General Theory of Managerial", Public Choice, vol. 17, pp. 27—51.

23. Niskanen, N. W. (1994), Bureaucracy and Public Economics, 2nd ed., Edward Elgar, Vermont, USA, pp. 151—153.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019 р.

Н. В. Дацій,

д. держ. упр., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет
ORCID ID: 0000-0003-0640-6426

Т. В. Алябєва,

магістр спеціальності "Публічне управління та адміністрування" кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет
ORCID ID: 0000-0001-9514-9913

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.19

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІЇ

N. Datsii,

Doctor of Sciences in Public Administration, professor, professor of the department of economic theory, intellectual property and public administration, Zhytomyr National Agroecological University

T. Aliabieva,

Master of specialty "Public management and administration" of the department of economic theory, intellectual property and public administration, Zhytomyr National Agroecological University

FACTORS OF INFLUENCE ON PUBLIC GOVERNANCE OF THE ENVIRONMENTAL SYSTEM DEVELOPMENT OF THE TERRITORY

Визначено, що територіальні виробничі системи згодом повинні стати виробничо-природними (безвідходними). Мова йде про таку організацію всієї території, в якій відходи одного виробництва служать сировиною для іншого. Такі системи повинні формуватися в межах виробничих центрів, промислових агломерацій та великих економічних районів. Такі територіальні виробничі системи, на наш погляд, будуть вирішувати економічні та екологічні проблеми, диверсифікувати галузеву структуру промисловості. Економіка території, таким чином, буде більш стійкою до коливань ринкової кон'юнктури.

Доведено, що розвиток територіальних інфраструктурних систем посилює сталість економіки території та, що особливо важливо в сучасних умовах, підвищує її інвестиційну привабливість. Приплив інвестицій, в свою чергу, дозволяє вдало вирішувати територіальні проблеми екологічного розвитку.

Проаналізовано, що під територіальною екологічною системою, ми розуміємо, об'єкт управління на локальній території з поєднанням організаційних стійких виробничих, соціальних, політико-адміністративних, ресурсних, культурно-етнічних, інноваційних, екологічних, біологічних зв'язків, на які впливає керуюча система для досягнення заданих цілей розвитку всієї системи в цілому.

Визначено, що для виявлення оптимального варіанту природоохоронних заходів на певній території необхідно дотримуватися такого алгоритму дій: аналіз території та соціально-демографічних умов; аналіз впливу господарської діяльності на навколишнє середовище; аналіз динаміки зміни стану навколишнього середовища території; аналіз природоохоронних заходів, що реалізуються нині; оцінка екологічної ефективності розроблених природоохоронних заходів; вибір та обґрунтування оптимального варіанту природоохоронних заходів з подальшою їх реалізацією.

It has been proved that the territory is essentially an integral entity with a certain unity of natural, economic and social components and is therefore directly interested in the balanced development and use of all these components. Reliance on territories that are natural proponents of the integral approach and are interested in balanced development of the whole system of "nature-population-economy" will help to overcome the insufficient current economic conditions for a narrow economic approach to the formulation and solution of development problems, to determine their priority, to assess the effectiveness of different economic and social events.

It has been determined that territorial production systems should subsequently become productive-natural (non-waste). We are talking about such an organization of the entire theory, in which the waste of one production serve as raw material for another. At the same time, such systems should be formed within production centers, industrial agglomerations and large economic regions. Such territorial production systems, in our opinion, will solve economic and environmental problems, diversify the sectoral structure of industry. The territory's economy, thus, will be more resistant to fluctuations in market conditions.

It has been proved that the development of territorial infrastructure systems enhances the sustainability of the territory's economy and, which is especially important in modern conditions, increases its investment attractiveness. The inflow of investments, in turn, allows us to successfully solve the territorial problems of environmental development.

It has been analyzed that under the territorial ecological system, we understand, the object of management in the local area with a combination of organizational sustainable production, social, political and administrative, resource, cultural-ethnic, innovative, environmental, biological relationships, which is influenced by the control system to achieve the goals set for the whole system as a whole.

It has been determined that in order to identify the optimal variant of environmental measures in a certain territory, it is necessary to adhere to the following algorithm of action: analysis of territory and socio-demographic conditions; analysis of the impact of economic activity on the environment; analysis of the dynamics of changes in the state of the environment territory; analysis of environmental protection measures currently being implemented; assessment of ecological efficiency of developed environmental protection measures; selection and justification of an optimal variant of environmental protection measures with their further realization.

Ключові слова: екологічна система, природні ресурси, публічне управління, сталий розвиток, територія, чинники.

Key words: ecological system, natural resources, public administration, sustainable development, territory, factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині Україна не може перебувати осторонь світових економічних подій і вона буде залучена в ці процеси. Завдяки цьому іншим країнам, яких залучають у цей процес, стає необхідним переглянути стратегічні цілі та напрями екологічної структуризації не тільки на рівні держав, але і в масштабах окремих територій. Перехід від глобальної економіки до постіндустріального суспільства вимагає іншої моделі просторової організації економічної діяльності та пошуку м'якого входу в процес глобалізації. Пошук таких шляхів особливо актуальний для таких країн, як Україна, яка знаходиться ще на індустріальному етапі, але в свою чергу має велику територію, що в принципі унеможливає єдину стратегію входження в глобалізований світ. Тому необхідно мати диверсифіковану територіальну стратегію входження в сучасні світові процеси з чітким виділенням умов та чинників. У цих умовах дуже важливим стає виділення пріоритетних (стратегічних) територій з різних параметрів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми деградації природного середовища, що підраивають екологічні основи суспільного відтворення, розглядали у своїх працях: Дж. Гелбрейт, С. Гроф, Г. Дейлі, У. Каттон, Б. Коммонер, Д. Медоуз, У. Ростоу, Е. Тоффлер, Т. Шарден. Великий внесок у теорію взаємодії суспільства і природи належить В. Вернадському, Д. Гвішиані, Н. Моїсєєву, П. Олдаку, М. Реймерсу.

Основні положення стосовно різних складових механізмів системи публічного управління розроблялися в працях В. Авер'янова, В. Бакуменка, В. Вакуленка, Л. Васільєвої, І. Грицяк, І. Лисова, Т. Мотренка, Н. Нижник. Питання природокористування у своїх роботах досліджували В. Кривов, О. Лазор. Проблеми публічного управління екологічною сферою досліджували П. Гаман, О. Дацій, Т. Іванова, О. Савченко, В. Юрченко.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення впливу на публічне управління розвитком екологічної системи території через сукупність чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Екологічний розвиток, експлуатування природних ресурсів та охорона навколишнього середовища у всіх випадках співвідносяться з певною територією. Методологічна і практична важливість територіального аспекту стратегії розвитку екологічної системи характе-

ризується тим, що такий розвиток в цілому можливий лише при гармонійному розвитку території і дотриманні необхідних взаємно збалансованих міжрегіональних відносин [1, с. 100—110].

На жаль, екологічна стратегія нашої країни останнього десятиліття практично проповідує антиекологічний антропоцентризм, якому цілі екологічного розвитку дуже далекі.

Територіальна екологічна система, на нашу думку, визначається двома основними складовими: екологічної (природної) та економічної (матеріальної). Таким чином охарактеризуємо кожну з цих базисних складових.

Екологічна (природна) складова територіальної екологічної системи міцно пов'язана з поняттями "екосистема", "біогеоценоз".

На нашу думку, екосистема як головний елемент біосфери — це взаємопов'язана єдина функціональна сукупність живих організмів та середовища їх проживання, або збалансоване співтовариство суцільних організмів і природного неживого середовища. У цьому визначенні ми підкреслили наявність взаємовідношень, взаємозалежність, причинно-наслідкових взаємозв'язків між біологічним союзом і абіотичним середовищем, поєднання їх у ефективне ціле. Вчені вважають, що екосистема — це сукупність усіх популяцій різних видів, які існують на спільному просторі, разом з навколишнім неживим середовищем [3, с. 64].

У свою чергу, в якості структурної одиниці біосфери запропоновано біогеоценоз: "...Біогеоценозом ми називаємо всяку конкретну ділянку земної поверхні, на якій зберігається певна система взаємодій всіх компонентів живої та мертвої природи, тобто, іншими словами, зберігається однорідна система отримання і перетворення речовини та енергії, та обміну ними з сусідніми біогеоценозами й іншими явищами природи" [6].

Поняття "біогеоценоз" та "екосистема", з одного боку, однозначні поняття, а з іншого боку, не завжди синхронізуються з обсягом. Екосистема — це більш широке поняття, вона не пов'язана з обмеженою ділянкою земної поверхні. Екосистема застосовується до усіх стабільних систем живих та неживих компонентів, де відбувається зовнішній і внутрішній кругообіг енергії та речовин. Екосистема може включати і декілька біогеоценозів (біогеоценози округу, провінції, зони, ґрунтово-кліматичної сфери, поясу, материка, океану і біосфери в цілому). Отже, не будь-яку екосистему можна вважати біогеоценозом, у той час коли кожний біогеоценоз це екологічна система.

На наш погляд, економічна складова територіальної екологічної системи, в свою чергу, тісно пов'язана з поняттям

тями виробництва, розподіл, обмін та використання економічних благ і послуг. Вона відповідає за забезпечення економічного зростання, збільшення валового регіонального продукту і реальних доходів на душу населення. У центрі економічної складової знаходяться виробничі процеси всередині галузей та між галузями території. Галузі на певній території, як відомо, складають структуру її економіки. Тому економічна складова територіальної екологічної системи, на нашу думку, представляє собою сукупність процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ та послуг, забезпечує розвиток територіальної еколого-економічної системи в цілому.

Порівнюючи властивості екологічної (природної) і економічної (матеріальної) складових територіальної екологічної системи, зроблено висновок:

— природа може функціонувати і без взаємодії з господарством (на неосвоєних територіях), господарство ж — тільки у взаємозв'язку з природою;

— зв'язки в природі характеризуються об'єктивністю, закономірністю і ймовірністю, в господарстві вони визначаються рішеннями компетентних суб'єктів з урахуванням об'єктивних законів" [8, с. 19].

У результаті, на нашу думку, економічна складова територіальної екологічної системи охоплює не тільки процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ і послуг, але і всю систему впливів на природне середовище.

Територіальна локалізація зумовлює виробничий потенціал, інноваційний та інвестиційний клімат, можливості як внутрішньо-регіонального економічного відтворення, так і просування регіонального продукту на інші ринки. Найбільш стійкою є така модель розвитку території, яка дає можливість забезпечувати і підтримувати необхідний рівень екологічної ефективності регіональної економічної системи в середній і довгостроковій перспективі [5, с. 175].

Екологічний аспект сталого розвитку території передбачає раціональне використання природних ресурсів на принципах їх економії, забезпечення відтворення, в тому числі для майбутніх поколінь людей. Такий підхід для визначення природно-екологічного аспекту сталого розвитку, на нашу думку, передбачає скорочення використання природних ресурсів, пошук їх заміників і впровадження ресурсозберігаючих технологій.

Взаємодія груп економічних, політичних, суспільних та соціальних аспектів розвитку територіальних екологічних систем передбачає цілісний і рівноважний стан території у відповідності з заданими критеріями як: збалансованість матеріальних, трудових і фінансових показників, виконання зобов'язань перед державою, населенням і господарюючими суб'єктами, здатність здійснювати розширене відтворення і тривалу життєдіяльність з урахуванням динаміки зовнішнього середовища [4, с. 47]. Цей підхід до взаємодії зазначених чинників екологічного розвитку носить системний характер і дозволяє територіальній екологічній системі адаптуватися до змінюваних зовнішніх і внутрішніх умов.

Як було зазначено раніше, під територіальною екологічною системою, ми розуміємо, об'єкт управління на локальній території з поєднанням організаційних стійких виробничих, соціальних, політико-адміністративних, ресурсних, культурно-етнічних, інноваційних, екологічних, біологічних зв'язків, на які впливає керуюча система для досягнення заданих цілей розвитку всієї системи в цілому.

Таким чином, механізм сталого розвитку територіальних екологічних систем, виступає як вплив керуючої системи на об'єкт управління, і, на нашу думку, повинен забезпечувати вирішення таких завдань:

— стабільний розвиток територіальної системи і досягнення необхідних темпів розвитку економіки території на перспективу через синтез, рівновагу і взаємоузгодженість між соціальною, економічною сферами і навколишнім середовищем;

— збереження здатності навколишнього середовища задовольняти потреби населення території при ефективній експлуатації природних ресурсів, пошуку їх заміників, розвитку і впровадження ресурсозберігаючих технологій, поліпшення якості територіального управління, збільшення розміру інвестицій, спрямованих на збереження навколишнього середовища і природних ресурсів, виховання нового типу особистості — "екологічно орієнтованого" через систему територіальних освітніх установ.

Хвесик М.А. зазначає, що необхідно розглядати розвиток території у взаємодії декількох груп чинників екологічного, суспільно-політичного, економічного і соціального характеру. Такий підхід до взаємодії чинників розвитку носить системний характер і орієнтований на підвищення здатності протистояти впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, зберігати рівновагу і поступально розвиватися [7].

Гаман П.І. виділяє такі чинники, що впливають на територіальний екологічний розвиток: вичерпні ресурси, відновлювальні екологічні ресурси, екологічні активи, галузі спеціалізації, суспільно-політичні, людський капітал, соціальний капітал, фізичний капітал, загальні знання, конкуренція. На думку автора, ці чинники вказують на те, що територіальний розвиток не вимірюється одновимірно [2, с. 276].

У систему зовнішніх чинників, на наш погляд, включаються ті чинники, які мають суттєвий вплив зовнішнього середовища на функціонування території в цілому: суспільно-соціальні, політико-адміністративні, політико-правові, технологічні, інноваційні, господарські, екологічні. У свою чергу, система внутрішніх чинників складається з культурно-етнічних, виробничо-ресурсних, природно-ресурсних, інституційних, організаційно — управлінських чинників.

На нашу думку, система внутрішніх чинників розвитку екологічних систем території може бути розділена на дві підсистеми: ресурсну (визначення потенціалу території) і організаційну (визначення ступеня та характеру впливу публічного управління на процес розвитку екологічної системи території).

Таким чином, взаємодія і взаємовплив чинників впливу на публічне управління визначає стан і рівень розвитку територіальної екологічної системи.

Під час аналізу системи чинників впливу на публічне управління розвитком екологічної системи території необхідно звернути увагу на те, що чинники можуть як позитивно, так і негативно впливати на територіальну екологічну систему, на показники територіального розвитку. Особливість прояву негативних чинників на розвиток територіальних екологічних систем, на наш погляд, полягає в такому. По-перше, негативні чинники вражають значну частину підсистем, елементів та зв'язків екологічної системи території, порушуючи її структуру. По-друге, порушення екологічного стану території прямо пропорційно погіршенню структури господарського потенціалу території через відволікання ресурсної бази території на подолання зазначених чинників. По-третє, як наслідок, відбувається зниження темпів зростання більшості показників екологічного розвитку.

Крім того, проблемою забезпечення розвитку екологічної системи території, на нашу думку, є множинність суб'єктів публічного управління, дії яких безпосередньо впливають на розвиток території. Водночас кожен суб'єкт публічного управління (органи державної влади, муніципальні асоціації (спілки), громадські організації і т. д.) приймає самостійні управлінські рішення. Як відомо, стратегія сталого розвитку не може нав'язати всім суб'єктам публічного управління єдину лінію поведінки. Але, на наш погляд, вона може надати необхідну допомогу в узгодженні поглядів цих суб'єктів щодо проблеми розвитку екологічної системи території.

Таким чином, для забезпечення розвитку екологічної системи території необхідно вирішити єдине інтегроване завдання, яке складається з комплексу різних завдань (соціальних, екологічних, економічних, організаційних та інших завдань).

Виділяють ряд стратегічних напрямів розвитку щодо проблеми забезпечення розвитку екологічної системи території [8, с. 86]. Це інерційний, еволюційний, мобілізаційний напрям.

Інерційний напрям характеризує історично сформований розвиток екологічної системи території.

Мобілізаційний напрямок передбачає повну концентрацію ресурсів для розвитку екологічної системи території.

На нашу думку, для забезпечення розвитку екологічної системи території необхідно поєднати всі ці напрями.

Особливе значення для забезпечення розвитку екологічної системи території, на наш погляд, має оцінка екологічної ситуації та ступінь використання господарської ємкості території, яка визначає розміри допустимого навантаження на природне середовище. Узагальнена оцінка антропогенного впливу на навколишнє середовище, що враховує масштаби забруднення території і стан природних об'єктів, може служити вихідною базою для обґрунтування пріоритетів у здійсненні природоохоронної діяльності, у разі розробки прогнозів щодо екологічного розвитку територій, цільових програм та інвестиційних проектів.

Для забезпечення розвитку екологічної системи території, для поліпшення навколишнього природного середовища, для зниження негативного впливу забруднюючих чинників на природу та здоров'я населення території необхідно, на нашу думку, наступні перетворення в територіальній екологічній системі:

- удосконалення територіальної системи екологічного моніторингу, розширення інформаційного забезпечення та інформаційної бази;
- вдосконалення системи екологічного виховання та освіти (виховання нового типу особистості — "екологічно орієнтованого" через систему територіальних освітніх установ);
- розвиток нормативно-правової бази;
- зростання впливу суспільства у вирішенні проблем екологічного розвитку;
- екологічно орієнтована структурна перебудова економіки території;
- забезпечення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку територіальних виробничо-природних систем;
- чітке визначення прав власності на природні ресурси.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ці перетворення, на наш погляд, будуть сприяти прийняттю певних політичних і економічних рішень органами публічного управління, з допомогою яких можна буде успішно вирішувати територіальні проблеми екологічного розвитку.

Як відомо, природоохоронні заходи, що реалізуються на території, знижують негативний вплив на навколишнє середовище та здоров'я населення. Таким чином, для забезпечення розвитку екологічної системи території актуальним буде розроблення оптимального варіанту природоохоронних заходів, які максимально знижують негативний вплив господарської діяльності на навколишнє середовище, з подальшою їх реалізацією.

На нашу думку, для виявлення оптимального варіанту територіальних природоохоронних заходів необхідно дотримуватися наступного алгоритму дій: аналіз території та соціально-демографічних умов; аналіз впливу господарської діяльності на навколишнє середовище території; аналіз динаміки зміни стану навколишнього середовища території; аналіз природоохоронних заходів, що реалізуються на даний час; оцінка екологічної ефективності розроблених природоохоронних

заходів; вибір та обґрунтування оптимального варіанту природоохоронних заходів з подальшою їх реалізацією.

Таким чином, розвиток екологічної системи території забезпечується відтворенням природних ресурсів, збільшенням екологічного потенціалу території, наявністю раціональних методів регулювання екологічної системи території.

Література:

1. Галушкіна Т.П., Грановська Л.М. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм. НАНУ, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут рису УААН. Одеса. 2009. 372 с.
2. Гаман П.І. Державне управління системою фінансування екологічної діяльності. Вісник НАДУ при Президентові України. 2014. № 3. С. 275—279.
3. Розпутенко І.В. Позаринкові регулятори економічного розвитку в системі державного управління [Електронний ресурс]. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2013. Вип. 4. С. 59—70.
4. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики. Інститути та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів. Центр Ін-т Схід-Захід. 2013. С. 41—65.
5. Сабадаш В.В., Беспалов О.В. Міжнародні стандарти в сфері екології та якості: основні поняття та проблеми впровадження. Механізм регулювання економіки. 2015. № 3. С. 167—177.
6. Телиженко А.М. Економіка чистого воздуха: міжнародное управление. Сумы: ИТД "Университетская книга". 2001. 326 с.
7. Хвесик, М. Сталий розвиток України: проблеми та перспективи. Економіст. 2018. № 4. С. 8—9.
8. Якубовський О.П., Бутирська Т.А. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії: [монографія]. Одеса: ОРІДУ НАДУ. 2004. 196 с.

References:

1. Galushkina, T.P. and Granovska, L.M. (2009), *Ekologo-zbalansovani priorityty rozvytku terytoriy: kontseptual'ni zasady ta orhanizatsiynnyy mekhanizm* [Ecologically balanced priorities of territorial development: conceptual foundations and organizational mechanism], NANU, Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekolohichnykh doslidzhen', Instytut rysu UAAN, Odesa, Ukraine.
2. Gaman, P. (2014), "State management of the system of financing of environmental activities", *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrayiny*, vol. 3, pp. 275—279.
3. Rossupatenko, I. V. (2013), "Post-market regulators of economic development in the system of public administration", *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya. Seriya: Upravlinnya*, [Online], vol. 4, available at: <http://nbuv.gov.ua> (Accessed 10 July 2019).
4. Rubtsov, V. (2001), *Instrumental'ne zabezpechennya rehional'noyi polityky* [Instrumental support of regional policy], *Instytuty ta instrumenty rozvytku terytoriy na shlyakh do yevropeys'kykh pryntsyypiv*, Kyiv, Ukraine.
5. Sabadash, V.V. and Bespalov, O. V. (2015), "International Standards in the Field of Ecology and Quality: Key Concepts and Problems of Implementation", *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, vol. 3, pp. 167—177.
6. Telizhenko, A.M. (2001), *Ekonomyka chystoho vozdukh: mezhdunarodnoe upravlenye* [The Economy of Clean Air: International Management], YTD "Unyversytet'skaya knyha, Sumy, Ukraine.
7. Khvesik, M. (2018), "Sustainable development of Ukraine: problems and perspectives", *Ekonomist*, vol. 4, pp. 8—9.
8. Yakubovsky, O.P. and Butyrskaya, T. A. (2004), *Derzhavna vlada i hromadyans'ke suspil'stvo: systema vzayemodiyi* [State power and civil society: the system of interaction], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.

УДК 330.15:338.2

Е. П. Желибо,

д. х. н., професор, професор кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки, Університет державної фіскальної служби України, г. Ірпінь

ORCID ID: 0000-0001-5828-6396

І. С. Сагайдак,

к. т. н., доцент, доцент кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки, Університет державної фіскальної служби України, г. Ірпінь

ORCID ID: 0000-0002-7186-8830

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.23

УКРАИНА НА ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Е. П. Желибо,

д. х. н., професор, професор кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

І. С. Сагайдак,

к. т. н., доцент, доцент кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Ye. Zhelibo,

Doctor of Chemical Sciences, Professor, Professor of the Department of Commodity Science and Technogenic and Ecological Safety, University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin

I. Sahaidak,

Ph. D. (Technical), Associate Professor of the Department of Commodity Science and Technogenic and Ecological Safety, University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin

UKRAINE ON THE WAY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECONOMIC ASPECT

В статье анализируются причины, сдерживающие экономический рост Украины в достижениях целей устойчивого развития. Авторы выделяют основные негативные тенденции в экономике Украины, которые необходимо преодолеть: тотальная коррупция и взяточничество; сокращение объемов промышленного производства и критическое состояние основных производственных фондов практически во всех отраслях экономики; огромная долговая зависимость государства и нарастающие объемы внешних и внутренних долгов; высокая энергоемкость промышленного производства в ВВП страны; стремительное сокращение прослойки малого и среднего бизнеса, которая могла бы составить конкуренцию крупному капиталу; падение качества государственного управления, что приводит к большим государственным расходам; крайне низкий уровень прямых иностранных инвестиций; деградация научно-технической сферы.

Авторы подчеркивают, что Украина не сможет обеспечить устойчивый экономический рост без структурной перестройки своей экономики, направленной на развитие высокотехнологичных и наукоемких производств. Именно это сможет обеспечить экономический рост и сдержать трудовую миграцию талантливой молодежи, повысить спрос на квалифицированный труд с достойной оплатой.

У статті аналізуються причини, що стримують економічне зростання України в досягненнях цілей сталого розвитку. Автори виділяють основні негативні тенденції в економіці України, які необхідно по-

долати: тотальна корупція і хабарництво; скорочення обсягів промислового виробництва та критичний стан основних виробничих фондів практично у всіх галузях економіки; величезна боргова залежність держави і наростаючі обсяги зовнішніх і внутрішніх боргів, що створює постійний тиск на економічну активність, а обслуговування і погашення боргу відволікають колосальні державні ресурси; висока енергоємність промислового виробництва у ВВП країни, що значно перевищує показники в країнах ЄС у використанні основних енергоносіїв (нафти, газу і електроенергії); стрімке скорочення прошарку малого і середнього бізнесу, яка могла б скласти конкуренцію великому капіталу; падіння якості державного управління, що призводить до великих державних витрат; вкрай низький рівень прямих іноземних інвестицій; деградація науково-технічної сфери.

Перераховані тенденції привели до низького рівня життя населення та відтоку найбільш активної, працездатної частини населення за кордон. Трудова міграція в небачених раніше масштабах привела до значних надходжень грошових коштів в Україну. Міграційний капітал став найбільшим фінансовим ресурсом з-за кордону. У короткостроковій перспективі такі надходження зменшать дефіцит поточного рахунку і ризики валютної дестабілізації. Однак у тривалій перспективі виїзд за кордон найбільш працездатної і високоосвіченою робочою сили буде стримувати потенціал для економічного зростання в Україні.

Автори підкреслюють, що Україна не зможе забезпечити стійке економічне зростання без структурної перебудови своєї економіки, спрямованої на розвиток виробництва нових видів техніки і технологій. Але цю парадигму засновано на досконалих інститутах і культурі. Саме в цій сфері людської діяльності створюються серйозні перешкоди для інновацій. Тільки розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв зможе забезпечити економічне зростання і стримати трудову міграцію талановитої молоді, підвищити попит на кваліфіковану працю з гідною оплатою.

The article analyzes the reasons constraining the economic growth of Ukraine in achieving the goals of sustainable development. The authors identify the main negative trends in the economy of Ukraine, which must be overcome: total corruption and bribery; reduction of industrial production and the critical state of fixed assets in almost all sectors of the economy; huge debt dependence of the state and increasing amounts of external and internal debt; high energy intensity of industrial production in the country's GDP, significantly exceeding the indicators in the EU countries in the use of major energy carriers (oil, gas and electricity); the rapid reduction small and medium-sized businesses, which could compete with large capital; the decline in the quality of public administration, which leads to large public spending; extremely low levels of foreign direct investment; degradation of the scientific and technical sphere.

These trends have led to a low standard of living and the outflow of the most active, able-bodied part of the population abroad. Labor migration, on an unprecedented scale, led to significant cash flows to Ukraine. Migration capital has become the largest financial resource from abroad. In the short term, such revenues will reduce the current account deficit and the risks of currency destabilization. However, in the long run, the departure of the most able-bodied and highly educated labor force abroad will constrain the potential for economic growth in Ukraine.

The authors emphasize that the key problem of Ukraine in achieving the goals of sustainable development lies in the political and economic structure of the state. This leads to a violation by Ukraine of the basic principles of a market economy: fair competition and protection of property rights.

It was concluded that Ukraine will be able to ensure sustainable economic growth through the restructuring of its economy, aimed at the development of high-tech and knowledge-intensive industries. And this, in turn, will be able to restrain the labor migration of talented young people; increase the demand for skilled labor with decent pay.

Ключевые слова: устойчивое экономическое развитие, негативные тенденции в экономике, государственная власть, промышленное производство, инновации, инвестиции, трудовая миграция, экономический рост.

Ключові слова: сталий економічний розвиток, негативні тенденції в економіці, державна влада, промислові виробництва, інновації, інвестиції, трудова міграція, економічне зростання.

Key words: sustainable economic development, negative trends in the economy, government, industrial production, innovation, investments, labor migration, economic growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В связи с ростом глобальных экономических, экологических и социальных проблем, различные международные организации, разрабатывают и предлагают "рецепты" общественного развития. Так, ООН опреде-

лила 17 целей устойчивого развития (ЦУР), которые предусматривают их сбалансированное решение в интересах нынешнего и будущего поколений, перечень которых был официально утвержден на заседании Генеральной Ассамблеи ООН в сентябре 2015 г.

Украина также включилась в процессы решения глобальных мировых проблем. В сентябре 2017 г. Министерством экономического развития и торговли был представлен Национальный доклад "Цели устойчивого развития: Украина" [1]. В нем были определены базовые показатели для осуществления задач устойчивого развития в нашей стране до 2030 г., одним из которых является экономическая составляющая.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Проблемам устойчивого экономического роста Украины для достижения ЦУР посвящены работы ряда отечественных ученых: В. Гееца, Б. Данилишина, Т. Унковской, И. Пидоричевой, П. Гайдуцкого, С. Кораблина и др. Они нашли отражение также в программных документах политиков и заключениях экспертов.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является анализ тенденций, сдерживающих экономический рост Украины в достижениях целей устойчивого развития.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В докладе [1] представлено согласованное видение правительства, президента и парламента направлений развития Украины и принципы деятельности государства по решению приоритетной задачей — обеспечение высоких темпов социально-экономического развития, решение которой открывает возможность для достижения остальных целей устойчивого развития [2].

Экономика Украины в настоящее время находится в кризисном состоянии, в частности, сохраняются низкие темпы экономического роста (2—3% роста ВВП в год, которые обрекают нашу страну на десятилетия отставания от стран ЕС) [3], усугубляются многочисленные институциональные и структурные деформации. На наш взгляд, можно выделить следующие основные негативные тенденции в экономике, которые необходимо преодолеть.

Тотальная коррупция и взяточничество, которые приобрели массовый характер. Сформировался правовой нигилизм во всех сферах общественной деятельности. Произошло сращивание государственной власти с олигархическим бизнесом. Государство в значительной степени "приватизировано" крупными монополиями, а права собственности защищены слабо. Так называемая "элита", образовавшаяся из симбиоза партийно-хозяйственной и, откровенно, криминальной среды преследует только узко корпоративные цели и, ни в коей мере, не интересы народа, проповедует жесткий прагматизм, граничащий с цинизмом, ловко манипулируя сознанием народных масс, используя средства массовой информации. Ссылки на то, что в западном мире элиты определяют политику государства, как об этом часто говорят некоторые политические деятели, не состоятельны. В этих странах состояние элит создавалось целыми поколениями, тяжелым и длительным трудом или, по всем ясным и понятным для общества заслугам. А у нас — за очень короткий промежуток времени и далеко не всегда законными способами.

Сокращение объемов промышленного производства и критическое состояние основных производственных фондов, практически, во всех отраслях экономики. Особенно тревожная ситуация сложилась в сфере производства продукции с высокой степенью переработки: образовалась нерациональная структура экспорта преимущественно сырьевого характера и продукцией с низкой долей добавочной стоимости. Поэтому наблюдается критическая зависимость национальной экономики от конъюнктуры внешних рынков, о чем свидетельствует периодические кризисы в экономике Украины.

Огромная долговая зависимость государства и нарастающие объемы внешних и внутренних долгов. Это создает постоянное давление на экономическую активность, а обслуживание и погашение долга отвлекают колоссальные государственные ресурсы. Согласно данным МВФ, в 2018 г. государственный долг страны составил 70,5% ВВП, по прогнозам в 2019 г. — 68,8%, а в 2020 — 64,4% [4]. Сейчас новые займы привлекаются государством под 18,5% годовых на внутреннем и под 9—9,8% годовых в валюте на внешнем рынках. Кроме того, согласно условиям реструктуризации долгов, проведенной в 2015 г. Украина, начиная с 2021 г., должна выплачивать дополнительный "налог" на экономический рост, в том случае, если ВВП будет превышать 3% в год [5].

Высокая энергоемкость промышленного производства в ВВП страны, значительно превышающая показатели в странах ЕС в использовании основных энергоносителей (нефти, газа и электроэнергии). Поэтому скорейшая модернизация технологий производства и потребления электроэнергии, может служить, по мнению экспертов, дополнительным ростом экономики порядка 2—3% ВВП в год. Однако для этого должна быть разработана эффективная государственная политика в сфере энергосбережения, соответствующая законодательная база и ее имплементация.

Стремительное сокращение прослойки малого и среднего бизнеса, которая могла бы составить конкуренцию крупному капиталу. Причиной этого является уменьшение численности населения страны, массовая трудовая миграция (по разным оценкам от 4,8 млн до 9 млн человек), ростом тарифов ЖКХ и услуг, высокие цены на товары и услуги, не соответствующие среднему доходу украинских граждан, что снижает их покупательную способность. В результате чего экономика "сжимается" и соответственно уменьшаются темпы экономического роста. К тому же, из-за высокого давления на фонд оплаты труда растут проблемы теневых зарплат.

Падение качества государственного управления, что приводит к большим государственным расходам. Согласно оценкам Всемирного банка, их оптимальные параметры должны быть в пределах 30—40% ВВП, а для развивающихся стран 20—25%, а в Украине — больше 50% (для сравнения в Китае государство поглощает 20% ВВП, в Польше — 30%). Такое неэффективное использование ограниченных ресурсов приводит к низкому уровню экономического развития и бедности граждан. Поэтому повышение эффективности расходов государственного сектора может стать для Украины одним из источников развития. Однако это не означает, что в социально-ориентированной экономике, государственный сектор может быть незначительным. Напротив, в ряде стран уровень госрасходов довольно большой (Дания — 152% ВВП, Финляндия — 53%, Швеция — 48%). Но в этих странах, в отличие от стран с переходной экономикой (Украина), действуют совершенные институты (верховенство права, защита частной собственности и т.д.).

Крайне низкий уровень прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Так, с 2013 по 2017 гг. их объем в среднем составлял \$70/год на душу населения. Согласно оценкам Всемирного банка, например, в Польше он составляет 354, в Словакии 685, Турции 176. Низкий объем притока ПИИ в Украину объясняется, главным образом, институциональным фактором. Как известно, ПИИ поступает в страны, где имеет место верховенство права (защита прав инвесторов, гарантии выполнения контрактов, отсутствие рейдерства, свободный доступ к ресурсам и т.д.). Выгоды от глобализации появляются только после достижения определенного порога качества институтов. Следует отметить, что, по данным НБУ, 1/5 ПИИ в Украину — это отечественный капитал, т.е. средства украинского бизнеса, в свое время выведенные в офшоры, а затем возвращены в Украину в виде ПИИ.

С 2017 по 2019 гг. объем таких инвестиций составил 7,9 млрд дол. США. Но в отличие от традиционных ПИИ, такое инвестирование не направлено на модернизацию экономики: новые технологии, новые принципы организации бизнеса, менеджмента и т.д. Главная их цель — легализация капитала, полученного незаконным способом, что не способствует росту экономики. Модель экономики должна ориентироваться, в первую очередь, на стимулирование внутренних инвесторов и в их конструктивном взаимодействии с иностранным капиталом. Накопления домохозяйств в Украине составляет, по разным оценкам от 80 до 100 млрд дол. США, которые находятся вне границ банковской системы. А у внутренних инвесторов нет достаточно стимулов вкладывать деньги в отечественную экономику. Эти ресурсы могут быть использованы только при высоком доверии населения к государственным институтам, коммерческим банкам и различным инвестиционным фондам, что сделать в короткие сроки чрезвычайно сложно, поскольку человеческая психология меняется очень медленно. Именно дефицит общественного доверия к государственным институтам является главным фактором того, что эти средства не используются в хозяйственном обороте. Рейтинг успешности в привлечении ПИИ указывает на то, что Украина остается аутсайдером по своей привлекательности для зарубежного капитала. Одним из свидетельств этого является то, что среди инвесторов нет практически ни одной глобальной компании — лидера в высокотехнологических секторах [6].

Деградиация научно-технологической сферы. Об этом свидетельствует то обстоятельство, что в Украине около 96% ВВП относится к продукции III—IV технологического уклада (ТУ) и только ~5% — к V. Что касается продукции VI ТУ, то она практически отсутствует. Сегодня уже очевидно, что Украина не сможет обеспечить устойчивый экономический рост без структурной перестройки своей экономики, направленной на развитие производства новейших видов техники и технологий. Опыт развитых стран свидетельствует, что инновации являются главным источником экономического роста. В настоящее время в нашей стране отсутствует инновационная политика, не создана своя национальная инновационная система, разрушена отраслевая наука (институты, конструкторские бюро, опытное производство), которые обеспечивают создание инновационного продукта, хотя в государственных программах развития экономики им отводится существенная роль. Это стало причиной дефицита готовых к коммерциализации научно-технических разработок, способных обеспечить прорыв в наиболее перспективных направлениях научно-технического прогресса. Такое положение в инновационной деятельности связано, главным образом, с захватом политической и экономической власти олигархическими кланами. В условиях, когда приближенный к власти бизнес, имеет доступ к источникам прибыли, связанных с переделом бюджетных средств и различных преференций (налоговых, таможенных и т.д.) при использовании природных ресурсов, незаконным захватом чужой собственности (рейдерства), нет никакой мотивации вложения капитала в науку, технологии и производственные инновации. Инвестиции во власть дают более значительную прибыль, чем инвестиции в инновации [7]. Сегодня сделаны лишь первые шаги структурных реформ научно-технологической деятельности: создан Национальный совет по науке и технологии и Национальный фонд исследований, восстановлен инновационный фонд, приняты новые законы о науке и научно-технологической деятельности, образовании. Однако имплементация этих законов до сих пор не происходит, а финансовое обеспечение крайне недостаточно.

Все перечисленные тенденции привели к низкому уровню жизни населения, превращению Украины в самую бедную страну Европы и оттока наиболее актив-

ной, трудоспособной части населения за рубеж. Так, по паритету покупательной способности (показателю благосостояния) ВВП на 1 жителя Украины намного ниже, по сравнению с другими странами мира (Украина — \$8,8 тыс. США, Европа — \$36,3 тыс. США; Восточная Европа — \$24,5 тыс. США; Южная Америка — \$5,7 тыс. США и только Африка — \$5,3 тыс. США [8]).

Украина, в настоящее время, каждый год теряет сотни тысяч людей как из-за отрицательного прироста населения, так и в связи с большой миграцией украинских граждан. Трудовая миграция, в невиданных ранее масштабах, привела к значительным поступлениям денежных средств в Украину. Миграционный капитал стал крупнейшим финансовым ресурсом из-за рубежа. По данным НБУ в 2018, официально перевели в Украину ~13 млрд дол. США. Однако, чтобы воспользоваться этим ресурсом правительству нужно начать стимулировать банки, привлекать эти средства на особых условиях. В мире популярностью пользуются около 25—30 механизмов привлечения денежных переводов в официальный банковский сектор.

В краткосрочной перспективе такие поступления уменьшат дефицит текущего счета и риски валютной дестабилизации. Однако в длительной перспективе выезд за границу наиболее трудоспособной и высокообразованной рабочей силы будет сдерживать потенциал для экономического роста в Украине и, скорее всего, ухудшит его качество. Кроме того, массовая трудовая миграция будет порождать многочисленные социальные проблемы, включая кризис солидарной пенсионной системы, распространение сиротства в семьях трудовых мигрантов, разрушение семейного института и самое главное, сокращение трудового потенциала.

Совершенно очевидно, что основные негативные тенденции в экономике Украины, в той или иной степени, связаны с главной проблемой — типом институционального устройства государства, который сформировался за все годы независимости. Согласно выводам Аджемоглу и Робинсона, ключ к экономическому успеху — это сочетание инклюзивных политических и экономических институтов [9]. В ряде высокоразвитых стран, в первую очередь США, а также Англии, Франции, Германии, Скандинавских стран, были созданы инклюзивные политические институты, которые распределяют власть в обществе между различными силами и группами и при этом ограничивают монополию на власть каждой группы [10].

Мировая практика показала, что если в стране удалось сформировать инклюзивные политические институты, то они формируют соответствующие инклюзивные экономические институты и достигают экономического роста. В то время в странах, где реальная власть ничем не ограничена, образовались экстрактивные институты [8], для которых характерно:

- монополия во всех сферах экономики, которые принадлежат узкому кругу лиц (олигархам);
- жесткое ограничение конкуренции любыми способами;
- нарушение прав собственности рядовых граждан;
- неспособность к инновациям;
- развитие системной и комплексной коррупции.

Экстрактивные политические институты блокируют мотивацию населения к предпринимательству, инвестициям и инновациям — основному двигателю экономического роста и улучшения качества жизни населения. Это ведет к погружению общества в состояние бедности и отсталости, а также к росту внешней миграции, что и наблюдается в Украине.

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно сделать вывод о том, что ключевая проблема Украины в достижении целей устойчивого развития заключается в экстрактивном политическом и экономическом устройстве государства,

а, следовательно, монополизацией всех сфер экономической деятельности. Это приводит к нарушению Украинской базовой принципов рыночной экономики: справедливой конкуренции и защиты прав собственности.

Последнее время среди специалистов бытует мнение о том, что если уменьшить или искоренить коррупцию, снизить уровень теневой экономики, улучшить систему государственного управления то можно ожидать достаточно высокого темпа роста ВВП и решить большинство социально-экономических проблем.

Однако, на наш взгляд, этих мер будет недостаточно для решения задач ЦУР. Мировой опыт свидетельствует о том, что высокие темпы экономического роста возможны, главным образом, при условии разработки и освоения новейших техники и технологий. Но эта парадигма основана на совершенных институтах и культуре. Именно в этой сфере человеческой деятельности создаются серьезные препятствия для инноваций. Украинская "элита" и руководство страны, в конце концов, должны осознать, что только развитие высокотехнологичных и наукоемких производств сможет обеспечить экономический рост и сдержать трудовую миграцию талантливой молодежи, повысить спрос на квалифицированный труд с достойной оплатой. Иначе Украина окончательно потеряет перспективы стать высокоразвитым государством и будет надолго обречена быть "сырьевым" придатком мировой экономики, которая "специализируется" на бедности и дешевой рабочей силе.

Литература:

1. Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 02.07.2019).

2. Калита П. Вывести Украину на орбиту успешности. Зеркало недели. 2018. № 41. URL: https://zn.ua/macrolevel/vyvesti-ukrainu-na-orbitu-uspeshnosti-299055_.html (дата звернення: 09.06.2019).

3. Слєдзь С., Башта В. Так жить нельзя. Зеркало недели. 2018. № 39. URL: https://zn.ua/business/tak-zhit-nelzya-297659_.html (дата звернення: 02.07.2019).

4. МВФ ожидает в 5-летней перспективе снижение уровня совокупного госдолга Украины до 53% ВВП. Офіційний веб-сайт "Интерфакс-Украина". URL: <https://interfax.com.ua/news/general/536999.html> (дата звернення: 30.05.2019).

5. Госдолг не должен был стать проблемой — Яреско. Офіційний веб-сайт LIGA.net. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/gosdolg-ne-doljen-byt-stat-problemy---yaresko> (дата звернення: 30.05.2019).

6. Козюк В. Олигархическая гидра прямых иностранных инвестиций. Зеркало недели. 2018. № 11. URL: https://zn.ua/finances/oligarhicheskaya-gidra-pryamyh-inostrannyh-investitsiy-ot-makrofinansovoy-nestabilnostik-tehnologicheskomu-otstavaniyu-291385_.html (дата звернення: 13.06.2019).

7. Демет'єв В.В., Вишневецький В.П. Чому України не інноваційна держава: інституційний аналіз. Економічна теорія. 2011. № 3. С. 5—20.

8. Дранник А. "Хуже только на Мадагаскаре": где место Украины в мировых рейтингах. VESTI UKRAINE. 2018. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/309045-khuzhetolko-na-madahaskare-hde-mesto-ukrainy-v-mirovykh-rejtinakh> (дата звернення: 02.06.2019).

9. Аджемоглу Дарон, Робинсон Джеймс. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты (онлайн-книга). Москва: Издательская группа "АСТ". 2015. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=66365&p=1 (дата звернення: 15.05.2019).

10. Унковская Т. Украина. Дорога к рабству. Зеркало недели. 2018. № 1. URL: https://zn.ua/internal/ukraina-doroga-k-rabstvu-271966_.html (дата звернення: 15.06.2019).

References:

1. The official site of United Nations in Ukraine (2017), "Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report 2017", available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 2 July 2019).

2. Kalita, P. (2018), "Put Ukraine into success orbit", Zerkalo nedeli, [Online], vol. 41, available at: https://zn.ua/macrolevel/vyvesti-ukrainu-na-orbitu-uspeshnosti-299055_.html (Accessed 9 June 2019).

3. Sledz', S. and Bashta, V. (2018), "So you can not live", Zerkalo nedeli, [Online], vol. 39, available at: https://zn.ua/business/tak-zhit-nelzya-297659_.html (Accessed 2 July 2019).

4. The official site Interfaks-Ukraina (2018), "The IMF expects a 5-year term decline in the aggregate national debt of Ukraine to 53% of GDP", available at: <https://interfax.com.ua/news/general/536999.html> (Accessed 30 May 2019).

5. The official site LIGA.net (2018), "Public debt should not be a problem — Yaresko", available at: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/gosdolg-ne-doljen-byt-stat-problemy---yaresko> (Accessed 30 May 2019).

6. Kozjuk, V. (2018), "Oligarchic hydra of foreign direct investment", Zerkalo nedeli, [Online], vol. 11, available at: https://zn.ua/finances/oligarhicheskaya-gidra-pryamyh-inostrannyh-investitsiy-ot-makrofinansovoy-nestabilnostik-tehnologicheskomu-otstavaniyu-291385_.html (Accessed 13 June 2019).

7. Dement'iev, V.V. and Vyshnevs'kyj, V.P. (2011), "Why Ukraine is not an Innovative State: Institutional Analysis", Ekonomichna teoriia, vol. 3, pp. 5—20.

8. Drannik, A. (2018), "Worse than just in Madagascar": where is Ukraine's place in world rankings", Vesti Ukraine, available at: <https://vesti-ukr.com/strana/309045-khuzhetolko-na-madahaskare-hde-mesto-ukrainy-v-mirovykh-rejtinakh> (Accessed 2 June 2019).

9. Acemoglu, D. and Robinson, J. (2015), "Why are some countries rich, and others are poor? The origin of power, prosperity and poverty", [Online], available at: http://loveread.ec/read_book.php?id=66365&p=1 (Accessed 15 May 2019).

10. Unkovskaja, T. (2018), "The road to slavery", Zerkalo nedeli, [Online], vol. 1, available at: https://zn.ua/internal/ukraina-doroga-k-rabstvu-271966_.html (Accessed 15 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. В. Фесенко,

к. е. н., доцент кафедри фінансів та банківської справи,

ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", м. Полтава

ORCID ID: 0000-0003-4870-4165

Л. М. Яремченко,

к. е. н., доцент кафедри фінансів та банківської справи,

ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", м. Полтава

ORCID ID: 0000-0002-7664-1678

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.28

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

N. Fesenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance

and Banking, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

L. Yaremchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance

and Banking, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

THE STATE AND PROSPECTS OF UKRAINE'S INSURANCE MARKET FUNCTIONING IN GLOBALIZATION CONDITIONS

У статті досліджено стан страхового ринку України як одного із стратегічних секторів фінансового ринку та національної економіки в цілому. З'ясовано, що основні показники діяльності вітчизняного страхового ринку мають позитивні тенденції, але його окремі функціональні та інституційні характеристики не відповідають перспективним напрямкам розвитку. Визначено основні проблеми, які негативно впливають на функціонування страхового ринку в Україні: відсутність політичної та економічної стабільності, сталого зростання виробництва, неплатоспроможність населення, слабкі зовнішньоекономічні зв'язки України у сфері страхування з країнами ЄС та світу; недосконала нормативно-правова база, високий рівень інфляції, слабкий розвиток фондового ринку. Встановлено, що основними чинниками, що стримують розвиток страхового ринку України є: відсутність вторинного ринку страхових послуг, механізмів ефективної взаємодії банківського та страхового секторів економіки, низький рівень розвитку допоміжної інфраструктури страхового ринку, недостатній інформації про стан і можливості страхового ринку, низький рівень довіри населення до страхових компаній.

The article analyzes the state of the insurance market of Ukraine as one of the strategic sectors of the financial market and the national economy as a whole. As foreign experience shows, insurance companies have a special place in providing the investment process, and the possibility of accumulation of significant financial resources makes the insurance market a powerful source of investment resources. It is revealed that the main indicators of activity of the domestic insurance market are positive tendencies, but its separate functional and institutional characteristics do not correspond to perspective directions of development. The main problems that have a negative impact on the functioning of the insurance market in Ukraine are identified: lack of political and economic stability, sustainable growth of production, insolvency of the population, weak foreign economic relations of Ukraine in the field of insurance with EU countries and the world; imperfect legislative framework, high inflation, weak stock market development. It is established that the main factors hindering the development of the insurance market of Ukraine are: lack of secondary market of insurance services, mechanisms of effective interaction of the banking and insurance sectors of the economy, low level of development of auxiliary infrastructure of the insurance market, insufficient information on the state and capabilities of the insurance market, low level of public confidence to insurance companies. Adaptation of the insurance market to the changes related to the modernization of financial instruments in the insurance industry and the introduction of innovative technologies in the organization of insurance activities will contribute to improving the quality of insurance protection,

stimulating the introduction of new types of insurance and insurance technologies, expanding the range of insurance services, improving the forms and methods of insurance oversight. The indicated scientific results allowed to deepen the theoretical foundations on the activity of the insurance market and create the basis for the development of proposals on the directions of its regulation and further development.

*Ключові слова: страхування, страховий ринок страхові компанії, страхові виплати, страхові премії.
Key words: insurance, insurance market, insurance companies, insurance payments, insurance premiums.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок страхових послуг є одним із невід'ємних елементів ринкової інфраструктури та фінансової системи країн із розвинутою ринковою економікою. Досить часто за міжнародними рейтингами рівень економічного розвитку країни визначають за рівнем організації страхової справи, яка за дохідністю в багатьох країнах випереджає промисловий та банківський сектори. Крім того, в процесі своєї діяльності, страхові компанії забезпечують формування ефективних ринкових механізмів залучення інвестиційних ресурсів у національну економіку. У сучасних динамічних умовах глобалізації та інтеграції України в європейське та світове співтовариство виникає об'єктивна потреба поглиблення досліджень проблем розвитку страхового ринку в Україні та пошуку напрямів щодо їх перспективних напрямів функціонування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню стану і проблем розвитку вітчизняного страхового ринку присвятили свої наукові праці В. Базилевич, О. Барановський, О. Гаманкова, О. Заруба, С. Осадець, Є. Романенко, О. Слюсаренко, І. Фисун, В. Фурман та інші. Однак на сьогодні актуальним залишається визначення нових тенденцій та перспективних напрямів розвитку вітчизняного ринку страхових послуг, що зумовлює актуальність даного дослідження, підкреслює його теоретичну і практичну значимість.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз стану страхового ринку, основних проблем його розвитку в сучасних умовах та визначення напрямів подальшого розвитку ринку страхових послуг в Україні в контексті підвищення рівня його конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Регулювання страхового сектору в Україні на сучасному етапі характеризується значною динамічністю і розширенням переліку страхових послуг з добровільних видів страхування, підвищенням вимог до порядку створення діяльності страхових компаній та їх конкурентоспроможності, подальшої інтеграції країни у міжнародні структури та необхідністю залучення страхового ринку до вирішення найважливіших питань економічного розвитку.

Ринок страхових послуг продовжує утримувати друге місце за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній (СК) станом на кінець 2018 становила 281, у тому числі СК "life" — 30 компаній, СК "non-life" — 251 компанія (табл. 1).

Протягом останніх років кількість страхових компаній продовжує тенденцію до зменшення, так за 2018 рік порівняно з 2017 роком, кількість компаній зменшилася на 13 СК, порівняно з 2016 роком зменшилася на 29 СК.

Однією з основних причин скорочення кількості СК є затвердження влітку 2018 р. Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) розпорядження № 850 "Про Положення про обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика". Згідно з документом впродовж двох років страховики повинні сформувати додатковий запас ліквідності та очистити свої портфелі від неякісних активів.

З 30 червня 2020 року розмір "подушки безпеки" для ризикових СК складатиме 30 млн грн, а для компаній зі страхування життя — 45 млн грн. До кінця 2018 р. компаніям потрібно було сформувати "подушку безпеки" в розмірі 30% від необхідної суми (9 млн грн для ризикових СК і 13,5 млн грн — для "лайфових"), а до 30 червня 2019 р. — вже 60% (18 млн грн і 27 млн грн відповідно). Великі страхові компанії виконують це завдання, а ось дрібні, які не відповідають новим правилам, вже поступово залишають ринок.

Додатково регулятор підвищив вимоги до активів, які можуть враховуватися під час розрахунку нормативів платоспроможності. 20—40% страхових резервів (у залежності від виду діяльності) мають бути низькоризиковими, наприклад ОВДП, облигації міжнародних фінансових організацій, поточні рахунки і депозити в банках з рейтингом не менше АА за національною рейтинговою шкалою [2]. Нові вимоги покликані виключити з ринку страхові компанії з ліквідними активами у кілька тисяч гривень, які мають зобов'язання на десятки чи сотні мільйонів, а страхові виплати здійснюють за рахунок коштів нових клієнтів. Запровадження таких заходів стимулює вітчизняні страхові компанії мати ресурс для ефективної діяльності й повного виконання своїх зобов'язань і, як наслідок, суттєво підвищить надійність, конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість страхового ринку України.

Загальні показники діяльності страхового ринку та його динаміка представлено в таблиці 2.

Основні закономірності функціонування страхового ринку України відображає аналіз показників галузі за головними та найбільш поширеними видами страхування, визначальними серед яких є обсяги страхових премій та обсяги страхових виплат компаній. Позитивною є тенденція до збільшення обсягів надходжень валових страхових премій та чистих страхових премій протягом 2018 року порівняно із 2017 роком на 13,7% та 20,8% відповідно.

Таблиця 1. Кількість страхових компаній за 2016–2018 роки

Кількість страхових компаній	2016	2017	2018
Загальна кількість	310	294	281
в т.ч. СК «non-Life»	271	261	251
в т.ч. СК «Life»	39	33	30

Джерело: складено авторами на основі [1].

Таблиця 2. Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка

	2016	2017	2018	Темпи приросту	
				2017/ 2016	2018/ 2017
				%	%
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, тис. одиниць					
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті, у тому числі:	61 272,8	70 658,2	77 495,0	15,3	9,7
- зі страховальниками-фізичними особами	42 534,6	66 915,2	72 460,2	57,3	8,3
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті	118 198,4	114 824,7	123 582,5	-2,9	7,6
Страхова діяльність, млн грн					
Валові страхові премії, у т.ч.:	35 170,3	43 431,8	49 367,5	23,5	13,7
зі страхування життя	2 756,1	2 913,7	3 906,1	5,7	34,1
Валові страхові виплати, у т.ч.:	8 839,5	10 536,8	12 863,4	19,2	22,1
зі страхування життя	418,3	556,3	704,9	33,0	26,7
Рівень валових виплат, %	25,1%	24,3%	26,1%	-	-
Чисті страхові премії	26 463,8	28 494,4	34 424,3	7,7	20,8
Чисті страхові виплати	8 561,0	10 256,8	12 432,6	19,8	21,2
Рівень чистих виплат, %	32,3%	36,0%	36,1%	-	-
Перестраховування, млн грн					
Сплачено на перестраховування, у т.ч.:	12 668,7	18 333,6	17 940,7	44,7	-2,1
- перестраховикам-резидентам	8 706,4	14 937,4	14 943,2	71,6	0,0
- перестраховикам-нерезидентам	3 962,3	3 396,2	2 997,5	-14,3	-11,7
Виплати, компенсовані перестраховиками, у т.ч.:	1 233,2	1 208,2	2 459,0	-2,0	103,5
- перестраховиками-резидентами	278,5	280,0	430,8	0,5	53,9
- перестраховиками-нерезидентами	954,7	928,2	2 028,2	-2,8	118,5
Отримані страхові премії від перестраховальників-нерезидентів	40,1	46,1	48,4	15,0	5,0
Виплати, компенсовані перестраховальникам-нерезидентам	14,2	13,8	44,4	-2,8	221,7
Страхові резерви, млн грн					
Обсяг сформованих страхових резервів	20 936,7	22 864,4	26 975,6	9,2	18,0
- резерви зі страхування життя	7 828,2	8 389,6	9 335,1	7,2	11,3
- технічні резерви	13 108,5	14 474,8	17 640,5	10,4	21,9
Активи страховиків та статутний капітал, млн грн					
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2))	56 075,6	57 381,0	63 493,3	2,3	10,7
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових	35 071,9	36 084,6	40 666,5	2,9	12,7
Обсяг сплачених статутних капіталів	12 661,6	12 831,3	12 636,6	1,3	-1,5

Джерело: складено авторами на основі [1].

Збільшення валових страхових премій відбулося майже по всім видам страхування, а саме:

- автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, "Зелена картка") (22,3%);
- страхування майна (26,3%);
- страхування життя (34,1%);
- страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (25,0%);
- страхування кредитів (у 2 рази);
- медичне страхування (21,0%);
- страхування медичних витрат (55,1%);
- страхування від нещасних випадків (34,1%) [1].

Водночас зменшилися валові страхові премії зі страхування вантажів та багажу (38,1%); страхування фінан-

сових ризиків (8,2%); страхування відповідальності перед третіми особами (12,2%).

Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за 2018 рік становила 69,7%, що на 4,1 в.п. більше в порівнянні з 2017 роком.

Обсяг валових страхових виплат/відшкодувань у порівнянні з 2017 роком збільшився на 22,1%, обсяг чистих страхових виплат збільшився на 21,2%. Зростання обсягів валових страхових виплат за 2017 рік мало місце у більшості основних системоутворюючих видах страхування, а саме:

- страхування майна (в 4 рази);
- автострахування (16,7%);
- медичне страхування (25,3%);

Таблиця 3. Концентрація страхового ринку за 2018 рік

Перші (Тор)	страхування «Life»		страхування «non-Life»		
	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховальників
Тор 3	2 122,1	54,3	6 834,4	15,0	3
Тор 10	3 783,9	96,9	18 022,2	39,6	4
Тор 20	3 904,8	100,0	28 119,4	61,9	8
Тор 50	x	x	40 205,5	88,4	10
Тор 100	x	x	44 497,5	97,9	15
Тор 150	x	x	45 310,6	99,7	18
Всього по ринку	3 906,1	100,0	45 461,4	100,0	26

Джерело: складено авторами на основі [1].

— страхування життя (26,7%) [1].

Водночас зменшилися валові страхові виплати зі страхування фінансових ризиків на 15,7% та страхування кредитів на 70,1%.

Високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігається з медичного страхування — 60,1% та 64,6%, за видами добровільного особистого страхування — 37,2% та 42,7%, за видами недержавного обов'язкового страхування — 36,2% та 37,0% відповідно.

Рівень страхових виплат є показником, що впливає на довіру споживачів до страхових продуктів, які пропонуються на ринку. За еталон цього показника часто приймають середнє значення рівня виплат для Великої Британії як історично країни з високорозвиненим страховим ринком та стандартами.

Операції вихідного перестраховання за 2018 рік зменшилися на 2,1% за рахунок зменшення на 11,7% обсягів перестраховання із страховиками-нерезидентами. Водночас операції з перестраховання в середині країни збільшилися 0,04% [1].

Головна особливість фінансів страховиків — виділення в складі залученого капіталу страхових резервів. Потреба в формуванні страхових резервів обумовлена імовірнісним характером страхових подій і невизначеністю моменту настання та розміру збитків.

Страхові резерви — величина, яка визначає грошову оцінку зобов'язань страховика за договорами страхування (перестраховання), розрахована відповідно до вимог законодавства з метою забезпечення майбутніх страхових виплат залежно від видів страхування [3].

Страхові резерви станом на кінець 2018 року зросли на 18,0% у порівнянні з аналогічною датою 2017 року, водночас резерви зі страхування життя зросли на 11,3%, технічні резерви — на 21,9%.

Протягом 2018 року на страховому ринку України поступово відбувається зміна в структурі іноземного капіталу: на зміну європейському капіталу поступово приходить заокеанський. Так, міжнародна група компаній АХА, яка представлена в Україні компаніями "АХА Страхування" та "АХА Страхування життя", оголосила, що виходить з українського ринку, продаючи українські компанії канадському фінансовому холдингу Fairfax Financial Holding Limited. Це вже друга інвестиція канадського холдингу в страхування України. Раніше Fairfax вже придбав австрійську страхову компанію "QBE Україна". Таким чином, частка північноамериканського капіталу в страховому ринку України протягом 2018 року зростає майже до 10% [4].

У порівнянні з аналогічною датою 2017 року збільшилися такі показники, як загальні активи страховиків на 10,7%, з них активи, визначені законодавством для покриття страхових резервів — на 12,7% [1]. Ефективне управління активами повинне забезпечити стра-

ховій компанії фінансову надійність, можливість виконувати страхові зобов'язання у випадку недостатності страхових резервів, отримувати інвестиційний прибуток та мобілізувати ресурси для нарощування власного капіталу.

Концентрація страхового ринку за надходженнями валових страхових премій станом на 31.12.2018 рік представлена в таблиці 3.

Отже, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій — 97,9% — акумулюють 100 СК "non-Life" (39,8% всіх СК "non-Life") та 96,9% — 10 СК "Life" (33,3% всіх СК "Life").

Проведений аналіз основних показників діяльності страхових компаній України впродовж 2016—2018 років свідчить про зміцнення тенденції до зростання обсягів вітчизняного страхового ринку.

Серед позитивних чинників слід назвати стійке зростання обсягів страхових резервів та активів, що є необхідною умовою стабільного функціонування і розвитку страхового ринку.

Незважаючи на досить високі темпи зростання кількісних показників, інституційні та функціональні характеристики страхового ринку України загалом не відповідають тенденціям світових страхових ринків та реальним потребам вітчизняної економіки, що зумовлює його істотне відставання у глобальному процесі формування світової фінансової системи.

Основними проблемами, які негативно впливають на розвиток страхового ринку в Україні визначимо такі:

- відсутність політичної та економічної стабільності, сталого зростання виробництва, неплатоспроможність населення, дефіцит фінансових ресурсів;
- слабкі зовнішньоекономічні зв'язки України у сфері страхування з іншими країнами;
- недосконала і фрагментарна законодавча база, відсутність державних преференцій на страховому ринку, неефективний контроль з боку держави, прояви монополізму;
- високий рівень інфляції, що унеможливає реалізацію надійних інвестиційних програм, а також реальних фінансових механізмів для довгострокового розміщення страхових резервів;
- слабкий розвиток фондового ринку, що не дає змогу використовувати цінні папери як категорію активів для захищеного розміщення страхових резервів;
- відсутність вторинного ринку страхових послуг, механізмів ефективної взаємодії банківського та страхового секторів економіки, низький рівень розвитку допоміжної інфраструктури страхового ринку;
- неналежний рівень інформації про стан і можливості страхового ринку, відсутність довіри населення до страхування.

Перспективи розвитку страхової галузі потребують докорінних змін у системі підготовки та забезпечення кадрами учасників страхового ринку.

За прогнозами експертів, протягом 2019 р. у функціонуванні страхового ринку України очікуються наступні зміни:

1. Перерозподіл страхового ринку.

Кількість страхових компаній буде зменшуватися, не витримавши конкуренції та нових регуляторних вимог. При цьому темпи зростання основних показників діяльності страховиків зберігатимуться. Хоча в цьому сенсі багато що залежить від регулятора — його подальших дій, зокрема щодо "чистки" ринку від недобросовісних страховиків, що не виконують чи не мають можливості виконувати свої зобов'язання за укладеними договорами. Процес очищення ринку пройде набагато швидше у разі прийняття закону про "спліт" та передачі функцій регулятора Нацбанку, що передбачено Меморандумом співпраці між Україною та Міжнародним валютним фондом [4].

2. Підвищення попиту на медичне страхування.

Якщо щорічний приріст медичного страхування протягом останніх 5 років становив близько 15%, то в 2019 році очікується його приріст до 35%. Збільшення відбудеться з декількох причин:

— зростання цін на медикаменти і обслуговування у клініках;

— вітчизняні компанії все частіше впроваджують соціальні пакети для залучення й утримання персоналу;

— реформа державної охорони здоров'я, яка дозволить медичному страхуванню стати, практично, єдиним дієвим способом отримувати якісну медичну допомогу.

3. Глобалізація страхового ринку.

Процеси формування глобального середовища безпосередньо впливають на розвиток, інформатизацію і функціонування національних страхових ринків, у тому числі на страховий ринок України. Країна, яка не враховує глобальних аспектів розвитку страхової сфери, ризикує залишитися далеко позаду від лідерів світового страхового ринку та не зможе претендувати на взаємовигідне партнерство в міжнародному співтоваристві.

Глобалізація страхового ринку проглядається протягом останніх років і, судячи з усього, буде продовжуватися. ТОП-20 страховиків володіють 80% всього українського страхового ринку. Щороку покидають ринок дрібні компанії і їх портфелі відразу ж "поглинаються" лідерами ринку. Це ще більше прискорює процес концентрації ринку топовими страховиками [5].

4. Поява нових страхових продуктів.

4.1. Кібер-страхування.

Доволі новим і мало дослідженим на вітчизняному страховому ринку є кібер-страхування. Під ІТ та кібер-ризиком мається на увазі будь-який ризик що призводить до фінансових втрат, знищення або погіршення репутації банку у результаті виходу з ладу ІТ систем, систем інформаційної безпеки.

Втрати бізнесу від кібератак ростуть величезними темпами. Аналітики групи Allianz пророкують зростання втрат бізнесу від кібератак до 2 трильйонів у 2019 році. В останні роки цей інструмент набув поширення на міжнародному ринку. І зараз його пропонує понад 60 страхових компаній по всьому світу [6]. На цьому етапі український страховий ринок істотно відстає від своїх західних колег у питанні розробки і впровадження продукту кібер-страхування. Поступово значна кількість вітчизняних компаній засвідчує, що страхування кіберризиків у сукупності з власними технічними способами захисту куди більш надійніші і, найголовніше, дешевші, ніж цілком самостійний захист.

4.2. Insuretech.

Insuretech — молода технологічна галузь, сконцентрована на розробці ІТ-рішень у сфері страхування. Це

можуть бути як сервіси для споживачів, так і інструменти для роботи insurance-фахівців.

В ІВМ з'ясували, що 81% найуспішніших страхових компаній вже інвестували або співпрацюють з insuretech-проектами. Це говорить про те, що для процвітання страховикам життєво необхідні технології. Щоб конкурувати на ринку, вони повинні або вкладати гроші у власні розробки, або використовувати готові рішення ІТ-компаній. Ще один шлях — підтримувати стартапи, які розробляють відповідні технології. Фахівці McKinsey провели дослідження і виявили найбільш популярні технологічні рішення, які вже використовуються в insuretech-проектах. У топ рішень увійшли мікрострахування (3%), блокчейн (4%), P2P (4%), робо-едвайзер (10%), гейміфікація (10%), страхування для IoT-сфери (12%), страхування на основі використання (13%), великі дані і машинне навчання (20%) [9].

4.3. P2P-страхування і мікрострахування.

Найвідоміший приклад страхування peer-to-peer — ізраїльсько-американський Lemonade. Його мета — змінити уявлення своїх клієнтів про страхування як про довгостроковий і бюрократичний процес, надаючи послуги майнового страхування за допомогою мобільного додатку. У разі настання страхового випадку клієнт Lemonade використовує камеру свого мобільного телефону, щоб зробити фотознімки збитків або записати відео [12].

Сервіс працює за принципом передплати, страхові виплати формуються з внесків самих користувачів. У Lemonade використовуються AI та машинне навчання. Завдяки цьому операції проходять швидко. На сайті заявлено, що користувачеві знадобиться 90 сек, щоб оформити страховку, і 3 хв — щоб отримати виплату. У технологію повірили інвестори: загальний обсяг інвестицій сягає 180 млн дол. [9].

Сучасні технології дозволяють захистити документи, ключі, невеликі гаджети. Ця сфера тільки розвивається, але вже через кілька років такий захист стане звичним явищем.

4.4. Блокчейн у страховій сфері.

Наразі не тільки страхування, а й сфера фінансових послуг загалом переживає кризу довіри. Дослідження компанії Edelman показує, що вирішити цю проблему можуть мобільні телекомунікаційні технології і блокчейн [9].

Сам термін Blockchain означає ланцюжок блоків, у якому витримується строга послідовність. Блоки — це інформація про транзакції, угоди і контракти всередині системи. Вся інформація в блокчейн накопичується і формує базу даних, що постійно доповнюється. З цієї бази неможливо нічого видалити або замінити блок. Навіть більш, ця база "безмежна" — в неї може бути записано нескінченну кількість транзакцій.

Основне завдання — захист даних клієнтів, розробка більш прозорих та доступних страхових рішень. Передбачається, що блокчейн і смартконтракти зможуть підвищити ефективність сектора до 30%.

Переваги для страхового сектора:

— підвищення лояльності і зацікавленості клієнтів;

— пропозиції нових економічно вигідних продуктів для ринків, що розвиваються;

— розробка страхових продуктів, пов'язаних з "інтернетом речей".

Успіх буде полягати в надійній розподіленій платформі, на якій клієнти зможуть безпосередньо працювати зі своїми особистими даними, колективними страховими полісами і розумними контрактами [13].

4.5. "Інтернет речей" (IoT) у страхуванні.

Страхова галузь допоможе підприємствам увійти в новий світ технологій максимально захищеними.

AIG провела дослідження досвіду великих компаній, які впроваджують технології "Інтернету речей", в якому взяли участь компанії-страхувальники, які за багатьма показниками використання IoT-технологій дуже

впливають на світову економіку. Щорічно прогнозується 20% зростання ринку "Інтернету речей" — до 2020 року внесок IoT-технологій в світову економіку складе \$ 15 трлн. До цього часу до інтернету буде підключено 50 млрд пристроїв.

Страхові компанії будуть здійснювати не тільки кількісний, але і глибинний якісний аналіз даних про застрахованих об'єктах. Компанії зможуть не тільки спиратися на статистичні дані при оцінці ризику, але безпосередньо моделювати можливі ризики. Впровадження технологій "Інтернету речей" в страхуванні буде сприяти розвитку нових страхових продуктів, послуг і методів роботи [14].

IoT-технології розвивають страхову сферу, знижуючи ризики. Наприклад, датчики диму в квартирі дозволяють вчасно помітити загоряння і загасити пожежу, поки вона не завдала великих збитків, і виплати за страховкою будуть нижчі. Це вигідно страховим компаніям. Вони можуть знизити вартість послуг для клієнтів, які встановили таке обладнання.

Стосовно автострахування, то тут компанія зможе відстежувати швидкість авто та інші параметри поведінки, як це робить True Motion. Для обережних водіїв страхові внески також стануть нижчими [9].

4.6. Страхування на основі використання

Механізм страхування на основі використання можна розглянути на прикладі українського проекту YouScore від YouControl. Команда розробила рішення, яке аналізує благонадійність компанії. Проект допомагає банку ухвалити точне неупереджене рішення про кредит, а страховій компанії — визначити можливість співпраці з клієнтом. В ухваленні зважених рішень у разі страхування допоможуть сучасні сервіси збору та аналізу відкритих даних. Наприклад, API-сервіс YouScore надає користувачеві інформацію для формування уявлення про бізнес-партнера і можливі ризики співпраці з ним. Система допоможе уникнути "токсичних" партнерів і шахраїв. Впровадження таких технологій допоможе страховій галузі знизити витрати на аналіз партнерів і підвищити ефективність аналізу [9].

4.7. Робо-едвайзер, big data і ML.

Штучний інтелект, машинне навчання та аналіз великих даних — найочевидніші способи поліпшити страхові послуги. Big data допоможе гравцям краще розуміти ризики. Робо-едвайзер на основі AI і machine learning візьмуть на себе рутинні завдання: консультування клієнтів, підбір рішень, оформлення документів [9].

Наприклад, в Україні ця категорія фінансово-технологічного сектору представлена в основному новими стартапами, серед яких: CIVILKIN — веб-сервіс і мобільний додаток для вибору, придбання і керування страховими полісами), EWA (SaaS платформа страхування), і Alfa Protection (сервіс, який захищає компанії, що працюють у сфері електронної комерції, від шахрайства з платежами) [15].

Тепер об'єктом страхування повинно стати не тільки майно, а й дані. Саме в цьому полягає головна зміна страхової сфери.

5. Накопичувальне пенсійне страхування.

На державному рівні впровадження накопичувального пенсійного страхування в Україні передбачалося з 1 січня 2019 року. Згідно з проектом закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо справедливого механізму нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", Міністерство соціальної політики запропонувало відстрочити запровадження другого накопичувального рівня пенсійної системи на 1 рік — до 1 січня 2020 року [11].

Недержавне пенсійне забезпечення в сучасному світі захищає від соціальних ризиків та є передумовою для конкурентних переваг підприємств. Періодичні фінансові кризи посилюють увагу до пенсійних систем, які активно змінюються протягом останніх років. Пенсійні

реформи відбуваються в усіх країнах ОЕСР та спрямовані на збільшення пенсійного віку, зміни у формуванні виплат, розрахунку пенсій та впровадження у пенсійні системи різних форм заощаджень. Реформування пенсійної системи має на меті забезпечення стійкості пенсійної системи та достатнього доходу населення після виходу на пенсію, а також збалансування бюджету пенсійних фондів [10]. Цю ініціативу із задоволенням підхоплюють страховики, пропонуючи цікавіші й прозоріші умови, ніж державні.

6. Індексне страхування.

Індексне страхування — це параметричний вид страхування, коли виплати відбуваються за фактом досягнення певних параметрів, зокрема, згідно з даними метеорологічних станцій. У центрі механізму програми знаходиться індекс — спеціальний показник, що характеризує вплив інтенсивності певного ризику на врожайність культури у визначальні фази розвитку [7]. Індeksi вираховують за статистичними даними, зібраними на визначеній території за тривалий період (наприклад, 15 років). Термін залежить від продукту та наявності необхідних даних. Граничне значення його характеризує настання страхового випадку та відповідає критичній втраті врожайності для сільгоспвиробника, котра визначається ще під час розробки страхового продукту. Індекс повинен дуже точно показувати, як саме певний ризик впливає на врожайність культури. Індексом можна застрахувати осінню посуху, неможливість розпочати посів через відсутність опадів чи їхню надмірність. Обмеження стосуються температури, опадів, сили вітру, товщини снігового покриву тощо.

Вже зараз можливостями індексного страхування можуть скористатися виробники провідних в Україні сільгоспкультур. До таких, зокрема, належать пшениця, жито, ячмінь, соняшник, кукурудза, цукровий буряк, гречка [8].

У сезоні 2019 р. програма індексного страхування розширить свої можливості та стане доступною і для аграріїв західних областей, де традиційною проблемою є надлишкові опади [7].

Запропоновані напрями диференціації страхових послуг на основі якісних структурних трансформацій, повинні забезпечити необхідний рівень загального економічного зростання, як страхового ринку, так і країни в цілому та створити передумови для пришвидшення процесів євроінтеграції.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в умовах процесу фінансової глобалізації економічне зростання будь-якої країни неможливе без створення страхової системи, яка ефективно функціонує. Розв'язання багатьох проблем, що стоять перед українською економікою, — забезпечення економічного зростання, збільшення інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності тощо — залежить також від того, наскільки ефективно функціонує страхова система.

Проведені дослідження свідчать, що страховий ринок України, перебуваючи на етапі формування, поступово адаптується до вимог європейського та світового ринків. З метою покращення ситуації необхідно активніше впроваджувати зарубіжний страховий досвід та змінювати власні моделі функціонування страхового ринку, зокрема: вдосконалювати механізм державного регулювання діяльності страхових компаній; адаптувати до світових стандартів страхове законодавство; впроваджувати новітні технології зі страхування та новітні стандарти якості обслуговування в цій сфері.

Література:

1. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/>

2. Якістю, а не кількістю: Фінансові показники українського страхового ринку зростають. Бізнес журнал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.business.ua/finances/4806-yakistiu-a-ne-kilkistiu-finansovi-pokaznyku-ukrainskoho-strakhovoho-rynku-zrostaiut>

3. Про затвердження Положення про обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика: Розпорядження від 07.06.2018 р. № 850 [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0782-18/ed20180607#n38>

4. У зоні ризику: Страхові компанії показують хорошу тенденцію росту. Бізнес журнал [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://business.ua/finances/4462-u-zoni-riziku-strakhovi-kompaniji-pokazuyut-khoroshu-tendentsiyu-rostu>

5. Страховий ринок України в 2019 році. Основні тренди у страхуванні. Страховий адвокат [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.insa.com.ua/uk/blog/chto-zhdyot-strahovoj-rynok-ukrainy-v-2019-godu-osnovnye-trendy/>

6. Кібер-страхування. MO Group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mogroup.com.ua/?p=873>

7. "Сингента" презентувала оновлену програму індексного страхування на 2019 рік. Агробізнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/2017-09-29-05-56-43/item/12809-synhenta-prezentovala-onovlenu-prohramu-indeksnoho-strakhuvannia-na-2019-rik.html>

8. Аграріям пропонують індексне страхування. Аграрний бізнес. Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://a7d.com.ua/novini/36490-agraryam-proponuyut-ndeksne-strahuvannya.html>

9. Ідея для стартапу: які страхові продукти потрібні цифровому світу. Економічна правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/23/635279/>

10. Накопичувальне пенсійне страхування: досвід Австрії. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/austriapension.pdf>

11. Коли в Україні запрацює накопичувальна система і від кого це залежить. Перший український інформаційний <https://www.5.ua/suspilstvo/koly-v-ukraini-zapratsiue-nakopychuvalna-systema-pensii-i-vid-koho-tse-zalezhyt-rozenko-181276.html>

12. Lemonade: IT компанія, займаючися страхуванням через мобільне приложение. Страхування України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrstrahovanie.com.ua/news/lemonade-it-kompaniya-zanimayushhayasya-strahovaniem-cherez-mobilnoe-prilozhenie>

13. Технологія Blockchain та страхування. Страховий адвокат [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.insa.com.ua/uk/blog/tehnologiya-blockchain-i-strahovanie/>

14. Как "умные технологии" IOT и BIG DATA помогут страховым компаниям и как они повлияют на тарифы в будущем? СБ Малакут [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sb-malakut.com.ua/uk/gid/kak-umnye-technologii-iot-i-big-data-pomogut-strahovym-kompaniyam-i-kak-oni-povliayut-na-tarif-y-v-budushhem-7321>

15. Правова ситуація та можливості сектору фінтех в Україні. Evris Law [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://evris.law/uk/statija-pravova-situacija-ta-mozhливosti-fintech-sektoru-v-ukraini/>

References:

1. The official site of the National Commission for the regulation of state financial services markets (2019), available at: <http://nfp.gov.ua/> (Accessed 15 June 2019).

2. Business Magazine (2019), "Quality, not quantity: Financial indicators of the Ukrainian insurance market are growing", available at: <https://www.business.ua/finances/4806-yakistiu-a-ne-kilkistiu-finansovi-pokaznyku-ukrainskoho-strakhovoho-rynku-zrostaiut> (Accessed 12 June 2019).

3. The National Commission for State Regulation in the area of financial services markets (2018), Order "On Approval of the regulation on mandatory criteria and norms of capital adequacy and solvency, liquidity, profitability, asset quality, and risk of insurer operations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0782-18/ed20180607#n38> (Accessed 15 June 2019).

4. Business Magazine (2018), "In the risk area: Insurance companies show a good growth trend", available at: <https://business.ua/finances/4462-u-zoni-riziku-strakhoviki-kompaniji-pokazuyut-khoroshu-tendentsiyu-rostu> (Accessed 12 June 2019).

5. Insurance lawyer (2018), "Insurance market of Ukraine in 2019. The main trends in insurance", available at: <https://www.insa.com.ua/uk/blog/chto-zhdyot-strahovoj-rynok-ukrainy-v-2019-godu-osnovnye-trendy/> (Accessed 12 June 2019).

6. MO Group (2014), "Cyber Insurance", available at: <https://www.mogroup.com.ua/?p=873> (Accessed 15 June 2019).

7. Agribusiness (2019), "Syngenta" presented an updated program of index insurance for 2019", available at: <http://agro-business.com.ua/2017-09-29-05-56-43/item/12809-synhenta-prezentovala-onovlenu-prohramu-indeksnoho-strakhuvannia-na-2019-rik.html> (Accessed 12 June 2019).

8. Agrarian business. Ukraine (2019), "Farmers offer index insurance", available at: <https://a7d.com.ua/novini/36490-agraryam-proponuyut-ndeksne-strahuvannya.html> (Accessed 15 June 2019).

9. Economic Truth (2018), "Idea for a startup: what insurance products are needed for the digital world", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/23/635279/> (Accessed 15 June 2019).

10. Financial and Economic Analysis Office in the Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Accumulation Pension Insurance: Experience of Austria", available at: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/austriapension.pdf> (Accessed 25 June 2019).

11. The first Ukrainian information (2018), "When the accumulation system employs in Ukraine and from whom it depends", available at: <https://www.5.ua/suspilstvo/koly-v-ukraini-zapratsiue-nakopychuvalna-systema-pensii-i-vid-koho-tse-zalezhyt-rozenko-181276.html> (Accessed 25 June 2019).

12. Insurance Ukraine (2017), "Lemonade: IT company engaged in insurance through a mobile application", available at: <https://www.ukrstrahovanie.com.ua/news/lemonade-it-kompaniya-zanimayushhayasya-strahovaniem-cherez-mobilnoe-prilozhenie> (Accessed 25 June 2019).

13. Insurance lawyer (2018), "Technology and Blockchain insurance", available at: <https://www.insa.com.ua/uk/blog/tehnologiya-blockchain-i-strahovanie/> (Accessed 25 June 2019).

14. IB Malakut (2017), "How will IOT and BIG DATA's smart technologies help insurance companies and how will they affect future rates?", available at: <http://sb-malakut.com.ua/uk/gid/kak-umnye-technologii-iot-i-big-data-pomogut-strahovym-kompaniyam-i-kak-oni-povliayut-na-tarif-y-v-budushhem-7321> (Accessed 25 June 2019).

15. Evris Law (2018), "The Legal Situation and Opportunities of the Fintech Sector in Ukraine", available at: <https://evris.law/uk/statija-pravova-situacija-ta-mozhливosti-fintech-sektoru-v-ukraini/> (Accessed 25 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.

О. В. Насібова,

к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту, Харківський інститут фінансів КНТЕУ

ORCID ID: 0000-0003-2590-2513

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.35

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

O. Nasibova,

PhD in Economics, Associate Professor of Finance and Credit,

Kharkov Institute of Finances of Kyiv National University of Trade and Economics

THE THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

У статті проаналізовано різноманітні концептуальні підходи до сутнісно-змістовної характеристики поняття "соціальний захист": як функція держави (суспільств); як комплекс (сукупність) дій, заходів, методів, гарантій, прав, інститутів, стратегій, програм; як система; як процес, діяльність; як інститут. Обґрунтовано важливість розуміння соціального захисту населення як системи фінансових відносин необхідної для компенсації соціальних ризиків і забезпечення соціальної безпеки. Визначено основні функції системи соціального захисту населення, які найповніше розкривають сутність досліджуваного поняття, відображаючи його властивість у реальній дійсності та визначаючи роль у системі суспільно-економічних відносин. Акцентується увага на потенційних джерелах створення фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту. У процесі дослідження зазначено, що первинні доходи населення відіграють вирішальну роль у формуванні високого рівня життя громадян та соціально-економічного розвитку. Розкрито сутність та особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення. Визначено державні і недержавні джерела фінансових ресурсів, а також форми фінансового забезпечення соціального захисту громадян.

The article presents the study of theoretical aspects of financial provision of social protection of the population. Various conceptual approaches to the essence-content characteristic of the concept of "social protection" are analyzed: as a function of the state (societies); as a complex (set of) actions, measures, methods, guarantees, rights, institutes, strategies, programs; as a system; as a process, activity; as an institution. The importance of social protection is objectively determined by the social need in the mechanism of mitigation of socio-economic contradictions in the process of production and distribution of material goods. The dependence of the efficiency and effectiveness of the system of social protection of citizens on the quality of financial security determines the interest of economists in the financial capacity of this system. The importance of understanding social protection of the population as a system of financial relations necessary for compensation of social risks and ensuring social security is substantiated. The basic functions of the system of social protection of the population, which most fully reveal the essence of the concept of "social protection", are defined, reflecting its property in real life and determining the role in the system of socio-economic relations. The focus is on potential sources of financial resources for the social protection system. In the course of the research it is noted that primary incomes of the population play a decisive role in the formation of a high standard of living for citizens and socio-economic development. The existing trends in income levels reflect the needs of citizens in their support through the system of social protection and indicate the degree of effectiveness of public policy in the field of financial regulation of social benefits. The essence and features of financial provision of social protection of the population are revealed. Established state and non-state sources of financial resources, as well as forms of financial provision of social protection of citizens. Of great importance when creating an effective system of social protection is the division of the population into social groups for the importance of obtaining benefits and the opportunity to participate in socially useful activities.

Ключові слова: соціальний захист, фінансове забезпечення, фонди фінансових ресурсів, фінанси соціального захисту, соціальні фізики.

Key words: social security, financial support, financial resources, social security finances, social risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Багатогранність трансформаційних процесів в економіці вимагає створення якісних умов життя громадян, що обумовлює необхідність перегляду підходів до механізмів державного управління соціальним захистом і

передбачає певні функціональні зміни в організації фінансових відносин суб'єктів системи соціального захисту населення. Державна політика має бути побудована так, щоб концентрувати зусилля органів державної влади на розв'язання протиріч і усунення невідпов-

ідностей між фактичними потребами населення в соціальному захисті і соціальних послугах та реальними можливостями держави в задоволенні конституційних соціальних прав громадян. Таким чином, важливого значення набуває фінансова спроможність системи соціального захисту населення, яка формується в конкретних економічних умовах, а отже, і розуміння соціального захисту як системи фінансових відносин.

Незважаючи на значні досягнення і напрацювання в теорії та практиці соціального захисту населення, залишаються недостатньо дослідженими ціла низка питань, пов'язаних безпосередньо з механізмами фінансового забезпечення цієї сфери і тому вони потребують додаткового вивчення. Крім того, наявність суспільних проблем, пов'язаних з соціальними катаклізмами та посиленням соціальної напруги, вимагає розвивати та удосконалювати понятійно-категорійний апарат, який використовується під час визначення загальноприйнятих понять у законодавстві та іншій науковій літературі, присвячених фінансовим аспектам соціального захисту населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених у сфері фінансового забезпечення соціального захисту населення слід назвати праці: У. Беверіджа, Ш. Бланкарта, Дж. Бьюкенена, Ф. Вагнера, А. Вальраса, Т. Ганслі, Дж. М. Кейнса, Ф. Лассаля, Г. Мак Таггарта, А. Маршала, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля, Р. Оуена, В. Парето, В. Петті, А. Пігу, В. Роїка, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца, Дж. Фабоцці, С. Фішера, Ф. Хайека, У. Шарпа, А. фон Штейна та інших.

Питанням формування та розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення, посилення результативності її впливу на економічний та соціальний розвиток країни присвячені праці вітчизняних вчених: А. Баранник, Н. Болотіної, І. Гнибіденка, Б. Зайчука, І. Запатріної, С. Качули, М. Кравченка, Е. Лібанової, І. Лук'яненко, І. Луніної, Л. Лисяк, І. Лютого, А. Мазаракі, М. Мальваного, О. Макарової, О. Новікової, Д. Полозенка, М. Ріппи, М. Руженського, В. Скуратівського, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія, Л. Якимової та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення наявних підходів щодо трактування поняття "соціальний захист", формулювання власного бачення цієї дефініції як системи фінансових відносин, розкриття сутності та особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення в умовах ринкової економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сутність соціального захисту населення, з'ясування його місця в економічній структурі, аналіз функціонування складових елементів, визначення проблем і суперечностей в процесі розвитку цієї дефініції, пошук нових підходів до модернізації системи соціального захисту є предметом багатьох досліджень у різних галузях науки: економіці, юриспруденції, державного управління, соціології, демографії, політології, філософії. Зацікавленість фахівців з різних сфер підкреслює актуальність і вагомість соціального захисту як суспільного феномена та засвідчує міжгалузевий характер досліджуваної категорії.

Протягом різних епох простежується постійна понятійна динаміка під час визначення різних форм допомоги та підтримки, а також змінюється суспільна свідомість щодо соціального захисту населення. У Середні віки систему підтримки визначали поняттям "charite" (милосердя, благодійність). Починаючи з XVIII ст. в обіг входить інше поняття — "assistance" (сприяння), яке ідентифікувало новий рівень суспільних зв'язків і ставлення суспільства до незахищених верств населен-

ня, а у XX ст. це поняття знову змінюється: спочатку на "aide social" (соціальна допомога), а потім — на "travail" соціальна робота.

Низка науковців [1—3] визначають соціальний захист як поняття фінансової науки. Для розуміння сутності соціального захисту як системи фінансових відносин доцільно розглянути походження та трактування кожного слова окремо, що надасть можливість сформулювати цілісне уявлення про цю економічну категорію.

Все ще пов'язано з життям і стосунками людей у суспільстві ототожнюють з соціальним. Соціальний — це породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу. Найприйнятнішим у контексті нашого дослідження є трактування поняття "соціальний" як життєво необхідний, життєво важливий для існування певної людської істоти — соціуму.

Не менш багатоаспектне й друге слово — "захист", яке в перекладі з англійської мови "protection" має декілька варіантів трактування: по-перше, захист означає дію, пов'язану з охороною, підтримкою, заступництвом, запобіганням завад, збоїв, порушенням прав; по-друге, захист — це місце, укриття, притулок, де можна заховатися від чого-небудь; по-третє, захист — пристрій, захід, спосіб для забезпечення життя, роботи, нормального функціонування.

Термін "соціальний захист" є однією із центральних категорій, який використовується у світовій теорії та практиці і навколо якого тривають дискусії щодо своєрідності та певної специфіки цього поняття. Виникнення та поширення вказаного терміна пов'язують з прийняттям закону від 14 серпня 1935 року про соціальне забезпечення ("Social Security Act") у США. Цим нормативним актом країна намагалась зменшити соціальну напругу і підтримати людей похилого віку, безробітних, а також підвищити добробут населення. Однак щодо першості використання цього поняття, у науковому обігу існують й інші точки зору. Зокрема російський вчений Н. Болотіна вважає, що використовувати поняття "соціальний захист" почали з 1918 року, коли в Росії було ухвалено "Положення про соціальне забезпечення трудящих" [4]. Американський дослідник Г. Перрін зазначає, що найбільш повна концепція терміну "соціальний захист" була втілена в законодавстві Нової Зеландії у 1938 році. У будь-якому випадку виникнення категорії "соціальний захист", закріплення її в нормативних документах ряду країн, введення в науковий обіг, пов'язано з необхідністю захищатись від соціальних ризиків.

У міжнародних правових актах та у законодавстві європейських країн одночасно застосовуються терміни "соціальне забезпечення" (social security) і "соціальний захист" (social protection). Ці терміни застосовуються або рівнозначно, або соціальний захист розуміється як ширше поняття, що включає соціальне забезпечення, яке звертає увагу тільки до схем з формальним заголовком "social security", або стосовно видів соціального забезпечення людей (надання пенсій, соціальних допомог тощо) [5, с. 14].

Міжнародна організація праці визначає поняття "соціальний захист" як загальну базову соціальну підтримку всіх громадян, незалежно від внесків або тривалості їх трудового стажу.

В українському суспільстві завжди існували форми прояву соціальної підтримки, але поняття "соціальний захист" почало вживатися на етапі формування ринкової форми економічної організації, коли з'явилась необхідність нейтралізації надмірної диференціації у розподілі доходів, фінансового забезпечення соціальних гарантій з метою послаблення соціальної напруги, не допущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві та створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків.

З прийняттям 3 серпня 1990 року Закону "Про економічну самостійність Української РСР", де серед го-

ловних цілей економічної самостійності держави було визначено соціальну захищеність кожного громадянина та закріплено положення стосовно забезпечення державою соціального захисту населення уперше було використано поняття "соціальний захист".

Аналіз наведених в економічній і юридичній літературі трактувань поняття "соціальний захист" свідчить про наявність термінологічної невизначеності та відсутність єдності у поглядах щодо інтерпретації цієї категорії. Серед різноманітної кількості наукових досліджень та широкого спектра поглядів про сутнісно-змістовні характеристики поняття "соціальний захист" можна виокремити п'ять основних концептуальних підходів, які формують уявлення про цю дефініцію.

Перший підхід характеризує соціальний захист як функцію (держави, суспільства) реалізація якої здійснюється у вигляді надання підтримки й допомоги найменш захищеним верствам населення (соціальним групам). Прихильники такого підходу [6, с. 37; 7—9, с. 4; 10, с. 21] значно звужують поняття даної категорії, наділяючи її властивістю лише характеризувати певні особливості держави або суспільства як системи, що має визначений набір функцій, принципів та форм їх реалізації. Крім того, таке розуміння соціального захисту обмежується лише підтримкою окремих верств населення, а не всього суспільства.

Ряд дослідників розглядають соціальний захист як комплекс (сукупність) дій, заходів, методів, гарантій, прав, інститутів, стратегій, програм тощо [11, с. 92; 12, с. 15; 13; 14, с. 9; 15, с. 25; 16, с. 3; 17; 18, с. 381], тобто характеризують цю дефініцію включенням широкого кола компонентів, які забезпечують підтримку гідних умов проживання кожного члена суспільства. Комплексний підхід дає можливість узгоджувати рішення соціального захисту з реалізацією цілей соціальної та економічної політики держави, найбільш ефективно захищати тих, кому загрожують перехід за межу бідності, хто опинився у важкій життєвій ситуації, перетворювати соціальний захист у фактор стабілізації економічного і соціального розвитку.

Слід зазначити, що комплексність забезпечується єдністю цілей, принципів і напрямів діяльності; поєднанням історичного досвіду і традицій із сучасною практикою допомоги людині; всебічним вивченням об'єкта соціального захисту (індивідуума, соціальної групи, територіальної спільноти, трудового колективу), який одночасно є суб'єктом; координацією і узгодженістю дій суб'єктів соціального захисту; контролем за здійсненням заходів з надання допомоги та підтримки людям.

Комплексність, тобто забезпечення тісної єдності всього комплексу заходів економічного, соціального, правового та іншого характеру щодо надання гарантованого державою соціального захисту, пов'язана з системністю в організації та змісті соціального захисту. Тому виділяють ще один науковий підхід у формуванні уявлення про категорію "соціальний захист", який характеризує її як систему [19; 20, с. 58; 6, с. 37; 21; 22, с. 22]. "Система" в перекладі з давньогрецької мови *συστήμα* означає "сполучення", "ціле", "з'єднання" — комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють з середовищем та між собою і мають мету. Система соціального захисту створюється як упорядкована сукупність взаємодіючих компонентів, як цілісне утворення, складене з частин, як комплекс взаємопов'язаних структурних елементів, які в процесі інтеграції утворюють певну цілісність. Деякі науковці включають у систему соціального захисту різні елементи, але у своїх визначеннях, виділяючи одні елементи цієї системи, залишають поза увагою або не повною мірою відображають інші елементи, що формує не повне уявлення про досліджувану категорію.

Найважливішими елементами системи соціального захисту населення є об'єкти і суб'єкти, зміст яких розкривається в цілях, завданнях, принципах, функціях,

інструментах, формах реалізації, сфери регулювання. До суб'єктів системи соціального захисту відносять: індивіда, домогосподарство, державу (в особі різноманітних її органів), підприємства, установи та організації (незалежно від форм власності), громадські об'єднання, в тому числі благодійні організації, міжнародні інституції діяльність яких спрямована на забезпечення соціального захисту.

Завдяки сукупності визначених елементів соціального захисту між якими є закономірний зв'язок або взаємодія, здійснюється реалізація основної мети соціального захисту — забезпечуються умови для нормальної життєдіяльності кожної людини, незалежно від структури потреб і інтересів, а також підтримка та захист її від дії соціальних ризиків, що досягається через реалізацію функцій соціального захисту населення та за умови дотримання певних принципів. Інша мета соціального захисту передбачає підтримку суспільної стабільності, тобто попередження соціальної напруги, яка може виникнути у зв'язку з майновою, культурною, расовою, соціальною нерівністю.

Функції соціального захисту найповніше розкривають сутність поняття "соціальний захист", відображаючи його властивість в реальній дійсності та визначаючи роль у системі суспільно-економічних відносин. Серед значного обсягу досліджень не існує універсального набору функцій соціального захисту населення. Так, наприклад, Вакуленко В.М., Орлатий М.К. виділяють дві головні функції соціального захисту: лікувальну (або реабілітаційну), яка зменшує негативні наслідки бідності в суспільстві шляхом надання дздебільшого короткотермінової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, та запобіжну (або превентивну), яка запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в працездатний період [23, с. 39]. Руженський М.М. виокремив цілий ряд функцій, які поділив на три великі групи: загальні, спеціальні та допоміжні [24, с. 56]. Мальований М.І. згрупував функції соціального захисту виходячи з економічних (компенсаційна, захисна, відтворювальна, структурна); фінансових (розподільна, ризикована, заощаджувальна, превентивна, резервна); соціальних (профілактична, попереджувальна, реабілітаційна, стабілізуюча) і правових (контролююча, політична) аспектів [2, с. 56].

Слід зазначити, що від оптимальної побудови та дієздатності системи соціального захисту залежить ефективність організації соціальних відносин та прагматизм реалізації соціальної політики у державі. Якщо розглядати соціальний захист з позицій системного підходу, то основним системоутворюючим фактором є законодавчо-нормативна база.

Одним з найбільш продуктивних та конструктивних підходів вважається характеристика соціального захисту як інституту (суспільного, правового, економічного, соціального тощо) [24, с. 22; 25, с. 16; 26; 27, с. 91; 2, с. 54]. Але обмеження соціального захисту лише рамками інституту звужує його можливість вирішувати значну кількість питань економічного, соціального, політичного, психологічного, організаційного та правового характеру.

П'ятий концептуальний підхід до трактування дефініції "соціальний захист" характеризує це поняття як процес, діяльність [28; 29, с. 23].

Ефективність та дієвість системи соціального захисту громадян залежить від якості фінансового забезпечення, що вимагає розглянути систему соціального захисту як фінансове явище, а поняття "соціальний захист" як фінансову категорію, в основі функціонування якої лежить специфічний вид економічних відносин — фінансові відносини, які відображають рух вартості від одного суб'єкта системи соціального захисту до іншого і проявляються у грошових потоках.

Бараннік Л.Б. [1, с. 9—10] зазначає, що соціальний захист населення виражає відносини, які виникають у процесі встановлення взаємозв'язків між суб'єктами і об'єктами соціального захисту з приводу акумуляції грошових коштів та їх розподілу.

На думку Павлюка К.В., Степанової О.В. [3, с. 27], соціальний захист є системою перерозподільних відносин, у процесі яких утворюються й використовуються фонди фінансових ресурсів для матеріального забезпечення й обслуговування окремих категорій і груп населення.

Важливе значення мають потенційні джерела формування фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення: валовий внутрішній продукт та фонд оплати праці. З валового внутрішнього продукту, який створює зайняте населення, працюючи у різних галузях народного господарства, формуються три важливі фінансові компоненти забезпечення ефективності соціального захисту — сукупний фонд оплати праці, бюджет держави, а також державні цільові фонди соціального призначення. Слід зазначити, що в умовах розширеного відтворення підтримка тих, хто потребує матеріальної чи іншої допомоги (непрацездатні, безробітні, старі верстви населення тощо) можлива лише за рахунок частини доданої вартості або валового внутрішнього продукту, який розподіляється на їхню користь.

Вирішальну роль у формуванні фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення відіграє основний показник соціально-економічного розвитку країни й найважливіше джерело формування первинних доходів громадян та доходів державних цільових фондів соціального призначення — фонд оплати праці, який формується в результаті первинного розподілу між економічними суб'єктами створеної доданої вартості, тобто валового внутрішнього продукту і характеризує ступінь реалізації громадянами власного трудового (фізичного, освітнього, професійно-кваліфікованого) потенціалу та їх можливості у забезпеченні належного рівня життя без втручання держави. Відповідно до концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки вагомим фактором ефективності соціальної політики є переважне зростання первинних доходів населення в порівнянні із вторинними.

Фінансове забезпечення соціального захисту громадян має багатоканальну структуру, яка складається з коштів державного та місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності та добродійних (благодійних) фондів (див. рис. 1.) і здійснюється шляхом перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на основі соціальної солідарності, що передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові соціальної солідарності: по-перше, забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування); по-друге, передбачається інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл. Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства; по-третє, соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу. У цьому разі перерозподіл прибутків здійснюється: між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; безпосередньо між застрахованими суб'єктами; між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

Слід відмітити, що в більшості країн світу поступово переходять до системи перерозподілу, яка відбу-

вається не від багатих бідним чи не від однієї групи іншим, а від однієї фази життєвого циклу індивіда до іншої. Тобто все більшого значення набувають розподільчі відносини, що базуються на самозабезпеченні свого особистого захисту кожним індивідом шляхом формування різноманітних фондів фінансових ресурсів.

На думку Стеценко Т.О., поняття "фінансове забезпечення соціального захисту населення" можна використовувати залежно від мети та змісту дослідження у різних варіантах. Так, за змістом воно є сукупністю цільових грошових фондів (бюджетного, пенсійного, страхових, благодійних тощо), призначених для задоволення суспільних потреб соціального захисту населення, а за формою — це відображення комплексу фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення, де чітко визначені джерела та обсяги коштів, їх цільове спрямування на заходи соціального захисту населення. З іншого боку, під "фінансовим забезпеченням соціального захисту населення" можна розуміти діяльність держави та інших юридичних осіб, яка стоїть за вирішенням фінансових питань, пов'язаних з наданням соціальних послуг населенню, що належать до сфери соціального страхування та соціального забезпечення [30, с. 131].

Основний перелік підстав для виникнення права на соціальний захист закладено в Конституції України, зокрема ст. 46 гарантує громадянам "право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних і інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними".

В умовах ринкової економіки основними формами розвитку інституту соціального захисту населення, кожна з яких передбачає власні методи та джерела фінансового забезпечення, є: соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога.

Соціальне забезпечення передбачає надання соціального захисту певним категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо). Фінансове забезпечення таких соціальних видатків здійснюється за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм у галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Соціальне страхування передбачає матеріальне забезпечення економічно активного населення та пенсійне забезпечення. Фінансове забезпечення механізмів соціального захисту у системі соціального страхування здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансове забезпечення виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів. Соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян у цій системі.

Соціальна допомога передбачає різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій для покращення стану певних соціальних прошарків населення шляхом соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. Людина, яка потрапи-

Рис. 1. Інституційно-функціональна система фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні

ла в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і у разі здійснення соціального забезпечення, соціальна допомога передбачає фінансове забезпечення соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету. Слід зазначити, що питання про надання соціальної допомоги розглядається індивідуально, згідно з чинним законодавством і стосовно людей, що в силу різних обставин суттєво знизили свій рівень життя.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи існуючі у науковій літературі підходи до трактування поняття "соціальний захист" можна стверджувати, що ця категорія обумовлює необхідність поєднання різних методик дослідження, застосування різнобічних знань, широкої компетенції науковців. Постійний розвиток досліджуваної дефініції характеризується її нерозривним взаємозв'язком з суспільством та економікою і супроводжується розширенням об'єктів, суб'єктів, видів, форм і методів здійснення соціального захисту населення.

Систему соціального захисту можна визначити як сукупність грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких формуються фонди фінансових ресурсів для компенсації наслідків соціальних ризиків, які призводять до повної або часткової втрати заробітку та спричиняють зміни матеріального становища.

Державні механізми здійснення соціального захисту стосуються не лише найменш забезпечених категорій громадян, а охоплюють населення загалом, бо головне призначення соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності, що потребує створення дієвої та ефективно системи фінансового забезпечення соціального захисту населення. Крім того, важливого значення під час створення ефективно системи соціального захисту має розподіл населення на соціальні групи за вагомістю отримання благ і можливість приймати участь у суспільно-корисній діяльності.

Література:

1. Баранник Л.Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. Вісник ДДФА. Економічні науки. 2014. № 1. С. 8—15.
2. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочинський М. М.", 2016. 496 с.
3. Павлюк К.В., Степанова О.В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. Фінанси України. № 6. 2012. С. 15—29.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять. Право України. 2000. № 4. С. 35—39.
5. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальний захист в Україні. К.: Знання, 2010. 107 с.
6. Флорескул Н.П. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. Вісник КНТЕУ. 2009. № 2. С. 34—46.
7. Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту. Фінанси України. 2005. № 4. С. 148—153.
8. Жеребин В.М., Романова А.Н. Уровень жизни населения. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2002. 592 с.
9. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні. К.: Юринком Інтер, 1998. 288 с.
10. Кравченко М.В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика: монографія. К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 451 с.
11. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: Навч. посібн. К.: МАУП, 2002. 2000 с.
12. Соціальна політика та економічна безпека/ Під заг. ред. д-ра е. н., проф. Є.І. Крихтіна. Донецьк: Каштан. 2004. 336 с.
13. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы. М.: ЗАО "Издательство "Экономика". 2006. 271 с.
14. Грушко В.І. Пенсійна система України: навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 336 с.
15. Бичков С.І. Теоретичні аспекти формування системи соціального забезпечення. Державне управління: теорія та практика. 2006. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf> (дата звернення: 16.02.2019).

16. Мачульская Е.Е., Горбачова Ж.А. Право социального обеспечения. М. 1998. 278 с.

17. Хапланова Е. М. До визначення поняття "соціального захист осіб похилого віку". Форум права. 2008. № 1. С. 434—438.

18. Лібанова Е.М., Палій О.М. Ринок праці та соціальний захист. К. 2004. 491 с.

19. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки НАУКМА. Т.21. Політичні науки. Київ: Видавничий дім "КМ Академія". 2003. С. 41—44.

20. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України. К.: Знання, 2008. 663 с.

21. Бендасюк О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки. Галицький економічний вісник. 2010. № 1 (26). С. 123—126

22. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтра. 2001. 352 с.

23. Соціальний захист населення України: монографія / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ, 2009. 184 с.

24. Руженський М.М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві: монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2006. 384 с.

25. Чутчева О.Г. Правове регулювання соціального захисту громадян України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.

26. Матвеев С.Н. Социальная защита государственных служащих. Вестник Воронежского государственного университета. 2009. № 2. С. 167—176.

27. Холостова Е.И. Социальная политика: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2001. 204 с.

28. Юдин В.П. Социальная защита: понятие, сущность, границы. Казань, 1995. 202 с.

29. Дідківська А.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2000. 209 с.

30. Стеценко Т.О. Фінансові аспекти забезпечення соціального захисту населення в умовах суспільної трансформації. Формування ринкових відносин в Україні. 2008. № 1 (80). С. 130—136.

References:

1. Barannik, L. B. (2014), "Financial support of the system of social protection of the population: the theoretical aspect", *Visnyk DDFA. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 8—15.

2. Malevany, M. I. (2016), *Finansovi aspekty funktsionuvannya systemy sotsial'noho zakhystu naselennia v Ukraini* [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine], *Vydavets' "Sochins'kyj M. M."*, Uman', Ukraine.

3. Pavlyuk, K. V. and Stepanova, O. V. (2012), "Modernization of the social protection system in the context of accumulation of social capital in Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 15—29.

4. Bolotina, N. (2000), "Human right to social security in Ukraine: problems of terms and concepts", *Pravo Ukrainy*, vol. 4, pp. 35—39.

5. Bolotina, N. B. (2010), *Pravo liudyny na sotsial'nyj zakhyst v Ukraini* [Human right to social protection in Ukraine], *Znannia, Kyiv, Ukraine*.

6. Floreskul, N. P. (2009), "The system of social protection of the population as a factor in the formation of a social state", *Visnyk KNTEU*, vol. 2, pp. 34—46.

7. Kychko, I. I. (2005), "Insurance as an element of the financial mechanism of social protection", *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 148—153.

8. Zherebin, V. M. and Romanova, A. N. (2002), *Uroven' zhizni naselenija* [The level of life of the population], *JuNITI-DANA, Moscow, Russia*.

9. Syrota, I. M. (1998), *Pravo pensijnoho zabezpechennia v Ukraini* [The right of pension provision in Ukraine], *Yuryнком Inter, Kyiv, Ukraine*.

10. Kravchenko, M. V. (2012), *Systema sotsial'noho zakhystu naselennia iak ob'iekt derzhavnoi polityky: metodolohiia ta praktyka* [The system of social protection of the population as an object of state policy: methodology and practice], *Inform.-analit. ahentstvo, Kyiv, Ukraine*.

11. Skuratovsky, V. A. and Paliy, O. M. (2002), *Osnovy sotsial'noi polityky* [Fundamentals of social policy], *MAUP, Kyiv, Ukraine*.

12. Krichtin, Ye. I. (2004), *Sotsial'na polityka ta ekonomichna bezpeka* [Social policy and economic security], *Kashtan, Donetsk, Ukraine*.

13. Antropov, V. V. (2006), *Social'naja zashhita v stranah Evropejskogo sojuza. Istorija, organizacija, finansirovanie, problemy* [Social protection in the countries of the European Union. History, organization, financing, problems], *ZAO "Izdatel'stvo "Jekonomika"*, Moscow, Russia.

14. Grushko, V. I. (2006), *Pensijna systema Ukrainy* [The Pension System of Ukraine], *Kondor, Kyiv, Ukraine*.

15. Bychkov, S. I. (2006), "Theoretical Aspects of the Formation of the Social Security System", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, [Online], vol. 1, available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf> (Accessed 16 July 2019).

16. Machulskaya, E. E. and Gorbacheva, Zh. A. (1998), *Pravo social'nogo zabezpechenija* [The right of social security], *Moscow, Russia*.

17. Khaplanova, Ye. M. (2008), "To the definition of the term "social protection of the elderly", *Forum prava*, vol. 1, pp. 434—438.

18. Libanova, E. M. and Paliy, O. M. (2004), *Rynok pratsi ta sotsial'nyj zakhyst* [Labor market and social protection], *Kyiv, Ukraine*.

19. Moskalenko, V. V. (2003), "The essence of social protection and its place in the policy of a social state", *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 21, pp. 41—44.

20. Bolotina, N. B. (2008), *Pravo sotsial'noho zakhystu Ukrainy* [The right of social protection of Ukraine], *Znannia, Kyiv, Ukraine*.

21. Bendasyuk, O. (2010), "State administration of social protection of the population in the conditions of a market economy", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 1 (26), pp. 123—126.

22. Boretska, N. P. (2001), *Sotsial'nyj zakhyst naselennia na suchasnomu etapi: stan i problemy* [Social protection of the population at the present stage: state and problems], *Yantra, Donetsk, Ukraine*.

23. Vakulenko, V. M. and Orlaty, M. K. (2009), *Sotsial'nyj zakhyst naselennia Ukrainy* [Social protection of the population of Ukraine], *NADU, Kyiv, Ukraine*.

24. Rugensky, M. M. (2006), *Systema sotsial'noho zakhystu naselennia u tranzitivnomu suspil'stvi* [The system of social protection of the population in a transitive society], *IPK DSZU, Kyiv, Ukraine*.

25. Chutcheva, O. G. (2003), "Legal regulation of social protection of Ukrainian citizens", Ph.D. Thesis, *Labor Law; the right to social security, National legal university the name of Yaroslava Mudrogo, Kharkiv, Ukraine*.

26. Matveev, S. N. (2009), "The social protection of civil servants", *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 2, pp. 167—176.

27. Holostova, Ye. I. (2001), *Social'naja politika* [Social policy], *INFRA-M, Moscow, Russia*.

28. Yudin, V. P. (1995), *Social'naja zashhita: ponjatie, sushhnost', granicy* [Social protection: concept, essence, borders], *Kazan, Russia*.

29. Didkovskaya, L. I. and Golovka, L. S. (2000), *Derzhavne rehulivannia ekonomiky* [State regulation of economy], *Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine*.

30. Stetsenko, T. O. (2008), "Financial aspects of providing social protection of the population in conditions of social transformation", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 1, pp. 130—136.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019 р.

Ю. В. Негода,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-9714-5438

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.41

МІСЦЕ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Yu. Nehoda,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

PLACE OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

У статті досліджено сучасні тенденції та стан аграрного сектора економіки України. Визначено місце аграрного сектора в національній економіці України. Запропоновано напрями удосконалення концепції зайнятості та ринку праці: відображення в концепції нових теоретичних підходів до зайнятості населення; обґрунтування стратегії зайнятості в органічному взаємозв'язку із загальною стратегією соціально-економічного розвитку країни; уточнення взаємозв'язків та взаємодії динаміки економічного зростання й зайнятості, інфляції та безробіття, заробітної плати та безробіття, виявлення еластичності між ними в умовах радикальних змін в ринковій економіці; дослідження реінтеграції держави і ринку праці, визначення ступеню регулювання зайнятості та ринку праці державою; вибір критеріїв оцінки стану зайнятості та ситуації на ринку праці, визначення граничних значень показників зайнятості та безробіття для країни й регіонів.

Проаналізовано зовнішньоекономічні відносини у сфері торгівлі аграрною продукцією. Зазначено, що на розвиток продовольчого ринку на регіональному та зовнішньому рівні впливає ряд негативних факторів, які пов'язані з невідповідністю продовольчої продукції вітчизняного ринку світовим стандартам, а саме: асортимент, якість, товарний вид, сортування та упаковка овочів та картоплі, що відповідно знижує конкурентоспроможність власної продукції в порівнянні з імпортованою продукцією.

It is established that the formed agrarian sector is a complex multifunctional system, in which all areas are interconnected and aimed at the fulfillment of the main goal — to meet the needs of the population in food. In this sense, the agrarian sector is a strategic sector that provides food security to the country. The agrarian sector occupies a prominent place in the country's economy. Thus, the share of the agrarian sector in the total volume of the gross domestic product in 2017 amounted to 27.5%. The rural population of Ukraine is 13.1 million people, or 31.0% of the total population. The agrarian sector of the Ukrainian economy forms about 60% of the population's consumption fund, provides food security and food independence of the country.

It is noted that the development of the food market at the regional and the external level is influenced by a number of negative factors, which are related to the non-conformity of food products of the domestic market with world standards, namely: assortment, quality, market appearance, sorting and packaging of vegetables and potatoes, which respectively reduces the competitiveness of its own products in comparison with imported products.

The agrarian sector is an economic sector, in which the staffing potential of employees plays an important role. The agrarian labor market is an integral part of the history of the people and its country, in which the distinctive features were fixed in the nature, tradition, way of life of the country's population. This suggests that the labor market in agriculture is created not only by socio-economic conditions, but also by finding new ways, forms and methods of sustainable development of the agrarian economy.

It is noted that the development of the food market at the regional and external level is influenced by a number of negative factors, which are related to the mismatch of the food products of the domestic market to the world standards, namely: assortment, quality, product type, sorting and packaging of vegetables and potatoes, which accordingly reduces competitiveness of own products in comparison with imported products.

It is determined that the improvement of the concept of employment and the labor market should take place in the following directions: reflection in the concept of new theoretical approaches to employment of the population; substantiating the strategy of employment in an organic relationship with the overall strategy of socio-economic development of the country; clarification of interconnections and interaction of the dynamics of economic growth and employment, inflation and unemployment, wages and unemployment, elasticity between them in the conditions of radical changes in the market economy; the study of the reintegration of the state and the labor market, the definition of the degree of regulation of employment and the labor market by the state; the choice of criteria for assessing the state of employment and the situation in the labor market, determining the limit values of employment and unemployment rates for the country and regions.

*Ключові слова: аграрний сектор, економіка, реформування, товаровиробники, трансформація.
Key words: agrarian sector, economy, reform, commodity producers, transformation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор є життєзабезпечуючою сферою і має суттєвий вплив на всі сфери життя суспільства. Аграрний сектор є складною соціально-економічною й одночасно тендітною агробіологічною системою приро-

ди і суспільства, що охоплює весь спектр соціально-економічних, політичних, науково-технічних, екологічних та багатьох інших аспектів розвитку агровиробництва.

Сформований аграрний сектор — це складна багатofункціональна система, в якій всі сфери взаємопов'

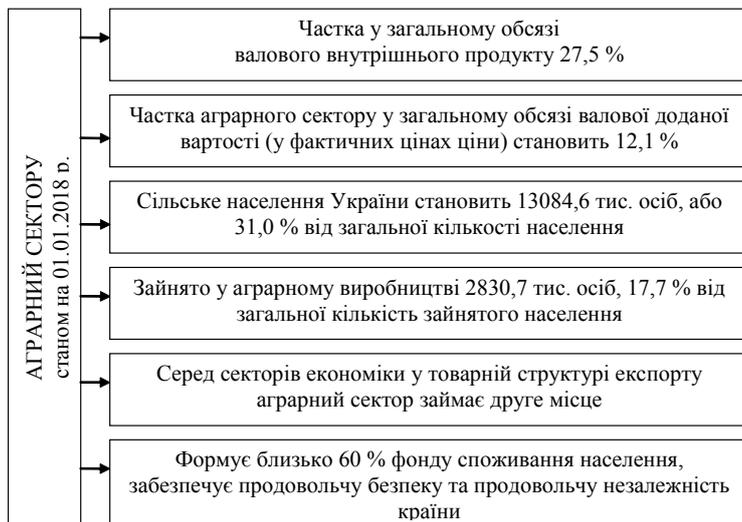

Рис. 1. Місце аграрного сектору в національній економіці України

Джерело: [5].

язані й спрямовані на виконання основної мети — задоволення потреб населення в продуктах харчування. У цьому сенсі аграрний сектор є стратегічною галуззю, яка забезпечує продовольчу безпеку країни. Особлива роль аграрного сектору в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагомe місце на міжнародному продовольчому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аграрний сектор економіки України виступає системоутворюючою складовою національної економіки, формує основні засади збереження суверенності держави, соціально-економічної основи розвитку сільських територій та забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей економіки. Не випадково вітчизняні науковці активно досліджують питання становлення і розвитку господарств населення, зокрема Дмитренко Г.А., Побірченко Н.А., Мазана Т.В., Нездойминого О.Є., Ткаченко Є.О., Ткаченко В.П., Яковенко Ю.І. та інші. Визнаючи вагомість отриманих наукових результатів, слід відзначити, що окремі аспекти розвитку аграрного сектора потребують подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій, стану аграрного сектора економіки та визначення його місця в національній економіці України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аграрний сектор посідає чільне місце в економіці країни (рис. 1). Так, частка аграрного сектору у загальному обсязі валового внутрішнього продукту в 2017 р. склала 27,5 %. Сільське населення України становить 13,1 млн осіб, або 31,0 % від загальної кількості населення. Аграрний сектор економіки України формує близько 60 % фонду споживання населення, забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни.

Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств урегульовані Законами України "Про господарські товариства", "Про сільськогосподарську кооперацію" та іншими актами. У 2017 р. господарську діяльність вели 45558 сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, з яких: господарських товариств — 6967; приватних підприємств — 3215; кооперативів — 448; фермерських господарств — 34137; державних підприємств — 199; підприємств інших форм — 592. У загальній структурі питомо вагу значно зменшили виробничі кооперативи, їх кількість зменшилася — на 44,7 %.

Аграрний сектор є галуззю економіки, в якій важливу роль відіграє кадровий потенціал працівників. Аграрний ринок праці є складовою частиною історії народу та її країни, в якій відмінні риси закріплювалися в характері, традиції, способі життя населення країни. Це говорить про те, що ринок праці в сільському господарстві створюється не тільки соціально-економічними умовами, а й пошуком нових шляхів, форм та методів сталого розвитку аграрної економіки. Демографічна ситуація в країні є типовою і для аграрного сектору, в період з 2010 по 2017 рр. чисельність населення скоротилася на 3,5 млн осіб (7,8 %), у тому числі скорочення чисельності сільського населення становило 9,8 %.

Як зазначають Мазана Т.В. й Ткаченко В.П., "найефективніший шлях підвищення рівня зайнятості населення та рівня продуктивності праці є дійова підтримка розвитку високопродуктивного агровиробництва і бізнесу, а також коригування структур економіки у напрямі розширення споживчих галузей промисловості й сфери послуг, у тому числі на селі, отже ця проблема є комплексною і вимагає впровадження на рівне держави та здійснення цілісної системи заходів правового, економічного, соціального, медичного, освітнього, культурного, організаційного та природоохоронного характеру" [2].

Простежується тенденція зниження зайнятості населення за всіма видами економічної діяльності, в тому числі і в аграрному секторі (20, 8 %). У 2017 році найбільша кількість населення України була зайнята у таких видах економічної діяльності: оптова та роздрібна торгівля — 21,8 %; аграрний сектор — 17,7 %; промисловість — 15,1 %. У 2017 р. середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, що займалися сільським господарством та наданням пов'язаних із ним послуг, становила 560,3 тис. осіб.

На думку, Дмитренко Г.А., Побірченко Н.А. та Яковенко Ю.І. "безробіття, а особливо його високий рівень, породжує соціальне напруження в суспільстві, воно здатне дестабілізувати економіку і політичну систему, тому держава не повинна віддавати вирішення проблем зайнятості на відкуп ринку: вона має брати цю функцію на себе" [1].

Сільському господарству притаманний високий рівень прихованого та сезонного безробіття, що пояснюється сезонним характером праці, повільним впровадженням інновацій, незадовільним станом виробничої та соціальної інфраструктури. Причина незайнятості "робота має сезонний характер" в питомій вазі займає 20,5%. Зазначимо, що аграрний сектор є основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,1 %).

Щодо причин виникнення безробіття в сільській місцевості, то Ткаченко Є.О. відмічає, що "однією з основних є те, що у процесі реформування аграрного сектора багато колективних господарств розпалися, а нових на їхньому місці не сформувалось, як наслідок значна частина робочої сили залишилась незадіяною у виробництві, так без роботи залишились пастухи, комбайнери, трактористи та інші працівники більшість із них прийшли до центрів зайнятості з надією знайти хоча б якусь роботу" [6].

На нашу думку, удосконалення концепції зайнятості та ринку праці має відбуватися за такими напрямками:

- відображення в концепції нових теоретичних підходів до зайнятості населення;
- обґрунтування стратегії зайнятості в органічному взаємозв'язку із загальною стратегією соціально-економічного розвитку країни;
- уточнення взаємозв'язків та взаємодії динаміки економічного зростання й зайнятості, інфляції та без-

робіття, заробітної плати та безробіття, виявлення еластичності між ними в умовах радикальних змін у ринковій економіці;

— дослідження реінтеграції держави і ринку праці, визначення ступеню регулювання зайнятості та ринку праці державою;

— вибір критеріїв оцінки стану зайнятості та ситуації на ринку праці, визначення граничних значень показників зайнятості та безробіття для країни й регіонів.

Як вже відмічалось раніше трансформаційні процеси вплинула на всю економіку України, у тому числі й на зовнішньоекономічні відносини у сфері торгівлі. "Скорочення загального експорту з Донецької області більш як на 60% та з Луганської області більш як на 92% завдало не тільки збитків економіці України, а й спричинило суттєву зміну структури експорту, зважаючи на те, що Україна є аграрною країною і має досить високий аграрно-виробничий потенціал, у структурі експорту вагому частку зайнята саме аграрна продукція, тільки за 2015 р. 11 областей України аграрної спеціалізації змогли збільшити експорт своїх товарів з 1,1% до 26,1%" [4].

Протягом 2005—2017 рр. обсяги експорту аграрної продукції склали 19,6% загальнодержавного експорту. Імпорт аграрної продукції був менший – 3,8% від загальнодержавного імпорту. З 2005 р. по 2017 р. відбулося значне зростання експорту аграрної продукції. В 2017 р. абсолютний показник експорту аграрної продукції становив 10324,5 млн дол. США, що в 3,2 рази більше рівня 2005 р. По роках питома вага аграрної продукції в загальному експорті варіює від 7,1% до 20,8%. Переломним роком в експорті аграрної продукції став 2015 р. коли цей показник збільшився в 2,5 рази. А от 2016 рік за даними Прес-служби Мінагрополітики став першим роком у новітній історії, коли аграрний експорт превалює над постачаннями металургії і мінералів. АПК генерував 35,3% всієї зовнішньої торгівлі України проти 31,8% за підсумками 2015 року.

Поряд з цим зростає і импорт аграрної продукції. В 2017 р. абсолютний показник імпорту аграрної продукції становив 2099,7 млн дол. США, що майже в 2 рази більше 2005 р. Слід зазначити, що в зовнішньоторговельних операціях по аграрній продукції за цей період зберігалось позитивне сальдо. В 2017 р. позитивне сальдо аграрної продукції складало 8224,8 млн дол. США, цей показник збільшився проти 2005 р. майже у шість разів.

Відмітимо, що "основним ринком збуту української сільськогосподарської продукції залишається ринок Азії, котрий дещо зменшив частку в структурі українського експорту в першому півріччі 2017 р. до 42% із 45,3% у першому півріччі 2016 р. основними країнами — партнерами з Азії у поточному році виступали Індія, Туреччина і Китай. На другому місці — країни ЄС із часткою в 31,1%, де головними партнерами є Нідерланди, Іспанія й Італія, трійку лідерів замикають країни Африки, котрі збільшили частку на +2,5%. Основними партнерами з Африки є Єгипет, Туніс і Марокко, також спостерігаємо незначне поживлення торгівлі з країнами СНД" [3]. "Основні торговельні партнери за найбільшою часткою у торгівлі: Іспанія -15,3%, Польща — 14,3%, Нідерланди — 14%, Італія — 12,6%, Німеччина — 10,1%, Франція — 8,4%, Бельгія — 3,2%, Великобританія — 3%, Португалія — 2,7%, Румунія — 2,2%, Греція — 2%, Угорщина — 1,96%" [3].

Прес-служба Мінагрополітики відзначає, що "нарошення сировинного складника експорту — найпростіший шлях, але в довгостроковій перспективі менш вигідний, якщо розглядати аграрний експорт не просто як рекорди галузі, то високопродуктивний АПК повинен стати для України плацдармом, а не кінцевою метою" [4].

Зазначимо, що на розвиток продовольчого ринку на регіональному та зовнішньому рівні впливає ряд негативних факторів, які пов'язані з невідповідністю продовольчої продукції вітчизняного ринку світовим стан-

дартам, а саме: асортимент, якість, товарний вид, сортування та упаковка овочів та картоплі, що відповідно знижує конкурентоспроможність власної продукції в порівнянні з імпортованою продукцією.

ВИСНОВКИ

Отже, роль аграрного сектору важко переоцінити. Ця галузь займає стратегічне положення в економіці будь-якої держави, оскільки аграрний сектор виступає в якості основної продуктивної системи, що забезпечує безперерйне забезпечення громадян продуктами харчування й товарами першої необхідності, без яких не можна жити. Ось чому розвиток аграрного сектору можна вважати запорукою економічної безпеки держави.

Показниками ролі аграрного сектору також є відсоток активного населення, зайнятого в аграрному секторі, а також питома вага в структурі внутрішнього валового продукту. Ці параметри відображають стан, в якому знаходиться аграрне виробництво. Вони щорічно змінюються в залежності від ряду факторів, у тому числі світової економічної політики, а також рівня державної підтримки жителів села.

Література:

1. Дмитренко Г.А. Побірченко Н.А., Яковенко Ю.І. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики. К., 2010. 344 с.
2. Мазана Т.В., Ткаченко В.П. Трудові ресурси сільського господарства та ефективність їх використання в ринкових умовах. Ефективна економіка. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=840>.
3. Нездойминога О.Є. Розвиток експорту аграрної продукції в Україні. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 108—112.
4. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua>
5. Сільське господарство України: Статистичний збірник за 2017 рік. Відповідальний за випуск О.М. Прокopenko. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
6. Ткаченко Є.О. Безробіття та проблеми сталого розвитку сільських територій України. Молодий вчений. 2017. № 9 (49). С. 567—571.

References:

1. Dmitrenko, G.A. Pobirchenko, N.A., Yakovenko, Yu.I. (2010), Rynok pratsi ta zaunyatist' naseleynna: problemy teorii ta vyklyky praktyky. Labor market and employment: problems of theory and challenges of practice]. Kiev. Ukraine, 344 p.
2. Mazana, T.V. Tkachenko, V.P. (2011), Trudovi resursy sil's'koho hospodarstva ta efektyvnist' yikh vykorystannya v rynkovykh umovakh. Labor Resources of Agriculture and Efficiency of Their Use in Market Conditions, Efektyvna ekonomika: URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=840>.
3. Nezhadominoga, O.E. (2017), Rozvytok eksportu ahrarnoyi produktsiyi v Ukrayini. Development of export of agrarian products in Ukraine. Ekonomika i suspil'stvo. no. 13, pp. 108—112.
4. Ofitsynnyy sayt Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny. Official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://www.minagro.gov.ua>
5. Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny: Statystychnyy zbirnyk za 2017 rik. (2018). Agriculture of Ukraine: Statistical collection for 2017. Kiev. Ukraine, 245 p.
6. Tkachenko, E.O. (2017), Bezrobittya ta problemy staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy Ukrayin. Unemployment and problems of sustainable development of rural areas of Ukraine. Molodyy vchenyy. no. 9 (49), pp. 567—571.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2019 р.

К. О. Утенкова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків

ORCID ID: 0000-0001-9097-5431

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.44

ДЕСТАБІЛІЗУЮЧІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОГО І ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

K. Utenkova,

PhD in Economics, assistant professor of the chair of accounting

and audit of Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev, Kharkiv

DESTABILIZING FACTORS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL ENVIRONMENT OF ENTERPRISE
AND THEIR EFFECT ON ECONOMIC SECURITY

Статтю присвячено дослідженню змісту і ролі дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, а також їх впливу на формування економічної безпеки аграрного сектору України. Досліджено теоретико-методологічні підходи до визначення категорій "ризик", "загрози" і "небезпеки". Розглянуто класифікацію загроз економічній безпеці підприємства. Окреслено сфери впливу загроз економічній безпеці аграрного сектору.

Метою статті є комплексне дослідження сутності дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, а також визначення їх впливу на економічну безпеку аграрного сектору.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ, положення економічної теорії щодо економічної безпеки; аналіз та синтез для визначення сфер впливу загроз на економічну безпеку аграрного сектору.

Доведено важливість визначення і ідентифікації загроз економічній безпеці у сучасних умовах. Подано уточнене трактування категорій "ризик", "загрози" і "небезпеки". Обґрунтовано доцільність застосування розгорнутої класифікації загроз економічній безпеці для формування методологічного підґрунтя досліджень у галузі економічної безпеки. Розглянуто сфери впливу загроз економічній безпеці у розрізі її функціональних складових.

The article is devoted to the study of the content and role of destabilizing factors of the external and internal environment at the enterprise, as well as their influence on the formation of economic security of the agricultural sector of Ukraine. The theoretical and methodological approaches to the definition of the categories of "risks", "threats" and "danger" are investigated. The classification of threats for economic safety of the enterprise is considered. The areas of the impact of threats for the economic security of the agrarian sector are outlined.

The aim of the article is to study the essence of destabilizing factors of the external and internal environment at the enterprise, as well as to determine their impact on the economic security of the agricultural sector.

The methodological basis of the study is the dialectical method of knowledge of economic phenomena, the principles of the economic theory of economic security; analysis and synthesis to determine the spheres of threats to the economic security of the agrarian sector.

The importance of defining and identifying threats of economic security in modern conditions is proved. The clarified interpretation of the categories "risks", "threats" and "danger" is given. The expediency of applying the

expanded classification of threats of economic security for the formation of the methodological basis of the research in the field of economic security is substantiated. Different approaches to classification of threats (place of threat, scale, probability, obviousness, frequency, subject and object of threat, form of influence on an object etc.) are investigated.

The spheres of influence of the threat for economic security are considered in the context of its functional components, such as: financial, personnel and intellectual, industrial-technological, political-legal, decision-making security and information security, ecological, investment-innovation, social, marketing, resource-technical ones, energy, food, transport, foreign trade economy.

The practical significance of the results is that they can be the basis for further study of the problems of ensuring the economic safety of the agricultural sector of Ukraine.

Ключові слова: економічна безпека, аграрний сектор, підприємство, ризики, загрози, небезпеки, класифікація, вплив.

Keywords: economic security, agrarian sector, enterprise, risks, threats, dangers, classification, impact.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією із важливих особливостей здійснення підприємницької діяльності є необхідність працювати в умовах постійно діючих ризиків і загроз економічній безпеці. Ця необхідність вимагає від керівництва підприємств уміння приймати управлінські рішення у ситуації, коли не всі фактори та умови ведення бізнесу заздалегідь відомі. Необхідно розуміти, що факторів прямого або опосередкованого впливу на господарську діяльність в сучасних умовах досить багато, а тому надзвичайно важливо знати їх природу, джерела виникнення і рівень небезпеки, на яку вони наражають підприємство.

Функціонування механізму економічної безпеки передбачає постійну взаємодію із наявними чи потенційними дестабілізуючими чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Змістове наповнення терміну "дестабілізуючі чинники", як свідчать дослідження учених, що присвячені економічній безпеці, може бути представлено у вигляді сукупності таких категорій, як "ризики", "загрози" і "небезпеки".

Окремі автори надають перевагу одній з категорій, інші наголошують на доцільності їх поєднання. На нашу думку, необхідно, передусім, визначитись із сутністю цих понять, а потім окреслити коло таких дестабілізуючих чинників, що є актуальними саме для аграрного сектору.

Законом України "Про основи національної безпеки" загрози національній безпеці визначені як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [1].

Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [2] загрози економічній безпеці України — це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері. Зміст категорій ризики і небезпеки вищеозначені документи не тлумачать.

Щодо поглядів учених на сутність цих понять, необхідно наголосити на існуванні тривалої наукової дискусії, про що свідчать результати досліджень, які подано у таблиці 1.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є комплексне дослідження сутності дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, а також визначення їх впливу на економічну безпеку аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На нашу думку, категорії "загрози", "ризик" і "небезпека" необхідно трактувати так:

загроза — явище або чинник, що може створювати небезпеку;

ризик — імовірність або можливість настання загрози;

небезпека — деструктивне, руйнівне явище, що може привести до негативних наслідків.

Оскільки економічна безпека підприємства є складним та багатовимірним поняттям, про що свідчить велика кількість наукових підходів до її сутності, то, очевидно, що не менш різноманітними є її дестабілізуючі чинники. Це, у свою чергу, викликає необхідність класифікації загроз, які впливають на стан економічної безпеки.

Питання класифікації загроз економічної безпеки певною мірою висвітлені у працях таких учених: Сисолина Н.П. [18], Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Яремova М.І. [19], Пашнюк А. [8] тощо.

Необхідно констатувати велику кількість підходів, щодо визначення класифікаційних ознак загроз економічної безпеки, у наукових працях. У таблиці 2 наведено сукупність класифікацій, що відібрано і уточнено нами з урахуванням актуальності та доречності класифікаційних ознак, оскільки ряд класифікацій, запропонованих авторами, є відверто надуманими або просто повторюють одна одну за суттю, хоча і дещо відрізняються формально.

Аналіз чисельних літературних джерел дає нам усі підстави стверджувати, що найпоширенішим серед науковців є поділ загроз за ознакою щодо місця їх виникнення. При чому окремі автори називають цю ознаку по-різному: "сфера виникнення", "походження", "місце знаходження джерела загрози", "джерела виникнення" тощо.

Отже, за місцем виникнення загрози економічній безпеці поділяють на зовнішні (виникають за межами підприємства) та внутрішні (виникають у межах підприємства). Звичайно вичерпний перелік таких складсти досить важко, оскільки час постійно створює для підприємства нові виклики, пов'язані із змінами, що диктують ті чи інші реалії. Спробуємо окреслити орієнтовне коло зовнішніх і внутрішніх загроз у таблиці 3.

За масштабом загрози доцільно класифікувати на глобальні, галузеві, окремого підприємства, окремого виду діяльності (уточнено автором). Щодо останньої запропонованої нами групи загроз, мається на увазі, що існують загрози, які несуть потенційну небезпеку для якогось одного із напрямів діяльності підприємства, а щодо інших напрямів вона є нейтральною.

Таблиця 1. Співвідношення категорій "ризик", "загрози" і "небезпеки"

Автор	Трактування сутності терміну «ЗАГРОЗА»
Мунтіян В.І. [3]	Можливість заподіяння шкоди, майнових, фізичних або моральних (духовних) збитків особистості, суспільству чи державі
Реверчук Н.Й. [4]	Реальна можливість дії навмисного чи ненавмисного характеру, яка порушує режим функціонування підприємства та призводить до фінансових витрат
Варналії З.С. [5]	Це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики.
Васильців Т.Г. [6]	Сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики
Кузенко Т.Б. [7]	Реально чи потенційно можливі дії або умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом нанесення матеріальної (прямої або непрямої) шкоди, що приводить до фінансових втрат, включаючи і упущену вигоду
Пашнюк Л. [8]	Чинник, що створює значну небезпеку стійкому функціонуванню економічної системи. Таким чином, небезпека і загроза однопорядкові, проте кількісно різні поняття. Прояв небезпеки у вигляді реальних втрат слід розглядати як сигнал можливого переростання її в загрозу, якщо не будуть прийняті відповідні заходи
Бендиків М.А. [9]	Сукупність умов, процесів, факторів, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них і суб'єктів господарювання
Мігус І.П., Лаптев С.М. [10]	Певна подія, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання
Бойко І.В. [11]	Реальна подія, за якої небезпека переходить зі стану можливості у реальну площину
Автор	Трактування сутності терміну «РИЗИК»
Ляшенко О.М. [12]	З одного боку, усвідомлена частина небезпеки, а з іншого – дія спрямована на усунення загрози чи небезпеки
Реверчук Н.Й. [4]	Можливість відхилення результатів конкретних рішень чи дій від запланованих, тобто вид небезпеки, який потребує негайного реагування
Лук'яненко Д.Г. [13]	Вірогідність збитків чи втрат; ймовірність невдачі чи втрат, що пов'язано з конкретним напрямком дій; ймовірність небажаної події
Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. [14]	Економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями
Грабовий П.Г. та ін. [15]	Загроза втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення конкретних видів діяльності
Мігус І.П., Лаптев С.М. [10]	Результат впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів господарювання
Бойко І.В. [11]	Явище зародження можливої небезпеки, за якого можливість бути забезпеченим падає, а з'являється стан небезпеки
Автор	Трактування сутності терміну «НЕБЕЗПЕКА»
Погосова М.Ю. [16]	Існуюча або потенційна можливість дії загрози, вплив якої може завдати шкоди будь-якому суб'єкту чи об'єкту
Пазєєва Г.М. [17]	Послідовність дій в системі, внаслідок чого нищиться економічний потенціал, що призводить до занепаду, кризового стану тощо
Бойко І.В. [11]	Ймовірність заподіяння шкоди об'єкту економічної безпеки, яка перебуває в динамічному стані і постійно змінюється залежно від конкретних ризиків, загроз в наявних обставинах

За можливістю прогнозування виділяють прогнозовані загрози, які можна передбачити та вчасно локалізувати їхні наслідки, або хоча б бути готовими до них; а також не прогнозовані.

Прогнозування загроз здійснюється на основі результатів моніторингу економічної безпеки підприємства з метою подальшої розробки та впровадження відповідних стратегічних, тактичних і оперативних управлінських заходів. Непрогнозовані загрози не можна попередити і вони не підлягають прямому впливу (наприклад, зростання тіншового сектору, захоплення частки ринку іноземною продукцією) [19].

Ступінь вірогідності настання загроз може бути різним, тому за цією ознакою доцільно поділити загрози на невірогідні, маловірогідні, вірогідні, дуже вірогідні. Очевидно, що критерій поділу на такі групи має бути додатково обумовлений, тобто має бути чітко зрозуміло, що це: експертна думка, яка базується на певних індикаторах, що дозволяють віднести загрозу до певного виду; певні числові межі окремих показників; суб'єктивна думка працівників підприємства і т. ін.

Очевидність загроз може бути явною, коли її одразу можна ідентифікувати як загрозу; а також прихованою, коли про настання загрози стає зрозуміло уже із її наслідків.

За частотою дії загроз їх поділяють на перманентні (мають постійний вплив), періодичні (діють час

від часу, наприклад, сезонно або за настання певних умов і мають певну циклічність чи закономірності), а також ми пропонуємо виділяти разові (уточнено автором), дія яких не має постійного чи періодичного характеру.

За моментом існування загрози є актуальні, тобто такі, що вже діють, і потенційні, ті які можуть діяти за певних умов.

Віддаленість у часі дії загроз зумовлює їх поділ на безпосередні (вже діють), близькі (будуть діяти у найближчий рік), далекі (будуть діяти що найменше через рік, а можливо й ще пізніше).

Суб'єктами загроз, тобто тими, від кого загрози можуть надходити, є працівники підприємства, контрагенти, державні органи і установи, інші організаційні структури, кримінальні структури (склад суб'єктів уточнено автором).

Об'єктом загроз, тобто тим на що спрямована загроза, може бути підприємство, майно підприємства, окремі види діяльності підприємства, власники підприємства (склад об'єктів уточнено автором).

Ми пропонуємо використовувати таку класифікаційну ознаку, як форма впливу на об'єкт. Зокрема, на нашу думку, існують такі форми, як нанесення прямої шкоди об'єкту, що може бути вимірною; а також створення умов, що унеможливають отримання прибутків (наприклад, втрачена вигода).

Таблиця 2. Класифікація загроз економічній безпеці підприємства

Класифікаційна ознака	Види загроз економічній безпеці підприємства
Місце виникнення	Зовнішні, внутрішні
Масштаб	Глобальні, галузеві, окремого підприємства, окремого виду діяльності (уточнено автором)
Можливість прогнозування	Прогнозовані, непрогнозовані
Ступінь вірогідності	Невірогідні, маловірогідні, вірогідні, дуже вірогідні
Очевидність	Явні, приховані
Частота	Перманентні, періодичні, разові (уточнено автором)
Момент існування	Актуальні, потенційні
Віддаленість у часі	Безпосередня, близька (протягом року), далека (понад 1 рік)
Суб'єкт загрози	Працівники підприємства, контрагенти, державні органи і установи, інші організаційні структури, кримінальні структури (уточнено автором)
Об'єкт загрози	Підприємство, майно підприємства, окремі види діяльності підприємства, власники підприємства (уточнено автором)
Форма впливу на об'єкт (авторська ознака)	Нанесення прямої шкоди, що може бути вимірною; створення умов, що унеможливають отримання прибутків (наприклад, втрачена вигода)
Можливість попередження	Можуть бути відвернуті (в зоні впливу підприємства); не можуть бути відвернуті (поза зоною впливу підприємства)
Сфери виникнення	Фізичні, економічні, інформаційні, правові, політичні (уточнено автором)
Сфери впливу	У розрізі функціональних складових економічної безпеки
Природа виникнення	Природно-кліматичні, антропогенні, технічні
Правомірність	Законні, незаконні, нерегульовані законом
Величина можливих втрат	Незначні, значні, критичні
Характер реалізації	Цілеспрямовані, спонтанні (випадкові)

За можливістю попередження загроз, їх запобіганню доцільно виділити загрози, які можуть бути відвернуті (тобто вони є в зоні впливу підприємства); не можуть бути відвернуті (тобто вони поза зоною впливу підприємства).

За сферою виникнення загрози можуть бути фізичні, економічні, інформаційні, правові, політичні (уточнено автором).

Економічна сфера може нести загрозу у наслідок економічної кризи, що виникає під впливом певних об'єктивних причин, інфляційних процесів, валютних коливань, монополізації ключових секторів національної економіки, тінізації економіки тощо.

Інформаційне середовище, без сумніву, має всеохоплюючий вплив на функціонування держави у цілому, її економічного розвитку, інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Інформаційна сфера потенційно несе загрози завдання збитків через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації [20].

Правова сфера може нести загрози спричинені, перш за все, нестабільністю діючого законодавства, нерегульованістю ряду аспектів діяльності підприємств (так звані "прогалини права"), недосконалістю правових механізмів регулювання окремих господарських відносин, непоміркованістю змін у законодавстві, копіюванням норм міжнародного законодавства без належної їх адаптації до вітчизняних реалій, а також недосконалість системи правосуддя і, як наслідок, недостатня захищеність права власності, обмежені можливості щодо оскарження недійсних правочинів.

Політична сфера також може бути витокком багатьох загроз економічній безпеці, зокрема, це недосконале політичне управління, прийняття політично вмотивованих рішень, лобювання окремими політичними партіями власних бізнес-інтересів тощо.

Під фізичною загрозою ми розуміємо можливість фізичного знищення чи пошкодження майна підприємства у наслідок впливу різних чинників, зокрема, несприятливих погодно-кліматичних умов, аварій, пожеж, стихійного лиха, інших умисних і неумисних, контрольованих і неконтрольованих руйнівних факторів.

За природою виникнення це можуть бути природно-кліматичні, антропогенні, технічні загрози.

За правомірністю дій, що спричиняють загрози, їх можна поділити на законні, незаконні та нерегульовані законом.

За величиною можливих втрат від дії загроз їх можна класифікувати на незначні загрози (не мають суттєвого впливу на результати діяльності підприємства); значні загрози (мають серйозний вплив на діяльність підприємства, супроводжується втратами коштів, майна, недоотриманням доходу тощо); а також критичні загрози, наслідком яких може бути банкрутство підприємства.

За характером реалізації загрози можуть бути цілеспрямовані (тобто такі, що мають на меті нанести шкоду конкретному підприємству чи групі підприємств) та спонтанні (випадкові).

За сферами впливу загрози економічній безпеці доцільно розглядати її функціональних складових [21]: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна складові (таблиця 4).

Недоліком чинного законодавства є те, що загрози економічній безпеці розглядаються лише в рамках національної безпеки, при цьому загрози економічній безпеці держави не систематизовано за окремими складовими економічної безпеки держави, що визначені Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. До того ж у зазначених вище нормативно-правових актах, визначені загрози лише у деяких сферах економічної безпеки держави, а загрози економічній безпеці держави у решті її складових на законодавчому рівні не декларуються й фактично ігноруються [22].

Кризова ситуація, яка сформувалася в національній економіці під впливом економічних та неекономічних факторів, які охоплюють комплекс загроз економічній

Таблиця 3. Зовнішні і внутрішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору

Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
<ul style="list-style-type: none"> - непомірковані зміни у законодавстві; - нестабільна політична ситуація; - затяжний військовий конфлікт та окупація частини території України; - неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; - корупція; - економічні кризи; - порушення виробничих зв'язків; - низька конкурентоспроможність продукції; - інфляція; - висока конкуренція на світовому ринку продовольства; - технологічне відставання вітчизняних виробників с.г. продукції; - низька інвестиційна привабливість, зумовлена нестабільною політичною ситуацією та іншими факторами; - втрата ринків збуту; - диспаритет цін; - недобросовісна конкуренція; - промислове шпигунство; - рейдерство; - низький рівень доступності кредитних ресурсів; - несприятливі погодно-кліматичні умови 	<ul style="list-style-type: none"> - непрофесійність керівництва підприємства; - низький рівень кваліфікації працівників; - некомпетентність працівників; - розголошення комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації; - відсутність диференційованого відбору ключових партнерів, контрагентів; - аварії, пожежі, інше псування майна спричинені недбалістю працівників; - суттєво зношена і морально застаріла технічна база; - використання непрогресивних технологій виробництва, технологічне відставання; - відсутність системного впровадження інновацій; - неузгодженість стратегічних цілей і задач підприємства та його підрозділів; - неефективне планування діяльності; - низький рівень мотивації працівників; - відсутність корпоративної етики; - недотримання екологічних умов; - виснаження земельних угідь

безпеці України. Цей перелік повинен бути визначений у чинних законодавчих актах з національної безпеки, повинен бути повністю переглянутий із визначенням системних та додатково набутих загроз за кожною складовою економічної безпеки [23].

Запропонований перелік загроз економічній безпеці підприємств аграрного сектору без сумніву не є вичерпним, але дозволяє певною мірою зорієнтуватися у чинниках, що можуть мати дестабілізуючий вплив.

ВИСНОВКИ

Одержані наукові результати в дозволили розв'язати окремі аспекти важливого наукового завдання, що має виняткове значення для розвитку досліджень економічної безпеки аграрного сектору, зокрема, уточнено зміст таких дестабілізуючих чинників як загрози, ризики та небезпеки, а також класифіковано загрози економічній безпеці аграрних підприємств.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути базою для подальшого дослідження проблем забезпечення економічної безпеки аграрного сектору України.

Важливо також наголосити, що сучасний стан і тенденції, що мають місце в економіці України, вимагають ретельного перегляду переліку загроз економічній безпеці, що визначений у діючій нормативній базі з питань регулювання національної безпеки, із урахуванням системних та додатково набутих загроз у розрізі функціональних складових економічної безпеки, як це було запропоновано вище.

Дія тих чи інших загроз може бути припинена без стороннього впливу в умовах нормального функціонування як економіки у цілому, так і окремих підприємств, а може потребувати нейтралізації за допомогою механізмів забезпечення економічної безпеки.

З урахуванням зазначеного, необхідно підкреслити, що важливого значення набуває система своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці аграрного сектору, яка повинна ґрунтуватися на всебічному аналізі таких загроз і дозволить застосувати найбільш дієві механізми протидії цим загрозам.

Література:

1. Про основи національної безпеки України: закон України від 19 червня 2003р. № 964-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013р. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

3. Мунтіян В.І. Основи теорії інформаційної моделі економіки. К.: КИИЦ, 2004. 368 с.

4. Реверчук Н.И. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ. 2004. 195 с.

5. Варналії З.С. Економічна безпека: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 647 с.

6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.

7. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис... канд. екон. наук. Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. К., 2004. 18 с.

8. Пашнюк А. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2013. № 10 (151). С. 93—97.

9. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект). Консультант директора. 2010. № 2. С. 7—13.

10. Мігус І.П., Лаптев С.М. Необхідність розмежування понять "загроза" та "ризик" при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821>

11. Бойко І.В. Дефініції "ризик", "загроза", "небезпека" як об'єкти наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. Приазовський економічний вісник. 2017. № 5. С. 94—98.

12. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія / О.М. Ляшенко. — 2-ге вид., переробл. — К.: НІСД, 2015. — 348 с.

13. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2005. 204 с.

14. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.

15. Риск в современном бизнесе / П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев и др. М.: Аланс, 1994. 200 с.

16. Погосова М.Ю. Структурно-логічний аналіз поняття "Фінансова безпека підприємства". Наука й економіка. 2008. № 3. С. 258—263.

Таблиця 4. Сфери впливу загроз економічної безпеки аграрного сектору

Складова економічної безпеки	Зміст загроз
Фінансова	Нестабільність податкового та бюджетного законодавства. Низька ефективність боротьби з економічною злочинністю. Висока вартість кредитних ресурсів. Низький рівень розвитку фондового та страхового ринку. Відтік капіталу за кордон. Незбалансованість зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування бізнесу
Кадрово-інтелектуальна	Погіршення умов відтворення кадрового потенціалу. Втрата кваліфікованої частини трудових ресурсів. Відсутність або недостатня кількість працівників необхідної кваліфікації. Низька мотивація праці. Відсутність постійного підвищення кваліфікації працівників. Порушення комерційної таємниці. Відсутність зацікавленості працівників у кінцевому результаті. Недобросовісне, халатне відношення працівників до виконання своїх обов'язків. Перехід кваліфікованих і обізнаних у багатьох питаннях щодо діяльності підприємства працівників до конкурентів. Плинність кадрів
Виробничо-технологічна	Технологічна відсталість. Низький рівень продуктивності праці. Невідповідність технології виробництва світовим стандартам. Недостатній рівень механізації та автоматизації виробничих процесів. Значний рівень зношеності засобів праці
Політико-правова	Політична нестабільність. Необґрунтовані зміни законодавчої бази, що регулює підприємницьку діяльність прямо або побічно на неї впливає. Недосконалість або відсутність правових механізмів, що здійснюють регулювання окремих господарських відносин. Прийняття невмотивованих політичних рішень. Недосконале політичне управління
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	Відсутність повної і достовірної інформації про діяльність власного підприємства. Відсутність повної і достовірної інформації про конкурентів, споживачів та інші чинники зовнішнього середовища. Відсутність надійного захисту інформаційних систем на підприємстві. Доступ до конфіденційної інформації про діяльність підприємства неналежних осіб. Неналежний рівень обміну інформацією всередині підприємства. Відсутність релевантної інформації для прийняття управлінських рішень. Недостатня поінформованість про ризики і загрози для підприємства. Комп'ютерна злочинність. Умисне поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації
Екологічна	Нераціональне, виснажливе використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів. Неконтрольоване використання (застосування) екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів. Низька ефективність заходів щодо подолання негативних наслідків екологічно небезпечної діяльності
Інвестиційно-інноваційна	Обмеженість власних інвестиційних ресурсів. Неефективна структура іноземних інвестицій. Відсутність ефективних механізмів мотивації учасників інноваційного процесу. Низький внутрішній попит на інноваційну продукцію. Міграція наукових кадрів і провідних фахівців. Спрямування інтелектуального продукту за кордон через неналежний захист і відсутність комерціалізації інновацій
Соціальна	Демографічна криза. Трудова міграція. Низький рівень соціального захисту населення. Неефективна державна політика в сфері оплати праці
Маркетингова	Неналагоджена система збуту виготовленої продукції. Низька маркетингова активність. Вузький асортимент продукції
Ресурсно-технічна	Неспроможність забезпечити економічний розвиток за рахунок власних ресурсів. Висока залежність від інших країн у цій сфері
Енергетична	Енергетична залежність. Низький рівень диверсифікації імпорту енергоносіїв. Зростання цін на енергоносії. Високий рівень енергоємності виробництва продукції. Низький рівень використання власного енергетичного потенціалу
Продовольча	Незбалансоване землекористування. Виснаженість і деградація земельних угідь. Незавершеність інституційних перетворень в аграрному секторі. Низький рівень державної підтримки аграрного виробництва. Неефективність системи державних закупівель. Монополізація регіональних ринків послуг з переробки сільськогосподарської продукції
Транспортна	Незадовільний технічний стан транспортних засобів. Незадовільний стан транспортних комунікацій на території України. Загострення міжнародної конкуренції за нові транспортні ринки. Неналежне інформаційне супроводження переміщення вантажів і транспортних засобів
Зовнішньо-економічна	Нерозвиненість зовнішньоторгівельної інфраструктури. Торгівельні війни та зростання протекціонізму у світі. Переважаючо сировинна структура експорту. Перевищення імпорту над експортом

Джерело: розроблено автором.

17. Пазеева Г.М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). К.: Університет економіки та права "КРОК", 2017. 291 с.

18. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.

19. Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Яремова М.І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств: монографія. Житомир: "Видавництво "Волинь", 2013. 276 с.

20. Захист інформаційної безпеки як функція держави. URL: <http://www.mego.info/матеріал/23-захист-інформаційної-безпеки-як-функція-держави>

21. Утенкова К.О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки. Облік і фінанси. 2018. № 3. С. 146—156.

22. Акімова Л.М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 10. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247

23. Пугач О. А. Класифікація та систематизація загроз економічній безпеці держави і системі національної безпеки. Економіка і організація управління. 2014. № 1 (17)—2 (18). С. 209—217.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "On the Fundamentals of National Security of Ukraine", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Accessed 10 July 2019).

2. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (Accessed 10 July 2019).

3. Muntiiian, V.I. (2004), Osnovy teorii informatsionnoyi modeli ekonomiky, [Fundamentals of the theory of informogenenic model of economy], KYITs, Kyiv, Ukraine.

4. Reverchuk, N.J. (2004), Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemnyts'kykh struktur, [Management of economic security of business structures], LBI NBU, L'viv, Ukraine.

5. Varnalij, Z.S. (2009), Ekonomichna bezpeka, [Economic security], Znannia, Kyiv, Ukraine.

6. Vasyl'tsiv, T.H. (2008), Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizm zmitsnennia, [Economic Security of Ukraine's Entrepreneurship: A Strategy and Mechanism for Strengthening], Aral, L'viv, Ukraine.

7. Kuzenko, T. B. (2004), "Planning of economic security of enterprises in a market economy", Ph.D. Thesis, Economy, European University of Finance, Information Systems, Management and Business, Kyiv, Ukraine.

8. Pashniuk, L. (2013), "Threats to economic security of enterprises and means of their neutralization", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, vol.10 (151), pp. 93—97.

9. Bendikov, M.A. (2010), "Economic security of an industrial enterprise (organizational and methodical aspect)", Konsultant dyrektora, vol.2, pp. 7—13.

10. Mihus, I.P. and Laptiev, S.M. (2019), "The need to distinguish the concepts of "threat" and "risk" in the diagnosis of economic security of economic entities", available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821> (Accessed 10 July 2019).

11. Bojko, I.V. (2017), "Definition of "risk", "threat", "danger" as objects of scientific research in the direction of economic security of the enterprise", Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk, vol.5, pp. 94—98.

12. Liashenko, O. M. (2015), Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemnytstva [Conceptualization of management of economic safety of the enterprise], 2nd ed, NISD, Kyiv, Ukraine.

13. Luk'ianenko, D.H. (2005), Ekonomichna intehratsiia i hlobal'ni problemy suchasnosti [Economic integration and global problems of our time], KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Vitlins'kyj, V.V. and Velykoivanenko, H.I. (2004), Ryzkolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Risk in economics and entrepreneurship], KNEU, Kyiv, Ukraine.

15. Hrabovyy, P.H. Petrova, S.N. and Poltavtsev, S.Y. (1994), Rysky v sovremenom byznese [Risks in the Modern Business], Alans, Moscow, Russia.

16. Pohosova, M.Yu. (2008), "Structural-logical analysis of the concept "Financial security of the enterprise"", Nauka i ekonomika. vol. 3, pp. 258—263.

17. Pazeieva, G.M., (2017), Kompleksna diahnostyka v zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemnytstva [Complex diagnostics in providing economic security of enterprises], University of Economics and Law "KROK", Kyiv, Ukraine.

18. Sysolina, N. P. (2014), Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva [Economic security of the enterprise], Kirovohrad, KNTU, Ukraine.

19. Tkachuk, V.I. Prokopchuk, O.A. and Yareмова, M.I. (2013), Ekonomichna bezpeka ta stiiikist silskohospodarskykh pidpriemstv [Economic security and sustainability of agricultural enterprises], "Vydavnytstvo "Volyn", Zhytomyr, Ukraine.

20. mego.info (2004), "Protection of information security as a function of the state", available at: <http://www.mego.info/матеріал/23-захист-інформаційної-безпеки-як-функція-держави> (Accessed 10 July 2019).

21. Utenkova, K.O. (2018), "An essential characteristic of the functional components of economic security", Oblik i finansy, vol. 3, pp.146—156.

22. Akimova, L.M. (2016), "Essential description of the main threats to the economic security of the state", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. vol.10, available at: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247 (Accessed 10 July 2019).

23. Puhach, O. A. (2014), "Classification and systematization of threats to the economic security of the state and the system of national security", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, vol. 1 (17) — 2 (18), pp. 209—217.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*В. А. Петренко,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки, управління та адміністрування,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-8792-3769*

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.51

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

*V. Petrenko,
Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Economics, Management
and Administration of the Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University*

LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Досліджено ключові нормативи державного регулювання діяльності закладів освіти. Визначено принципи ліцензування освітньої діяльності закладів освіти. Сформовано функції Міністерства освіти та науки України з приводу ліцензування освітньої діяльності на основі аналізу повноважень та їх узагальнення. Побудовано модель державного регулювання освітньої діяльності, яка показує і дозволяє аналізувати зміну статусу закладу освіти за етапами отримання ліцензії, можливі дії щодо ліцензії та умови на яких вона видається. Модель розкриває напрями регулюючого впливу органу ліцензування на процеси та суб'єктів, пов'язаних із отриманням закладами освіти ліцензій на провадження освітньої діяльності. Розглянуто особливості отримання ліцензії закладом освіти, проаналізовано механізми апеляційних звернень, анулювання ліцензії, вказано на їх причини та наслідки для закладу освіти.

The key norms of state regulation of activity of educational institutions are investigated. The principles of licensing of educational activity of educational institutions are defined. A state institution licensing education has been identified. The functions of the Ministry of Education and Science of Ukraine concerning the licensing of educational activities based on the analysis of its powers and their generalization have been formed. Requirements for business entities planning to carry out educational activities have been established. The rules for introducing changes to the license conditions are summarized and the minimum time intervals for preparing educational institutions to fulfill the new conditions are shown. It is determined that under the changes the legislator also understands the changes in the list of documents that the educational institution should submit to the licensing authority regarding the licensing processes and the preparation of new documentation should also be given time. A model of state regulation of educational activity has been constructed, which shows and allows to analyze the change of the status of an educational institution by the stages of obtaining a license, the possible actions for the license and the conditions on which it is issued. The model reveals the directions of the regulatory influence of the licensing authority on the processes and entities associated with obtaining educational licenses for educational activities. The peculiarities of obtaining a license by an educational institution are considered, the mechanisms of appeal appeals are analyzed, licenses are annulled, their causes and consequences

for an educational institution are indicated. The powers of the expert-appellate council on licensing issues in the process of examining complaints during the licensing of educational activities and in case of revocation of a license are analyzed. The influence of the decisions of the board on the decisions of the licensing authority is shown. It is determined that the state regulatory policy in the part of state regulation of the activity of educational institutions is an instrument of achievement of the principles of state policy. The authority of the licensing authority in carrying out routine and unscheduled inspections of fulfillment of licensing conditions by an educational institution is shown. Reasons for unscheduled inspections are given.

Ключові слова: ліцензія, державне регулювання, ліцензійні умови, освітня діяльність, освіта.
Key words: license, state regulation, licensing conditions, educational activity, education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У умовах реформування галузі освіти, яка втілюється, в першу чергу, в динамічні зміни нормативного поля діяльності підприємств, що пропонують освітній продукт. У стані нестабільної кон'юнктури ринку освітніх послуг, постійного загострення конкуренції між навчальними закладами за абітурієнта, здобувача освіти існує ризик виникнення невідповідності законодавчого поля умовам перетворень, видозміненню системи освіти.

Змінюються умови діяльності закладів освіти як під дією перетворень всередині країни — внутрішніх чинників, так і зовнішніх. Європейські, Азійські заклади вищої освіти вбачають в українських абітурієнтах своїх студентів. Набувають розвитку механізми академічної мобільності, які для здобувача освіти є благом, а для економічної стабільності українських закладів освіти в сучасному стані довіри до якості освіти з боку закордонного студента, створюють низку не розв'язаних проблем.

Загально визнано на рівні політичних декларацій, що в стані сучасної економічної системи вирішальним фактором розвитку стає інтелектуальний капітал, система знань, які є результатом, продуктом діяльності підприємств — закладів освіти. Освіта, насамперед вища, є фундаментом та гарантією прогресу суспільства. Високий рівень освіченості нації сприяє дієвості економічних і соціальних реформ, створює умови для прогресивної індивідуальної активності особистості [10, с. 169]. Вища освіта як феномен соціокультурної реальності має величезні потенційні можливості щодо збереження та нагромадження знань, духовних цінностей і надбань національної культури, вона відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства та є рушійною силою економічного розвитку будь-якої держави [12]. В таких умовах зростає роль держави разом з якістю та дієвістю усіх механізмів державного регулювання діяльності закладів освіти, що потребує дослідження та винайдення ефективних моделей економічного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАΝІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питання законотворення, визначення ступеню дієвості нормативів, їх впливовість на економічний роз-

виток будь-яких суб'єктів економічної системи є завжди актуальним і, прогнозно, залишатиметься таким постійно. Це спонукає до чисельних досліджень механізмів державного регулювання розвитку різних об'єктів, процесів або економічних систем в цілому, чому присвячено роботи Шестаковської Т.А. [17], Зарецької Л.М. [10], Антонова А.В. [6].

Питанням розвитку механізмів ліцензування, як інструменту державного регулювання системи освіти в різних аспектах присвячували свої роботи Клімова А.В., Бадинської Л.О. [11], Хмелевська О.М. [15], Ревак І.О. [12] та ін.

Окремо Хромець В.А. [16] та Деревянко Б.В. [9] досліджували нормативно-правове регулювання діяльності закладів релігійної освіти. Зокрема Хромець В.А. проведено аналізі процесу формування нормативно-правового забезпечення діяльності закладів вищої духовної освіти в хронологічній рамці 2014—2016 рр. [16, с. 105]. В основі дослідження доведено існуючу в попередні часи певну відстороненість закладів вищої духовної освіти від решти закладів освіти. Проте "нове освітнє законодавство долає розрив між світською та духовною системами вищої освіти, ставиться своєрідна крапка у невідільницькому розумінні світськості" [16, с. 114]. Деревянко Б. В. вбачає еталоном високого рівня розвитку країни діяльність "специфічних суб'єктів — надавачів послуг — релігійних навчальних закладів та установ", які потребують окремого адміністративно-правового регулювання [9, с. 25]. Це регулювання має інструментом ліцензування та надання державної підтримки, фінансування окремим закладам освіти з певною релігією, які виконують державні завдання [9].

Увагу дослідників привертала й досвід інших країн щодо державного впливу на розвиток суб'єктів господарювання. Зокрема Біла І.С., Салатюк Н.М., узагальнюючи досвід державного регулювання підприємництва в країнах ЄС, США і Японії, прийшли висновку, що існуючі відмінності у ролі держави в економіці пов'язані не зі ступенем державного регулювання, а із засобами, які використовуються для його реалізації [7, с. 26].

Хаїдура Г. М., вдавшись до вивчення азійського досвіду державного регулювання дослідницької діяльності закладів вищої освіти, вбачає необхідність державного регулювання через запровадження "обов'язкових процедур оцінювання загальної ефективності кожної новації, що розроблена ВНЗ" [14, с. 142].

Необхідно зазначити, що проблематика державного регулювання досліджується і через аналіз категорійного апарату, що використовується в цій сфері. Цим

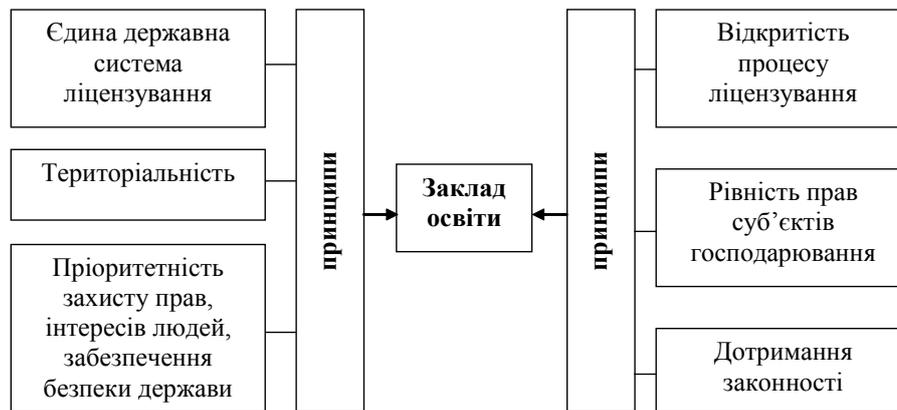

Рис. 1. Принципи ліцензування освітньої діяльності закладів освіти

Джерело: укладено автором на основі [1].

питанням приділяли увагу Стельмашук Ю.І. [13], Бурик З. [8].

Таким чином, проаналізувавши результати наукових досліджень питань державного регулювання галузі освіти, діяльності закладів освіти, ліцензування освітньої діяльності в Україні, необхідно відзначити відсутність актуальних в часі комплексних досліджень механізмів державного регулювання діяльності саме закладів освіти та аналізу нормативних актів, що визначають цілі, умови, вимоги щодо ліцензування освітньої діяльності як інструменту державного регулювання.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз стану розвитку нормативно-го поля державного регулювання діяльності закладів освіти, зокрема правил ліцензування одного з видів господарської діяльності — освіти у відповідності перспективам реформування галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНІХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Способом державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямованим на забезпечення реалізації єдиної державної політики, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів виступає ліцензування.

Найважливішими причинами, що визначають необхідність державного регулювання освіти є такі: неспроможність надавати освітні послуги в повному обсязі та відповідної якості, невідповідність механізмів державного впливу на галузь освіти інноваційній сутності освітніх процесів і нової ролі галузі освіти в сучасному суспільстві [10, с. 170].

Аналіз законодавчого поля, що регламентує механізм державного регулювання галузі освіти показав, що діяльність закладів освіти, питання ліцензування нормує Закони України "Про ліцензування видів господарської діяльності", він регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності [1]. Стаття 7 вказує на перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню і серед них визначено освітню діяльність, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти.

Необхідно зазначити, що окрема стаття Закону містить перелік видів діяльності суб'єктів господарювання до яких не застосовуються норми, визначені в цьому

документі (стаття 2), це фінансова діяльність, регулювання якої здійснює Національний Банк України, виробництво та зберігання тютюну, спирту та палива нормується окремим законом і діяльність у сфері телебачення і радіомовлення також регламентується спеціальним законом.

Таким чином, визначено, що дія Закону без жодних виключень поширюється на освітню діяльність, про що вказано в окремій статті і ця ж норма вказує на існування спеціальних законів у сфері освіти. Аналіз змісту Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" показав, що отримання господарюючим суб'єктом ліцензії фактично являє собою внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб — закладів освіти запису про право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Безпосередньо ліцензування здійснює орган ліцензування — орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, або уповноважений законом державний колегіальний орган.

Аналіз правил застосування інструменту державного регулювання — ліцензування не може розкрити всі можливості держави щодо регулювання розвитку системи освіти. Державний вплив — це система, яка складається із певних елементів, єдність та взаємодія яких, за висновками Білої І.С., визначають її ефективність та функціональність [7, с. 26]. Проте це один з дієвих механізмів впорядкування суспільно важливих напрямів ведення господарської діяльності.

Заклад освіти для провадження своєї діяльності повинен відповідати набору вимог, які в сукупності мають забезпечити той рівень освіти, який визначено на державному рівні необхідним. Шестаковська Т.А. визначає роль держави в регулюванні розвитку системи освіти саме в необхідності визначення результатів освіти, яких суспільство та держава бажали б і могли б досягти [17, с. 33]. Встановлено вимоги щодо господарюючих суб'єктів, що планують здійснювати освітню діяльність та визначено принципи формування таких вимог (рис. 1).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, яким затверджено положення про Міністерство освіти і науки України спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування в галузі освіти є Міністерство освіти і науки України (МОН) [2]. Саме міністерство розробляє основні напрями розвитку сфери ліцензування та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо її вдосконалення, узагальнює практику застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування, погоджує проекти нормативно-правових актів у сфері ліцензування, здійснює методичне керівництво, інформаційне забезпечення, здійснює нагляд [1].

Рис. 2. Функції та повноваження МОН щодо ліцензування освітньої діяльності

Джерело: визначено автором.

Основним вектором діяльності МОН є реалізація концепції побудови незалежної демократичної держави, яка заснована на державних пріоритетах, до основних Зарецька Л. М. відносить: доступ до освітньої та професійної підготовки всіх, хто має необхідні здібності, мотивацію та відповідну підготовку; використання освіти та професійної підготовки для захисту соціальних інтересів суспільства; зменшення монопольних прав держави в освітній сфері за рахунок створення на рівноправній основі недержавних навчальних закладів [10, с. 171].

Визначено, що МОН, керуючись державними пріоритетами для цілей ліцензування має низку повноважень, які дають можливість сформулювати функції МОН щодо ліцензування освітньої діяльності (рис. 2).

Аналіз нормативного поля діяльності закладів освіти показав, що до завдань МОН віднесено [1] утворення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування. Така рада є постійно діючим колегіальним органом при спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування (в галузі освіти — МОН). Для цілей діяльності Експертно-апеляційної ради МОН може залучати на громадських засадах державних службовців, науковців та інших фахівців для одержання консультацій та проведення експертизи документів у сфері ліцензування, а також запитувати і отримувати інформацію, документи чи матеріали від суб'єктів господарювання.

До обов'язків Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування віднесено розгляд апеляцій та інших скарг здобувачів ліцензії, ліцензіатів на дії органу ліцензування або інших заявників щодо порушення законодавства у сфері ліцензування; розгляд звернень МОН щодо проведення позапланових перевірок додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов.

Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування наділено низкою прав, які дають можливість чле-

нам ради розглядати пропозиції щодо запровадження ліцензування, запитувати у закладу освіти необхідні матеріали для розгляду питань ліцензування. Крім цього, рада може розробляти рекомендації стосовно вдосконалення державної політики у сфері ліцензування, проводити експертизу проектів нормативно-правових актів або пропозицій у сфері ліцензування [1].

Закон [1] визначає права керівника ради і вказує на механізм формування персонального складу ради, встановлює форму роботи і мінімальну частоту проведення зборів. Деталізовано часові періоди подання апеляційних скарг на розгляд ради, проте, визначено, що Рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування щодо розгляду апеляцій або інших скарг здобувачів ліцензії є обов'язковими для розгляду спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування і є підставою для видання спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування розпорядження про задоволення апеляції або про відхилення апеляції, про розгляд скарг. Таким чином, визначено, що рішення ради не носить прямої розпорядчої дії, яка б могла розв'язати питання, порушене в апеляційній скарзі. Рішення ради лише зобов'язує спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, яким у галузі освіти є МОН, розглянути скаргу.

Встановлено, що запровадження, скасування, зміна назви виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, ліцензійні умови провадження нового виду господарської діяльності або нової частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, набувають чинності у строк, необхідний для приведення суб'єктом господарювання своєї діяльності у відповідність із вимогами ліцензійних умов, але не менш як через два місяці з дня їх прийняття.

Ліцензійні умови закладам освіти та зміни до них розробляються МОН та затверджуються Кабінетом

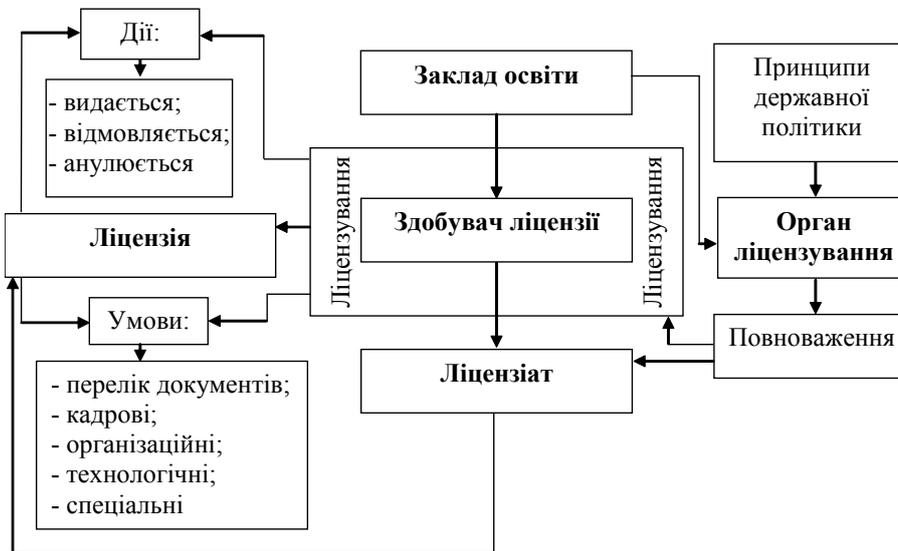

Рис. 3. Модель державного регулювання освітньої діяльності

Міністрів України. До найважливіших особливостей, які стосуються процесу запровадження змін віднесено вимогу Закону (стаття 9) [1], яка дає можливість закладам освіти підготуватися до нововведень. У разі внесення змін до чинних ліцензійних умов, які потребуватимуть проведення закладами освіти підготовчої роботи, такі ліцензійні умови або їх окремі положення повинні набувати чинності через певний строк з дня їх опублікування, достатній для проведення таких підготовчих робіт, що не може бути меншим, ніж два місяці. Визначено, що під змінами законодавець розуміє і зміни у переліку документів, який повинен подавати заклад освіти до МОН стосовно процесів ліцензування і на підготовку нової документації також повинен надаватися час не менший ніж два місяці.

Перелік підтвердних документів встановлюється ліцензійними умовами і є виключним, тобто посадовим особам МОН забороняється вимагати від закладу освіти — здобувача ліцензії документи, що підтверджують або спростовують інформацію про нього, які видаються іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їх посадовими особами (виписки, витяги, довідки, листи) (стаття 11) [1].

За результатами аналізу норм Закону [1] сформовано модель державного регулювання освітньої діяльності (рис. 3). Модель показує динаміку зміни статусу закладу освіти в процесі виконання умов ліцензування та отримання ліцензії, можливі дії щодо ліцензії та умови на яких вона може бути отримана. Крім цього, модель наочно демонструє напрями регулюючого впливу МОН на процеси та суб'єктів, пов'язаних із отриманням закладами освіти ліцензій на провадження освітньої діяльності.

Аналіз змісту нормативного поля розвитку галузі освіти, діяльності закладів освіти узагальнений на рис. 3 у формі моделі показав, що після ухвалення управлінського рішення керівним складом закладу освіти про запровадження освітньої діяльності та звернення до МОН із відповідною заявою про ліцензування такої діяльності заклад освіти набуває статусу здобувача ліцензії, а період провадження всіх процедур із розглядом питань, проведенням перевірок, експертиз щодо розгляду заяви і супровідних документів, перелік яких визначають ліцензійні умови, має назву ліцензування. Таким чином, встановлено, що здобувач ліцензії на провадження освітньої діяльності — це заклад освіти, підприємство, установа та організація, які планують надавати послуги у сфері освіти або проводити іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, неза-

лежно від їх підпорядкування і форми власності, які подали до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії разом із підтвердними документами згідно з вимогами ліцензійних умов. Під ліцензійними умовами щодо освітньої діяльності розуміється нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання закладом освіти, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Таким документом у галузі освіти встановлено Ліцензійні умови впровадження освітньої діяльності [4].

Отримавши ліцензію, заклад освіти в зв'язку із процедурою ліцензування отримує назву ліцензіат — це суб'єкт господарювання — заклад освіти, який має ліцензію на провадження освітньої діяльності. Під ліцензією на провадження освітньої діяльності розуміється запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб про рішення МОН щодо надання закладу освіти дозволу на провадження освітньої діяльності, що підлягає ліцензуванню, як засобу державного регулювання провадження господарської діяльності, спрямованому на забезпечення реалізації єдиної державної політики у галузі освіти, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Орган ліцензування — МОН при розгляді справи та ухваленні рішення щодо видачі ліцензії закладу освіти керується принципами державної політики (рис. 3), які наведено в статті 3 Закону [1]. Визначено, що під державною політикою у сфері господарської діяльності розуміють напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно нецільових та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України [3]. Таким чином, визначено, що державна регуляторна політика в частині державного регулювання діяльності закладів освіти виступає інструментом досягнення принципів державної політики.

У загальному розумінні безвідносно до конкретизації галузі, виду діяльності, що підлягає державному регулюванню принципи державної регуляторної політи-

ки Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" зведено до таких: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки (стаття 4) [3]. Вони набувають розширеного тлумачення в сфері ліцензування і ґрунтуються на загальних принципах, до яких віднесено принципи: єдиної державної системи ліцензування; територіальності; дотримання законності; пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; рівності прав суб'єктів господарювання; відкритість процесу ліцензування (стаття 3) [1]. Принципи державної політики у сфері ліцензування поширюються на порядок ліцензування, як інструменту економічного впливу на всі види господарської діяльності, в тому числі і освітню діяльність. Державну підтримку діяльності в галузі освіти, що не відповідає наведеним принципам заборонено.

Одним з результатів ліцензування є відмова у видачі ліцензії здобувачу. МОН після встановлення відсутності підстав для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду розглядає її та підтвердні документи з метою встановлення відсутності або наявності підстав для відмови у видачі ліцензії шляхом аналізу підтвердних документів та одержання інформації з державних паперових та електронних інформаційних ресурсів. У разі встановлення наявності підстав для відмови у видачі ліцензії орган ліцензування приймає обґрунтоване рішення про відмову у видачі ліцензії (рис. 3). Серед підстав, які можуть слугувати причиною відмови у отриманні ліцензії встановлено невідповідність здобувача ліцензії ліцензійним умовам, встановленим для провадження освітньої діяльності або виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих закладом освіти.

Під недостовірними даними законодавець розуміє зафіксовану у документах інформацію, наявність якої є обов'язковою, відповідно до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, яка не збігається з даними, встановленими на момент подання документів здобувачем ліцензії чи ліцензіатом. Практично можливість визначити розбіжності в даних утворюється під час роботи експертів у закладі освіти, персональний склад яких та строки роботи визначаються окремим наказом МОН та на етапі попередньої перевірки ліцензійної справи інспектором МОН. Необхідно зазначити, що в практиці діяльності МОН не використовується механізм роботи експертів в закладі освіти під час ліцензування, він запускається на етапі акредитації спеціальності, програми або закладу освіти.

Встановлено, що відмова у видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності супроводжується наведенням переліку та опису підстав, обґрунтувань, що послугували такому ухваленню рішення. Крім цього, відмова містить пропозиції щодо усунення відповідних недоліків, які мають бути викладені в однозначній, зрозумілій та достатній для виконання закладом освіти формі (стаття 13) [1].

Аналіз нормативного поля ліцензування освітньої діяльності показав, що відмова у видачі ліцензії з визначених причин дозволяє закладу освіти, усунувши їх, звернутися повторно до МОН із заявою про видачу ліцензій. В залежності від причин, які слугували відмові у ліцензії при першому зверненні, повторне звернення закладу освіти можливе або зразу після усунення невідповідностей ліцензійним умовам або через тримісячний строк в разі виявлення розбіжностей у поданих закладом освіти документах до МОН і фактичним станом.

Ліцензія закладу освіти може бути анульована, що означає заборону здійснювати освітню діяльність. Стаття 16 Закону [1] визначає низку підстав позбавлення

ліцензіату ліцензії. До узагальнених причин анулювання ліцензії віднесено: власне бажання закладу освіти, рішення МОН, припинення діяльності закладу освіти. Визначено, що рішенням МОН щодо анулювання ліцензії на провадження освітньої діяльності передає одна з наступних основних причин: невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов; повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов; виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії; відмова ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування; документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України.

Ліцензіат може звернутися до Експертно-апеляційної ради у визначений час із апеляцією, що призупиняє ануляцію ліцензії до рішення ради. Рада ухвалює рішення, яке МОН може задовольнити або відхилити. Ухвалення рішення про відхилення апеляції або анулювання ліцензії з причин повторного порушення ліцензійних умов, невиконання розпоряджень щодо усунення порушень цих умов позбавляє заклад освіти ліцензії і не дає можливість її отримати повторно протягом року із часу ухвалення рішення про анулювання ліцензії.

Закон [1] визначає, що строк діяльності ліцензії не обмежений (стаття 13) проте за виконанням ліцензійних умов ліцензіатом здійснюється контроль, який відбувається у формі планових та позапланових перевірок (стаття 18), проведення яких визначено у Порядку проведення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування планових та позапланових перевірок додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування [5]. Встановлено, що планова перевірка проводиться не частіше одного разу на рік, а позапланова має причинами недодержання вимог ліцензійних умов ліцензіатом.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Встановлено, що дія Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" без жодних виключень поширюється на освітню діяльність. Основним інструментом державного регулювання освітньої діяльності, спрямованим на забезпечення реалізації єдиної державної політики, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів визначено ліцензування.

Встановлено вимоги щодо господарюючих суб'єктів, що планують здійснювати освітню діяльність, визначено принципи формування таких вимог, визначено функції МОН щодо ліцензування освітньої діяльності.

Сформовано модель державного регулювання освітньої діяльності, яка показує динаміку зміни статусу закладу освіти в процесі виконання умов ліцензування та отримання ліцензії, можливі дії щодо ліцензії та умови на яких вона може бути отримана. Крім цього, модель наочно демонструє напрями регулюючого впливу МОН на процеси та суб'єктів, пов'язаних із отриманням закладами освіти ліцензій на провадження освітньої діяльності.

Потребують подальшого дослідження стратегічні напрями розвитку галузі освіти, зафіксовані у концепції та стратегії розвитку освіти в Україні в порівнянні з їх реалізацією в умовах ліцензування освітньої діяльності та практичною ефективністю.

Література:

1. Закон України Про ліцензування видів господарської діяльності: за станом на 01.08.2019 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

2. Про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630// Урядовий кур'єр. — 2014. — 31 грудня. — № 225.

3. Закон України Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: за станом на 01.08.2019 [Електронний ресурс]/ Верховна Рада України. — Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15)

4. Ліцензійні умови впровадження освітньої діяльності: станом на 10 травня 2018 року [Електронний ресурс]/ Верховна Рада України. — Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-p](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-p)

5. Про затвердження Порядку проведення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування планових та позапланових перевірок додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 182// Урядовий кур'єр. — 2016. — 20 квітня. — № 75.

6. Антонов А.В. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності / А.В. Антонов // Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. — 2015. — Вип. 2. — С. 50—60.

7. Біла І.С. Світовий досвід державного регулювання підприємництва / І.С. Біла, Н.М. Салатюк // Проблеми економіки. — 2014. — № 1. — С. 26—30.

8. Бурик З. Трактатування сутності понять: сталий розвиток, державне управління, державне регулювання, державне регулювання сталого розвитку / З. Бурик // Теоретичні та прикладні питання державотворення. — 2017. — Вип. 21. — С. 10—19.

9. Деревянко Б.В. Питання правового регулювання діяльності закладів релігійної освіти у європейських державах / Б.В. Деревянко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 11. — С. 24—30.

10. Зарецька Л.М. Державне регулювання сфери вищої освіти / Л.М. Зарецька, О.А. Кулініч // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. — 2015. — Вип. 2. — С. 168—179.

11. Клімова А.В. Ліцензування як інструмент державного регулювання підготовки іноземців у закладах вищої освіти України / А.В. Клімова, А.О. Бадинський // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. — 2017. — Вип. 3. — С. 38—46.

12. Ревак І.О. Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку / І.О. Ревак // Проблеми економіки. — 2014. — № 4. — С. 133—140.

13. Стельмашук Ю.І. Державне регулювання розвитку соціально-гуманітарної сфери: термінологічний інструментарій / Ю.І. Стельмашук // Інвестиції: практика та досвід. — 2016. — № 20. — С. 93—97.

14. Хаїдура Г.М. Перспективи використання азіяського досвіду державного регулювання дослідницької діяльності закладів вищої освіти в Україні / Г.М. Хаїдура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. — 2017. — Вип. 12 (2). — С. 139—144.

15. Хмелевська О.М. Основні трансформаційні зрушення у системі вищої освіти в Україні / О.М. Хмелевська // Демографія та соціальна економіка. — 2014. — № 2. — С. 21—33.

16. Хромець В.Л. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти в умовах нового освітнього законодавства України / В.Л. Хромець // Освітній дискус. Гуманітарні науки. — 2018. — Вип. 6. — С. 104—116.

17. Шестаковська Т.Л. Державне регулювання системи освіти в умовах ринкової економіки / Т.Л. Шестаковська, Н.І. Холявко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. — 2016. — Вип. 16 (3). — С. 32—35.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On licensing of types of economic activity", available at: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19) (Accessed 01 August 2019).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About the Ministry of Education and Science of Ukraine"", Uriadovij kur'ier, vol. 2225.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity", available at: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15) (Accessed 01 August 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Licensing conditions for the implementation of educational activities"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 May 2018).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Conducting the Requirements of the Legislation in the Sphere of Licensing by the Specially Authorized Body for Licensing of Planned and Unscheduled Inspections"", Uriadovij kur'ier, vol. 75.

6. Antonov, A. V. (2015), "State regulation of the process of activation of academic mobility", Visnyk natsional'noho universytetu tsivil'noho zakhystu Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 2, pp. 50—60.

7. Bila, I. S. and Salatiuk, N. M. (2014), "World experience of state regulation of entrepreneurship", Problemy ekonomiky, vol. 1, pp. 26—30.

8. Buryk, Z. (2017), "Interpretation of the concepts: sustainable development, public administration, state regulation, state regulation of sustainable development", Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia, vol. 21, pp. 10—19.

9. Dereviianko, B. V. (2012), "Issues of Legal Regulation of Religious Education Institutions in European Countries", Biuleten' Ministerstva iustytysii Ukrainy, vol. 11, pp. 24—30.

10. Zarets'ka, L. M. (2015), "State regulation of higher education", Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh, vol. 2, pp. 168—179.

11. Klimova, A. V. (2017), "Licensing as a tool for state regulation of training of foreigners in higher education institutions of Ukraine", Visnyk natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 38—46.

12. Revak, I. O. (2014), "Higher education in the structure of the intellectual potential of Ukraine: the state and prospects of development", Problemy ekonomiky, vol. 4, pp. 133—140.

13. Stel'maschuk, Yu. I. (2016), "State regulation of social and humanitarian sphere development: terminological toolkit", Investytysii: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 93—97.

14. Khaidura, G. M. (2017), "Perspectives on the use of Asian experience in government regulation of higher education institutions in Ukraine", Naukovyj visnyk Uzhhoro-ds'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 12 (2), pp. 139—144.

15. Khmelevs'ka, O. M. (2014), "Major Transformational Shifts in Higher Education in Ukraine", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 2, pp. 21—33.

16. Khromets', V. L. (2018), "Legal regulation of higher spiritual education institutions in the context of the new educational legislation of Ukraine", Osvitnij diskus. Humanitarni nauky, vol. 6, pp. 104—116.

17. Shestakovs'ka, T. L. and Kholiavko N. I. (2016), "State regulation of the education system in a market economy", Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, vol. 16 (3), pp. 32—35.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2019 р.

Г. В. Разумова,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку та маркетингу,

ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0003-4432-4050

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.58

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

H. Razumova,

PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Marketing,

SHEI "Prydniprovskya State Academy of Civil Engineering and Architecture", Dnipro

CONCEPT OF MANAGEMENT OF CHANGES IN REGULATORY POLICY OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Розроблено концепцію управління змінами регуляторної політики розвитку, яка ґрунтується на визначальних процесах управління, в якій поєднуються теоретико-пізнавальний, методичний, аналітико-орієнтувальний, планувально-оптимізаційний та впроваджувально-контрольний рівні. Запропонована концепція дозволяє не лише спланувати і внести зміни в галузі регулювання розвитку, але й здійснити контроль за їх впровадженням. Розкрито сутність та складові кожного рівня розробленої концепції. Визначено, що в результаті дотримання розробленої концепції управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки з'явиться можливість забезпечити прискорення розвитку як в окремих сферах, так і в національній економіці в цілому. Представлено схему дерева досягнення цілей зміни регуляторної політики в певній сфері національної економіки. Наведено документи, що спрямовані на зміну регуляторної політики розвитку національної економіки, які мають враховуватися у розробці дерева цілей по сферах національної економіки.

The actual problem of regulatory policy is its ability to ensure the development of the national economy. The purpose of the article is to develop the concept of change management of the regulatory policy for the development of the national economy on the basis of defining the management processes. It is determined that the concept of change management is the basis for the formation of a modern paradigm of state regulation of economic development and construction on its basis the management system that would meet the challenges of today and be able to function effectively in the conditions of information civilization. The concept of change management of regulatory development policy is developed, which is based on the defining processes of management, which combine theoretical, cognitive, methodological, analytical-orientational, planning-optimization and implementation-control levels. The proposed concept allows not only to plan and make changes in the field of development regulation, but also to realize the control on their implementation. It is determined that the theoretical and cognitive level includes the conceptual and categorical apparatus. The analytical and orientation level includes the assessment of the current situation, modeling of the connection between the development of the national economy and regulatory policy. The planning-optimization level should include planning for regulatory policy changes based on a three-dimensional change management matrix, building an optimization model, identifying the optimal changes in the development and regulatory policy, developing the regulatory policy improvement tasks, and evaluating the effectiveness of the changes. The implementation-control level includes detailing the measures developed on the basis of the goals tree by area, making changes and adjusting the strategic documents. The scheme of the goals' achievement tree of change the regulatory policy in a certain sphere of national economy is performed. The documents that are aimed at changing the regulatory policy of

national economy development, which should be taken into account in the development of a goal tree in the domains of the national economy, are presented. It is determined that as a result of adherence the developed concept of change management of regulatory policy of the development of national economy it will be able to accelerate development both in individual areas and in the national economy as a whole.

Ключові слова: регуляторна політика, управління змінами, регулювання розвитку, національна економіка, дерево цілей.

Key words: regulatory policy, management of changes, regulation of development, national economy, goal tree.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Регулювання економічних процесів у суспільстві є головною функцією держави, що реалізується через формування й реалізацію регуляторної політики. Актуальною проблемою регуляторної політики є її здатність забезпечити розвиток національної економіки. Водночас вирішення цієї проблеми можливе за умови розробки та впровадження концептуальних змін регуляторної політики розвитку національної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню дослідження економічних процесів, формуванню теоретико-методологічного базису розробки регуляторної політики та її безпосередній реалізації присвячено багато наукових праць. Так, регуляторна політика є предметом дослідження широкого кола науковців та фахівців різних галузей, зокрема: А. Вдовиченко, В. Геєць, А. Матвійчук, М. Погрібняк, О. Швердіна, Н. Шибяєва, О. Юлдашев, та інші. В. Ляшенко досліджує державну регуляторну політику у контексті її впливу на розвиток малого підприємництва [1]. Н. Осадча розглядає зміни регуляторної політики у митній політиці [2]. Аналізу сучасних тенденцій формування та розвитку регуляторної політики присвячено дослідження Р. Радейко [3]. Методика системного аналізу регуляторної політики держави щодо забезпечення економічної безпеки аграрного сектору запропонована В. Криленко [4]. Концептуальна модель здійснення регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні розроблена А. Глушко [5]. І. Колупаєва визначила ступінь взаємодії та активності важелів, а також їх вплив на регуляторну політику [6]. На міжнародному рівні Організацією економічного співробітництва та розвитку пропонуються рекомендації для країн щодо вдосконалення регуляторної політики як одного з головних важелів покращення суспільного добробуту [7].

Незважаючи на широке коло наукових праць, присвячених регуляторній політиці, на нашу думку, зазначений напрям потребує подальших досліджень для забезпечення прискорення розвитку як в окремих сферах, так і в національній економіці в цілому. Так, усі необхідні для проведення зміни в галузі регулювання розвитку мають поєднуватись в єдину концепцію управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки, що дозволить спланувати, внести відповідні зміни в галузі регулювання розвитку та контролювати їх реалізацію.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка концепції управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки на основі визначальних процесів управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концепція управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки має охоплювати усі необхідні для проведення заплановані та кон-

Рис. 1. Концепція управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки

Джерело: побудовано автором.

Рис. 2. Дерево досягнення цілей зміни регуляторної політики в певній сфері

Джерело: побудовано автором.

трольовані зміни у галузі регулювання розвитку. Впровадження концепції управління змінами базується на сукупності взаємоузгоджених рівнів дослідження теоретичних понять, аналітичних процедур, методів, етапів впровадження та контролю, які забезпечують виконання прийнятих рішень, спрямованих на реалізацію необхідних змін регуляторної політики розвитку.

Концепція управління змінами є підґрунтям для формування сучасної парадигми державного регулювання розвитку економіки й побудови на її основі управлінської системи, яка б відповідала викликам сьогодення та була спроможна ефективно функціонувати в умовах інформаційної цивілізації. Розроблена концепція управління змінами регуляторної політики наведена на рисунку 1. Вона включає теоретико-пізнавальний, методичний, аналітико-орієнтувальний, планувально-оптимізаційний і впроваджувально-контрольний рівні.

Теоретико-пізнавальний рівень включає понятійно-категоріальний апарат, формування якого дозволяє дати уявлення про сутність таких понять як національ-

на економіка, розвиток національної економіки, а також регуляторна політика, яка, впливаючи на розвиток сфер національної економіки, впливає на національну економіку в цілому.

Методичний рівень включає методичний інструментарій, який поєднує методичну базу оцінки (розвитку національної економіки та регуляторної політики), методичну базу оптимізації, методичну базу планування та методичну базу регулювання.

Аналітико-орієнтувальний рівень включає оцінювання поточної ситуації, моделювання залежності між розвитком

національної економіки та регуляторною політикою.

Щодо оцінювання поточної ситуації, то воно передбачає здійснення полідіагностичного оцінювання розвитку національної економіки, а також оцінювання регуляторної політики розвитку на основі визначеної системи показників. Якщо говорити про моделювання залежності між розвитком та регуляторною політикою, то воно включає побудову моделей залежності, визначення коефіцієнтів впливу регуляторної політики на розвиток, а також зонування тривимірної матриці управління змінами регуляторної політики.

Планувально-оптимізаційний рівень має включати планування змін регуляторної політики на основі тривимірної матриці управління змінами, побудову оптимізаційної моделі та визначення оптимальних змін розвитку та регуляторної політики. При цьому процес оптимізації змін в регуляторній політиці повинен передбачати:

— диференціацію сфер за необхідністю прискорення розвитку та змін у регулюванні на основі матриці порівняльних переваг;

Таблиця 1. Документи, спрямовані на зміну регуляторної політики розвитку національної економіки

	Назва документу	Законодавчий акт, яким затверджено
1.	План пріоритетних дій уряду на 2019 рік	Розпорядження КМУ від 18 грудня 2018 р. № 1106-р
2.	План заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії подолання бідності	Розпорядження КМУ від 20 лютого 2019 р. № 86-р
3.	Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2018, 2019 та 2020 роки	Наказ Міністерства соціальної політики України від 18 лютого 2018 р. № 218
4.	План діяльності Міністерства фінансів України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства фінансів України від 13 грудня 2018 р. № 1023
5.	План діяльності Міністерства освіти і науки України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 грудня 2018 р. № 1350
6.	План діяльності Міністерства охорони здоров'я України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18 грудня 2018 р. № 2365
7.	Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 67-р
8.	Стратегія сталого розвитку України до 2030 року та Національний план дій до 2020 року по впровадженню Стратегії	
9.	Стратегія реформування державного управління на 2016–2020 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» від 24 червня 2016 р. № 474-р
10.	Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки» від 08 лютого 2017 р. № 142-р
11.	План діяльності Міністерства охорони здоров'я України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18 грудня 2018 р. № 2365
12.	План діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 14 лютого 2019 р. № 19
13.	План діяльності Міністерства фінансів України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік	Наказ Міністерства фінансів України від 13 грудня 2018 року № 1023

Джерело: побудовано автором.

— визначення зведених за сферами агрегованих індексів розвитку та узагальнюючих індексів регуляторної політики;

— побудову моделі залежності між зазначеними індексами;

— розв'язання задачі оптимізації з врахуванням виявлених обмежень граничної доцільності зростання (зменшення) узагальнюючих індексів регуляторної політики за сферами національної економіки та обмеження можливостей до зростання значень даних показників.

Крім того, на цьому рівні мають розроблятися завдання щодо вдосконалення регуляторної політики та проводитись оцінка їх результативності.

Впроваджувано-контрольний рівень включає деталізацію розроблених заходів на основі дерева цілей по сферах, внесення змін та корегування стратегічних документів.

Дерево цілей по окремій сфері містить три ієрархічних шари:

Перший шар — цільовий — відбиває ціль змін регуляторної політики в даній сфері, яка може бути окреслена як досягнення певного значення агрегованого індексу розвитку.

Другий шар — функціональний — передбачає визначення завдань, виконання яких дозволить досягти поставленої цілі. Визначені завдання мають спрямовуватися на вирішення проблем в окремій сфері.

Третій шар — дійовий — передбачає розробку та реалізацію певних заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань. Саме впровадження розроблених заходів в комплексі дає змогу виконати завдання, що дозволяє досягти цілі, якій підпорядковуються зміни в цій сфері. Схематично дерево досягнення цілей зміни регуляторної політики в певній сфері наведено на рисунку 2.

Для того, щоб побудувати дерево цілей зміни регуляторної політики в сферах національної економіки необхідно проаналізувати певні документи, серед яких можна виокремити Концепції, Стратегії, Стратегічні плани та Плани діяльності щодо формування й реалізації регуляторної політики розвитку національної економіки.

Документи, спрямовані на зміну регуляторної політики розвитку національної економіки, які мають враховуватися у розробці дерева цілей по сферах наведені в таблиці 1.

ВИСНОВКИ

Розроблено концепцію управління змінами регуляторної політики розвитку, яка ґрунтується на визначальних процесах управління, в якій поєднуються теоретико-пізнавальний, методичний, аналітико-орієнтувальний, плануально-оптимізаційний та впроваджувано-контрольний рівні, що дозволяє не лише спланувати і внести зміни в галузі регулювання розвитку, але й здійснити контроль за їх впровадженням.

В результаті дотримання розробленої концепції управління змінами регуляторної політики розвитку економіки України з'явиться можливість забезпечити прискорення розвитку як в окремих сферах, так і в національній економіці в цілому.

Література:

1. Ляшенко В.І. Регуляторна політика в Україні: методологія формування та режими реалізації в сфері малого підприємництва: автореф. дис.... докт. екон. наук: спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством", НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2008. 32 с.

2. Осадча Н.В. Зміни регуляторної політики України в умовах підписання асоціації з Європейським Союзом. Вісник економічної науки України. 2014. № 3. С. 71—75.

3. Радейко Р.І. Регуляторна політика в Україні: особливості формування і тенденції розвитку. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 837. С. 100—104.

4. Криленко В.І. Методологічні засади оцінки регуляторної політики держави у сфері забезпечення економічної безпеки аграрного сектору. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2014. Т. 19. Вип. 2/2. С. 113—117.

5. Глушко А.Д. Концептуальні засади здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні. Молодий вчений. 2014. № 12 (15). С. 104—107.

6. Колупаєва І.В. Аналіз дієвості важелів регуляторної політики. Бізнес Інформ. 2016. № 12. С. 49—54.

7. OECD. Better Regulation Practices across the European Union. OECD Publishing, Paris, 2019. <https://doi.org/10.1787/9789264311732-en>

8. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України. Відомості Верховної Ради України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

9. Разумова Г.В. Підхід до оцінки регуляторної політики та її впливу на розвиток економіки. Економічний простір. № 142. Дніпро: ПДАБА, 2019. С. 78-87. DOI 10.30838/P.ES.2224.260219.78.380

10. Разумова Г.В. Підхід до управління змінами регуляторної політики розвитку національної економіки. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. № 3 (71). С. 108—114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-16>

References:

1. Liashenko, V. I. (2008). "Regulatory policy in Ukraine: methodology development and modes of implementation in small businesses". Ph.D. Thesis, Economy, Institute of Industrial Economics, National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine.

2. Osadcha, N. V. (2014). "Changes in the regulatory policy of Ukraine in the context of the association with the European Union", Bulletin of economic science of Ukraine, vol. 3, pp. 71—75.

3. Radeiko, R. I. (2016). "Regulatory policy in Ukraine: its formation and trends", Series of Legal Sciences of Visnyk of Lviv Polytechnic National University, vol. 837, pp. 100—104.

4. Krylenko, V. I. (2014) "Methodological bases of assessment of regulatory policy of the state in the sphere of economic security guarantee of the agrarian sector", Odesa National University Herald, vol. 19, 2/2, pp. 113—117.

5. Hlushko, A. D. (2014). "Conceptual principles of state regulatory policy by local authorities in Ukraine", Molodyi vchenyi, vol. 12 (15), pp. 104—107.

6. Kolupaieva, I. V. (2016). "Analyzing the effectiveness of levers of the regulatory policy", Biznes Inform, vol. 12, pp. 49—54.

7. OECD (2019), Better Regulation Practices across the European Union, OECD Publishing, Paris, France. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264311732-en>.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the principles of regulatory policy in economic activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (Accessed 04 August 2019).

9. Razumova, H. V. (2019). "Approach to regulatory policy evaluation and its effects on economic development", Economic space, vol. 142, pp. 78-87. DOI: <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.260219.78.380>.

10. Razumova, H. V. (2019). "Approach to the managing of changes in regulatory policy of the national economy development", Problems of systemic approach in the economy, vol. 3 (71), pp. 108-114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-16>

Стаття надійшла до редакції 05.08.2019 р.

М. І. Душак,
аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-7533-2507

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.62

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

М. Dushak,
postgraduate student, Department of finance, banking and insurance, Sumy State University
ORCID ID: 0000-0002-7533-2507

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL ARCHITECTURE OF THE COMPANY

Фінансова архітектура підприємства вимагає глибокого теоретичного обґрунтування з точки зору всіх її елементів: структури капіталу, структури власності, корпоративного управління та фінансової моделі. Всі ці елементи є тісно пов'язаними між собою і стан кожного з них є взаємообумовленим. Методологічну основу формування фінансової архітектури складають теорії, що присвячені формуванню структури капіталу підприємства, які, з одного боку, досліджують пошук оптимальної структури капіталу, а з іншого — вплив корпоративного управління на пошук оптимальної структури капіталу, а також роль інформаційної асиметрії. Враховуючи, що авторський підхід передбачає наявність такого елементу як фінансова модель, яка більшою мірою опирається на концепції, спрямовані на оцінювання та визначення параметрів розвитку фінансової архітектури, то враховані основні концепції, за якими можуть розвиватись фінансові моделі.

Financial architecture of the company requires a thorough theoretical elaboration in terms of all its elements: capital structure, ownership structure, corporate governance and financial model. All these elements are closely interconnected and the state of each of them is interdependent, which is confirmed by the established correlation between theories of capital structure and concepts of financial models with the main components of financial architecture.

The existing theories of capital structure were mapped out and it was determined that the rationale for the existence of an optimal capital structure as an element of financial architecture was made in the classical Modigliani-Miller theory, the theory of net operating income, the traditional theory, the dynamic trade-off theory and the free cash flows theory of the company. The most approximated practice of all these theories of capital structure is the dynamic trade-off theory and the free cash flows theory of the company.

From the standpoint of the role of the ownership structure in the formation of a financial company architecture and capital structure weighty role belongs to signaling theory, and the agency costs theory. The isolation of these theories is rather arbitrary, since they can also be attributed to theories that examine the impact of corporate governance. From the point of view of disclosing the importance of corporate governance and control and their role in shaping the optimal capital structure, the most significant is the agency costs theory, corporate control, market surveillance, information cascades and the pecking order theory.

Considering that the author's understanding of financial architecture includes both the basic element and the financial model used by the company, it has been determined that the most used is the concept of value based management, a balanced scorecard concept and the concept of value added. These concepts are the most popular in practice and consistent with the purposes and principles of the financial architecture, as well as fully characterize a set of determinants that determines the optimal capital structure and efficient financial architecture company.

Ключові слова: фінансова архітектура, структура власності, структура капіталу, фінансова модель, корпоративне управління.

Key words: financial architecture, ownership structure, capital structure, financial model, corporate governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних економічних умовах, які характеризуються суттєвою нестабільністю функціонування фінансового сектору важливого значення набуває формування якісної фінансової архітектури підприємства (далі — ФАП).

Останнє передбачає узгоджену взаємодію всіх елементів, а саме: структури капіталу, структури власності, корпоративного управління та фінансової моделі. Всі ці чотири елементи є тісно пов'язаними між собою і стан кожного з них є взаємообумовленим. Водночас на сьогодні серед

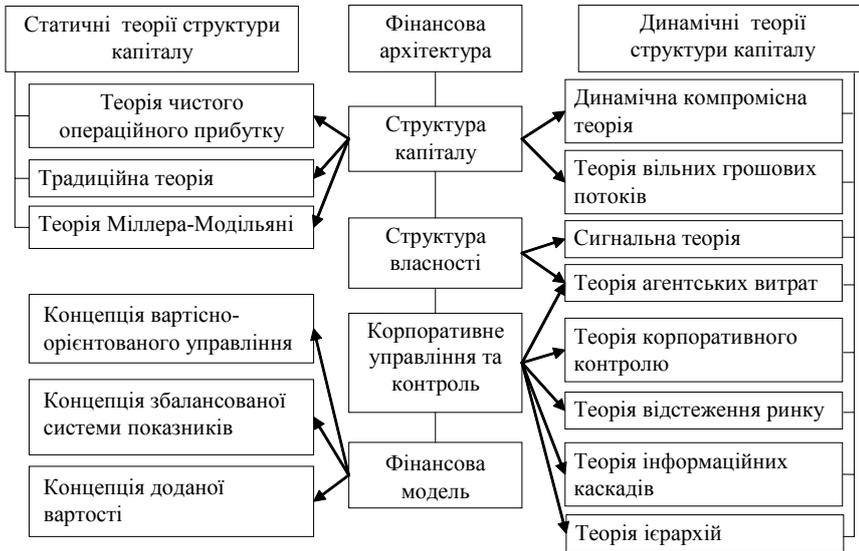

Рис. 1. Узгодження теорій структури капіталу та концепцій фінансових моделей з основними компонентами ФАП

Джерело: складено автором.

вітчизняних досліджень відсутні обґрунтування теоретичного базису формування ФАП, що вимагає проведення системних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На основі проведених досліджень варто відзначити, що серед робіт науковців є ряд праць, які присвячені систематизації існуючих теорій структури капіталу підприємства. Серед них варто виокремити роботи Малиша Д.О. [1], Байструченко Н.О. [2], Круша П.В., Мастюка Д.О. [3], Нікітушкіної І.В., Макарової С.Г. [4] та інших. Водночас системно проблема формування теоретичних засад ФАП глибоко не досліджувалась.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті визначено формування системного теоретичного підходу щодо побудови ФАП.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Методологічну основу формування ФАП складають теорії, що присвячені формуванню структури капіталу підприємства, які, з одного боку, досліджують власне пошук оптимальної структури капіталу, а з іншого — вплив корпоративного управління на пошук оптимальної структури капіталу, а також роль інформаційної асиметрії. Враховуючи, що авторський підхід передбачає наявність такого елемента як фінансова модель, яка більшою мірою опирається на концепції, що спрямовані на оцінювання та визначення параметрів розвитку ФАП, то варто також враховувати в методології дослідження основні концепції, за якими можуть розвиватись фінансові моделі.

На основі систематизації окремих досліджень, запропоновано авторський підхід щодо узгодження існуючих теорій структури капіталу та концепцій фінансових моделей та їх взаємозв'язку з базовими елементами ФАП, як-от власне структура капіталу, корпоративне управління та контроль, структура власності та фінансова модель (рис. 1). Враховуючи існуючу систематизацію, запропоновані теорії структури капіталу також згруповано за ознакою їх статичності.

Проблема формування структури капіталу постала в центрі уваги дослідників ще з середини ХХ сторіччя, особливо після виходу основоположної статті Ф. Модільяні та М. Міллера, яка лягла в основу однієї з базових теорій формування структури капіталу [5]. З того часу активно проводяться дослідження щодо пошуку оптимальної структури капіталу, з'явилися нові напрями теорії структури капіталу, в тому числі, які досліджували вплив не лише суто фінансових моментів формування структури

капіталу, а і не фінансових, а саме: стану корпоративного управління, взаємовідносин між власниками та основними стейкхолдерами підприємства — насамперед менеджерами.

Основними теоріями, що присвячені формуванню оптимальної структури капіталу є теорія чистого операційного прибутку, традиційна теорія, теорія Міллера-Модільяні та її модифікації, які вважаються статичними теоріями структури капіталу. Характерною їх відмінністю є те, що вони мають досить низький рівень практичної придатності та мають досить суттєвий перелік обмежень, за висунення гіпотези. Але безперечною їх перевагою є те, що вони заклали фундамент у цілому для розвитку наукової теорії формування оптимальної структури капіталу. Крім того, до теорій структури капіталу, які в більшій мірі носять суто фінансовий характер, можна віднести динамічну компромісну теорію та теорії "вільних грошових потоків".

Не зважаючи на те, що теорія Міллера-Модільяні на сучасному етапі визнана як головна теорія структури капіталу, тим не менш вона не була першою, оскільки до праць М. Міллера та Ф. Модільяні була напрацьована теорія чистого операційного прибутку, автор якої Д. Дюран [6] зазначав, що рівень боргу підприємства не впливає на ринкову вартість компанії, і враховуючи, що вартість боргу була по факту значно нижче ніж вартість власного капіталу, то підприємство було зацікавлене в максимізації використання позикового капіталу. Виходячи з чого можна було припустити, що найбільш оптимальною могла бути така структура капіталу в якій майже 100 % становив борг, тобто в цьому випадку підприємство мінімізувало його вартість. Але в практичній площині такого відбутись не могло, оскільки існувала загроза банкрутства підприємства. Однак дана теорія частково відповідала тій ситуації, яка склалась в 50—60 роках ХХ сторіччя, адже в цей період найбільш значимим індикатором, що характеризував ефективність фінансового менеджменту підприємства був показник дивідендного виходу.

Стосовно традиційної теорії структури капіталу, то її авторами були Е. Соломон [7], та Дж. Уестон [8], які вважали, що оптимальна структура капіталу підприємства може бути досягнена, якщо з одного боку буде мінімізована його вартість, а з іншого — максимізована ринкова вартість підприємства. Як і автор теорії чистого операційного прибутку, в традиційній теорії також вважалось, що мінімізувати вартість капіталу можна шляхом використання більш дешевого, порівняно з власним капіталом, боргу. Водночас це можливо лише в межах певного релевантного діапазону, коли частка боргу досягає певного значення, після якого його вартість може зростати на розмір премії за ризик, пов'язаний із ймовірним банкрутством та неможливістю покрити власним капіталом сформовані боргові зобов'язання. Водночас до певного значення, яке відповідає оптимальному розміру коефіцієнта фінансового левериджу ринкова вартість компанії буде також зростати.

Найбільш наближеною до практики із всіх зазначених теорій структури капіталу є динамічна компромісна теорія [9—11]. Динамічна компромісна теорія визнає наявність цільової структури капіталу, яка відображається в цільовому значенні фінансового левериджу компанії, але при цьому важливого значення набуває доцільність та швидкість досягнення цього значення.

Водночас у роботах авторів динамічної компромісної теорії зазначається, що цільова структура капіталу існує, але підприємство повинно дати відповідь на запитання чи варто її досягати та за яких умов потрібно це робити. За умов, коли підприємство має розбіжність між фактичним та цільовим значенням левериджу виникає необхідність

до їх зрівняння, але це може відбуватись із різною швидкістю в залежності між розмахом варіації їх значень, що може супроводжуватись різним рівнем фінансових витрат. Швидкість подолання розбіжності залежить від співвідношення швидкості, з якою зростає ринкова вартість, та швидкості зростання фінансових витрат.

Стосовно теорії вільного грошового потоку, то вона з'явилась відносно недавно та запропонована в роботі Морелека Е. та інших [12] і є розвитком динамічної компромісної структури капіталу. Згідно з цим підходом саме грошові потоки підприємства, особливо потік від операційної діяльності відображає специфіку діяльності підприємства. Водночас сам грошовий потік не має зв'язку з структурою капіталу. Ця модель є спробою запропонувати комплексний підхід щодо визначення оптимальної структури капіталу, в якій фінансова політика підприємства представляється як результат компромісу між податковим коректором (щитом), агентськими конфліктами та конфліктами в контрактах. Передбачено, що фінансову політику підприємства визначають її менеджери, а агентські конфлікти мають вплив на рівень та динаміку кредитного плеча. Отже, на наш погляд, така теорія, враховуючи що вона є відносно новою та базується не лише на динамічній компромісній теорії, а і враховує теорії, що досліджували вплив корпоративного управління на структуру капіталу є найбільш наближеною до практичної діяльності.

Що стосується теорій, які визначають вплив структури власності на структуру капіталу (сигнальна теорія, теорія агентських витрат та теорія стейкхолдерів), то їх виокремлення є досить умовним, оскільки їх можна також віднести до теорій, які досліджують вплив корпоративного управління. Зокрема теорія агентських витрат виникла внаслідок того, що відбулося відокремлення власників підприємства від процесу управління, дорученого менеджерам, які досить часто мають інший погляд на формування капіталу та його обслуговування. Це лягло в основу виникнення агентських конфліктів, які найчастіше бувають між менеджерами та власниками, або власниками та кредиторами. Вперше ці проблеми були досліджені в роботі М.К. Дженсена та У.Х. Меклінга [13] та в подальшому розвинуті в роботах Харвея С.Р., Лінса К.В., Ропера Е.Х. [14].

Конфлікти, що можуть виникати між менеджерами та власниками, пов'язані з тим, що менеджери можуть бути зацікавлені в нарощенні ринкової вартості підприємства та збільшенні обсягів реінвестованого прибутку. Це спрямовано на зростання доходів власників, але, з одного боку, може бути розтягнуто в часі, а власники можуть отримати свій дохід у вигляді більшої суми дивідендних виплат вже в поточному періоді, а з іншого може відволікати кошти від вкладання їх у більш високодохідні, але водночас більш ризиковані проекти. Варто зазначити, що такі конфлікти, як правило, обумовлені захистом менеджерів своїх позицій перед власниками. Традиційно контрактом передбачається, що дохід менеджера залежить від фінансових результатів діяльності підприємства, а також зростання його ринкової вартості. Внаслідок зростання ринкової вартості може зменшуватись ризик поглинання підприємства, а отже, менеджери почувуються більш захищеними з позиції збереження свого робочого місця та доходів. Крім того, нарощення обсягів власного капіталу шляхом емісії акцій, дає можливість менеджерам або отримати додатковий дохід, або ж стати співвласником компанії, отримавши пакет акцій, в тому числі в якості бонусів. Тому виникає потреба у формуванні додаткових витрат, таких як: по-перше, витрати, пов'язані з моніторингом діяльності менеджерів, по-друге, витрати обумовлені необхідністю запобігання збитків, які можуть бути нанесені власникам підприємства в результаті дій їх менеджерів (гарантійні витрати), по-третє, витрати, які можуть відшкодувати різниці між результатами оптимальних та фактичних рішень менеджерів.

Конфлікт між власниками та кредиторами, як правило, пов'язаний з тим, що власники по зобов'язанням перед кредиторами відповідають виключно в межах свого

внеску в підприємство, а отже, вони більш схильні перекладати свої ризики. Відповідно і менеджери, які діють в інтересах власників будуть більш схильні до реалізації більш ризикових проектів та перекладання більшої частини ризиків на кредиторів. Крім того, залежно від типу дивідендної політики, власники можуть отримувати більшу суму дивідендів тим самим зменшуючи потенційну можливість підприємства своєчасно та якісно обслуговувати сформовані боргові зобов'язання. А також менеджери в інтересах власників можуть нарощувати борг за рахунок нового позикового капіталу, тим самим нарощуючи ризик "старих" кредиторів. Враховуючи потенційну можливість виникнення таких ситуацій, відповідними контрактами між власниками та кредиторами можуть бути передбачені умови, що обмежують фінансову діяльність підприємства, особливо з дочірніми та асоційованими підприємствами, а також контролюють операційну та інвестиційну діяльність передусім через контроль заставного майна. Це може призводити до недоотримання прибутку, і як результат, зниження ринкової вартості підприємства.

З точки зору формування ФАП, ця теорія є значимою, оскільки визначає вплив не лише власників та менеджерів, а також і зовнішніх стейкхолдерів — кредиторів та інвесторів на формування структури капіталу, а також і на реалізацію фінансової стратегії та досягнення головної мети формування ефективної ФАП.

Не менш важливою для методологічного підґрунтя формування ФАП є сигнальна теорія, в якій значна роль відводиться проблемі існування асиметрії в інформації, якою володіють менеджери, та яку вони надають власникам та учасникам фінансового ринку. С. Росс як один із авторів сигнальної теорії [15], який застосував її саме з позиції визначення структури капіталу. Згідно з теорією саме менеджери володіють достовірною інформацією про перспективи подальшого розвитку підприємства, та зацікавлені в максимізації свого добробуту. Водночас, С. Росс доводить, що у випадку, коли підприємство має стійкий фінансовий стан, менеджери будуть надавати достовірну інформацію, що призводитиме до зростання ринкової вартості. Якщо підприємство матиме нестійкий фінансовий стан, то для менеджерів буде вигідно надавати неправдиву інформацію, якщо вигода менеджерів буде вище витрат від банкрутства. Відповідно до цієї теорії для підприємства оптимальною структурою капіталу є така, в якій переважає власний капітал, оскільки необхідно мати певний запас фінансової міцності, який може бути використаний у випадку термінового залучення позикових коштів.

З точки зору формування ФАП, в частині структури власності як основного елементу привертає увагу робота П. Хогфельда та А. Оборенко [16]. Автори зазначають, що на формування структури капіталу безпосередній вплив має співвідношення в структурі власності мажоритарних та міноритарних акціонерів, а також на відміну від попередніх теорій, це дослідження доводить, що рішення про емісію акцій не залежить від наявності чи відсутності можливості використовувати внутрішні джерела фінансування. Вони також зазначають, що у випадку якщо власність та контроль над капіталом поєднані, то структура капіталу не має значної залежності від структури власності, але, якщо власність та контроль роз'єднані, тобто з'являються менеджери, які приймають рішення про використання власного та позикового капіталу, то в цьому випадку першочерговим джерелом фінансування стає нерозподілений прибуток, як внутрішнє джерело, а до використання зовнішніх джерел, тобто боргу, а також додаткової емісії акцій будуть вдаватись лише у випадку, коли не вистає внутрішніх джерел фінансування.

Важливого значення для формування методологічного підґрунтя ФАП відіграють теорії, що вивчають роль корпоративного управління та контролю. Серед них найбільш поширеними є теорія ієрархій та теорія відстеження ринку. Стосовно теорії ієрархій (С. Майєрс та Н. Мейлаф [17]), то вона передбачає наявність трьох основних джерел фінансування діяльності підприємства: на

першому рівні — внутрішні джерела фінансування, в першу чергу чистий прибуток підприємства, на другому рівні — позиковий капітал, і лише на третьому — нарощення власного капіталу, шляхом емісії акцій. Характерними рисами такої теорії є наступні: по-перше підприємства завжди віддають перевагу джерелам першого рівня, і до наступних вдаються лише у випадку коли використали їх повністю, але обсягів внутрішнього фінансування було недостатньо; по-друге, підприємства зацікавлені в реалізації стабільної дивідендної політики, і встановлюють плановий коефіцієнт дивідендних виплат у відповідності до своїх інвестиційних можливостей; по-третє, за умови, що підприємству необхідно нарощення обсягів капіталу за рахунок зовнішніх джерел, то рішення щодо використання фінансових інструментів будуть прийматись в такій послідовності: спочатку емісія корпоративних облігацій, потім конвертованих облігацій і лише в крайньому випадку буде нарощуватись власний капітал. Це обумовлено формуванням відповідного ризику для власників підприємства, оскільки за умови емісії облігацій, вони не втрачають контроль над підприємством.

Згідно з цією теорією у підприємства не існує планового коефіцієнта левериджу, і він відображає потребу підприємства у зовнішніх джерелах фінансування. Ця теорія вважається досить наближеною до практичних аспектів реалізації політики формування структури капіталу менеджерами, які діють в інтересах власників. Застосування такого підходу, з одного боку, може суттєво знижувати ризики власників, а з іншого — обмежує темпи нарощення ринкової вартості компаній, тобто такий підхід може бути привабливим в умовах, коли дотримується консервативна політика фінансового менеджменту.

Стосовно теорії відстеження ринку, запропонованої Бейкером М. та Ваглером Дж. [18], то її суть зводиться до такого: сформована підприємством структура капіталу є результатом кумулятивного ефекту всіх попередніх рішень підприємства в різних сферах його діяльності, а отже, підприємство не має цільової структури капіталу, вона формується виключно під впливом поточної кон'юнктури фінансового ринку. Вважається, що найбільш сприятливим моментом для нарощення акціонерного капіталу є формування на ринку ситуації, коли ринкова ціна акції та її справедлива (внутрішня) ціна мають розбіжність, і період, коли ринок переоцінює акції, є найбільш сприятливим з точки зору їх первинного публічного розміщення. Водночас тут може також відігравати важливу роль і асиметричність інформації — менеджери, володіючи повною інформацією, можуть здійснювати емісію, усвідомлюючи, що існує потенціал щодо нарощення ринкової вартості акцій і в перспективі. В цій теорії вагома роль відводиться здатності здійснювати досить точне прогнозування поведінки ринку та ціни акцій підприємства та контролю ринкових індикаторів.

У зв'язку з цим досить важливого значення набуває і фінансова модель, що використовується на підприємстві в процесі фінансового аналізу. Варто зазначити, що на сьогодні напрацьовані цілий ряд концепцій, які використовують різні показники, як основні індикатори фінансового стану підприємства, а отже і ефективності сформованої ФАП. Найбільш популярні серед них є концепція вартісно-орієнтованого менеджменту, концепція доданої вартості, концепція збалансованої системи показників.

Концепція вартісно-орієнтованого менеджменту передбачає, що в основі фінансового менеджменту є орієнтація на інтегрований фінансовий показник — вартість підприємства. Він вбирає в себе основні традиційні показники результативності фінансової діяльності які характеризують ефективність менеджменту, а саме: рентабельність сукупних активів підприємства, рентабельність власного капіталу, рентабельність інвестицій, а також показники, що характеризують оцінку фондовим ринком діяльності підприємства — прибуток на акцію, дивідендний вихід тощо. Зазначена концепція мала на меті встановити існування взаємозв'язків між фундаментальною вартістю підприємства та його ринковою капіталізацією на основі визначення здатності підприємства створювати

акціонерну вартість шляхом оцінювання його інвестиційної та фінансової стратегії.

На думку Рапапорта А. [19], який є засновником значеної концепції, вона включає чотири базових компоненти: оцінювання, стратегію, фінанси та корпоративне управління. Варто зазначити, що ця концепція не лише активно використовується в практиці, а і створила підґрунтя для появи цілого ряду нових підходів щодо побудови фінансових моделей бізнесу. Зокрема це стосується концепції доданої вартості — насамперед економічної доданої вартості (EVA). Цей підхід передбачає, що висновок, про те, що підприємство отримало економічний прибуток може бути зроблений лише тоді, коли дохід відшкодовує операційні витрати, а також вартість капіталу. В такій ситуації у підприємства реально залишається частина прибутку для подальшого розвитку. Головний економічний зміст показника економічної доданої вартості EVA полягає в тому, що інвестор повинен отримати дохід у вигляді нарощеної вартості, який був адекватним та компенсував інвестиційний ризик, який в свою чергу закладений у вартості капіталу. Тобто інвестор повинен отримати дохід, який був не меншим за можливий альтернативний дохід на інвестований капітал. Цією концепцією передбачено, що рішення про інвестування капіталу повинно базуватись на порівнянні вартості капіталу та як мінімум внутрішньої ставки доходності по інвестиційному проекту, а також вартість капіталу має сприйматись як мінімально необхідний рівень рентабельності операційної діяльності.

У подальшому концепція економічної доданої вартості була розширена та отримала продовження в концепції ринкової доданої вартості (MVA) та грошової доданої вартості (CVA). На відміну від економічної доданої вартості, ринкова додана вартість, формується як різниця між вартістю підприємства та вартістю всього капіталу, що використовується, тобто при необхідно врахувати, що інвестований капітал повинен мати таку норму доходності, яка б перевищувала вартість капіталу.

Концепція грошової доданої вартості має свою відмінність від попередніх у тому, що зростання вартості підприємства повинно бути цікавим не лише для власників, а і для стейкхолдерів. Вона також опирається на формування грошових потоків підприємства від його операційної діяльності, а не на показник рентабельності інвестицій. Саме тому що в основу розрахунку закладені дисконтовані грошові потоки по операційній діяльності дана модель дозволяє більш точно визначити норму доходності підприємства. Найбільш суттєвим недоліком цього підходу є те, що він має досить високу ступінь суб'єктивності, а також складність здійснюваних розрахунків, у тому числі через врахування інфляції, та інших детермінант, які можуть впливати на вартість грошей в часі.

Досить популярною наразі є концепція збалансованої системи показників, яка була запропонована Р.С. Капланом та Д.П. Нортоном [20], на відміну від розглянутих вище така концепція є комплексною та враховує не лише фінансові показники, але і показники, що характеризують діяльність підприємства з точки зору його клієнтської бази, мотивації персоналу, внутрішніх процесів, що відбуваються на підприємстві, тобто виділено 4 групи показників — фінанси, маркетинг, персонал, виробництво. Водночас фінансові показники є вершиною такої моделі і концентрують у собі результати управління підприємством та досягненням чи недосягненням ним стратегічних завдань. Ця концепція наразі розглядається як інструмент підвищення економічної ефективності функціонування підприємства. Варто також зазначити, що з моменту свого виникнення зазначена концепція вдосконалюється та наразі вже представлена четвертим поколінням, яке пов'язано з переходом підприємств до цифрової економіки, та вимагає чергового перегляду набору показників, та включення цифрової еко-системи. Тобто концепція весь час доповнюється новими наборами показників.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що ФАП має глибоке теоретичне обґрунту-

вання з точки зору всіх її елементів. Водночас на фоні всіх інших елементів основним залишається структура капіталу підприємства. Систематизація існуючих теорій структури капіталу дозволила встановити, що суто формування оптимальної структури капіталу здійснено в класичній теорії Міллера-Модільяні, теорії чистого операційного прибутку, традиційній теорії, динамічній компромісній та теорії вільних грошових потоків підприємства. З позиції ролі структури власності у формуванні ФАП та структури капіталу вагома роль належить сигнальній теорії та теорії агентських витрат. З точки зору розкриття значення корпоративного управління та контролю та їх ролі у формуванні оптимальної структури капіталу найбільш значимими є теорія агентських витрат, корпоративного контролю, відстеження ринку, інформаційних каскадів та теорія ієрархій. Враховуючи, що авторське розуміння ФАП включає як базовий елемент і фінансову модель, що використовується підприємством визначено, що найбільш вживаними є концепція вартісно-орієнтованого управління, збалансованої системи показників та концепція доданої вартості. Саме ці концепції є найбільш використовуваними в практичній діяльності та узгоджуються з метою та принципами побудови ФАП, а також максимально повно характеризують набір детермінант, що визначає оптимальну структуру капіталу та ефективну ФАП.

Література:

1. Малиш Д.О. Фінансова безпека підприємств під впливом нестабільності фінансового сектору України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2019. 272 с.
2. Байстриченко Н.О. Вплив динаміки структури капіталу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Суми, 2010. 212 с.
3. Круш П.В., Мاستюк Д.О. Еволюція теоретичних підходів визначення сутності капіталу підприємства. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2015. № 12. С. 198—206.
4. Структура капіталу корпорації: теорія і практика. Монографія. Под ред. Никитушкиной І.В., Макаровой С.Г. М.: Экономический ф-т МГУ, 2013. 128 с.
5. Modigliani, F., Miller, M. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. American Economic Review. 1958. pp. 261—297.
6. Durand D. Costs of Debt and Equity Funds for Business: Trends and Problems of Measurement. Conference on Research in Business Finance. 1952. pp. 215—262.
7. Solomon E. Economic Growth and Common Stock Values. Journal of Business. 1955. 28, № 2. pp. 213—221.
8. Weston J. F. A Test of Cost of Capital Propositions. Southern Economic Journal. 1963. 30 (1). pp. 105—112.
9. Leary M., Roberts M. R. Do firms rebalance their capital structure. Journal of Finance. 2005. 60. pp. 2575—2619.
10. Welch I. Capital structure and stock returns. Journal of Political Economy. 2004. 112, pp. 106—131.
11. Miao J. Optimal Capital Structure and Industry Dynamics. The journal of finance. 2005. Vol. LX, № 6. pp. 2575—2619.
12. Hackbarth D., Miao J., Morellec E. Capital structure, credit risk, and macroeconomic conditions. Journal of Financial Economics. 2006. № 82. pp. 519—550.
13. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. 1976. V. 3 (4). pp. 305—360.
14. Harvey C. R., Lins K. V., Roper A. H., The effect of capital structure when agency costs are extreme. Journal of Financial Economics. № 74. 2004. pp. 3—30.
15. Ross S.A. The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach. The Bell Journal of Economics, Vol. 8, No. 1 (Spring, 1977), pp. 23—40.
16. Hogfeldt P., Oborenko A. Does market timing or enhanced pecking order determine capital structure? Working paper. 2005. № 072. 48 p.
17. Myers S.C., Majluf N.S., Corporate Financing and Investment Decisions when Firms have Information the Investors do not have. Journal of Financial Economics. 1984. 13. pp. 187—221.

18. Baker M., Wurgler J. Market timing and capital structure. Journal of Finance. 2002. № 57. pp. 1—32.

19. Rappaport A. Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors: The New Standard for Business Performance. New York: Free Press, 1998. 184 p.

20. Best practice technique: Focus on CFROI analysis to boost your firm's growth in 2004. Anonymous. IOMA's Report on Financial Analysis. Planning & Reporting.

21. Kaplan R.S., Norton D.P. Linking the Balanced Scorecard to Strategy. California Management Review. 1996. № 39. pp. 53—79.

References:

1. Malys, D. O. (2019), Finansova bezpeka pidpriemstv pid vplyvom nestabilnosti finansovoho sektoru Ukraine. [Financial security of companies under the influence of instability of the financial sector of Ukraine]. 2. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08. Sumy, 2019. 272 p.
2. Baistriuchenko, N.O. (2010), Vplyv dynamiky struktury kapitalu na finansovo-ekonomichni rezultaty diialnosti pidpriemstva [Influence of dynamics of capital structure on the financial and economic results of enterprise's activity.]: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04. Sumy, 212 p.
3. Krush, P.V. Mastiuk, D.O. (2015), Evoliutsiia teoretychnykh pidkhodiv vyznachennia sutnosti kapitalu pidpriemstva. [The evolution of theoretical approaches to definition of enterprise capital essence] Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI". no 12. C. 198—206.
4. Struktura kapitala korporatsii: teoriya i praktika (2013), [Corporation capital structure theory and practice]. Monografiya. Pod red. Nikitushkinoy I.V., Makarovoy S.G. M.: Ekonomicheskii f-t MGU, 128 p.
5. Modigliani, F. Miller, M. (1958), The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. American Economic Review. pp. 261—297.
6. Durand, D. (1952), Costs of Debt and Equity Funds for Business: Trends and Problems of Measurement. Conference on Research in Business Finance. pp. 215—262.
7. Solomon, E. (1955), Economic Growth and Common Stock Values. Journal of Business.. 28, no 2. pp. 213—221.
8. Weston, J. F. (1963), A Test of Cost of Capital Propositions. Southern Economic Journal. 30 (1). pp. 105—112.
9. Leary, M. Roberts, M. R. (2005), Do firms rebalance their capital structure. Journal of Finance. no 60. pp. 2575—2619.
10. Welch, I. (2004), Capital structure and stock returns. Journal of Political Economy. no 112, pp. 106—131.
11. Miao, J. (2005), Optimal Capital Structure and Industry Dynamics. The journal of finance. Vol. LX, no 6. pp. 2575—2619.
12. Hackbarth, D. Miao, J. Morellec, E. (2006), Capital structure, credit risk, and macroeconomic conditions. Journal of Financial Economics. no 82. pp. 519—550.
13. Jensen, M.C. Meckling, W.H. (1976), Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. V. 3 (4). pp. 305—360.
14. Harvey, C. R. Lins, K. V. Roper, A. H. (2004), The effect of capital structure when agency costs are extreme. Journal of Financial Economics. № 74. pp. 3—30.
15. Ross, S.A. (1977), The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach. The Bell Journal of Economics, Vol. 8, No. 1, pp. 23—40.
16. Hogfeldt, P. Oborenko, A. (2005), Does market timing or enhanced pecking order determine capital structure? Working paper. no 072. 48 p.
17. Myers, S.C. Majluf, N.S. (1984), Corporate Financing and Investment Decisions when Firms have Information the Investors do not have. Journal of Financial Economics. 13. pp. 187—221.
18. Baker, M. Wurgler, J. (2002), Market timing and capital structure. Journal of Finance. № 57. pp. 1—32.
19. Rappaport, A. (1998), Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors: The New Standard for Business Performance. New York: Free Press, 184 p.
20. Kaplan, R.S. Norton, D.P. (1996), Linking the Balanced Scorecard to Strategy. California Management Review. No 39. pp. 53—79.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2019 р.

УДК 339.13

О. О. Гайдукова,
асистент кафедри управління проектами та безпеки підприємства,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича
ORCID ID: 0000-0003-3540-6839

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.67

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

О. Haidukova,
Senior teacher of project management and enterprisesecuritydepartment
YuriyFedkovich National University of Chernivtsi
ORCID ID: 0000-0003-3540-6839

THE USE OF ELECTRONIC COMMERCE IN THE SALE OF FOOD INDUSTRY

У статті досліджено теперішні тенденції та можливі перспективи розвитку електронної торгівлі в Україні та світі, а також вподобання Інтернет-користувачів серед відомих на увесь світ сайтів. Вивчено та проаналізовано товарну структуру попиту Інтернет-користувачів. Авторами досліджено фактори, які стримують продаж продукції харчової промисловості за допомогою Інтернет-сайтів. Визначено показники, які впливають на збільшення обсягів продажу продукції харчової промисловості. Також проаналізовано рейтинг великих продуктових Інтернет-магазинів, які працюють в українському онлайн-сегменті, та тенденції появи фірмових онлайн-магазинів підприємств харчової промисловості в соціальних мережах. Визначено майбутні економічні вигоди та перспективи подальшого розвитку електронної торгівлі продукції харчової промисловості та деякі суттєві недоліки електронної торгівлі для ведення бізнесу харчової промисловості.

Current trends and possible opportunity prospects for the development of electronic commerce in modern Ukraine and in the world at all, as well as the wishes of Ukrainian Internet-users among the world most famous sites described in the article by author. Digital technologies, current e-payments, communications, current expansions of target audience, resulted in appearance of online-trade and development of online-market user are described and analyzed in the article. Commodity structure of the demand of Internet-users researched and analyzed in the article by author. Also factors that hinder the sale of products of food industry via web sites explored by the author. Indicators defined that affect the increase in sales volumes of food industry products in Ukrainian economics on the current moment. Every year the new marketing instruments of promoting product appear in the Internet that is why understanding and use of internet-technologies will provide maximally quality experience of customer cooperation with the brands of enterprise and success with politics of commodities' distribution in online-market. Also analyzed the rating of large grocery online stores that work in the Ukrainian online-segment and tendencies of brandname appearance of enterprises' online stores of food industry in social networks. For today the commodities of food industry occupy insignificant positions in online turnover however, they grow quickly; in fact, suggestions improve and become maximally comfortable for products' realization. Popularity of food online-markets as compared with the leaders of the Ukrainian market of electronic commerce do not strike, but visiting and amount of orders are grown constantly. The author defined the future economic benefits and current prospects for further electronic commerce development of food industry products and some significant shortcomings of electronic commerce for the food business. In fact, it gives an opportunity to define actual current directions of theory development and practice of food industry enterprises' communication politics in the Internet.

Ключові слова: харчова промисловість, електронна торгівля, Інтернет-користувач, Інтернет-магазин, Інтернет-сайти, товарна структура попиту.

Key words: food industry, electronic commerce, Internet-user, online store, web site, commodity structure of the demand.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Цифровізація торговельних відносин, їхній міжнародний характер сприяв виникненню якісно нового сегменту в сфері торговельно-економічної діяльності, як

електронна торгівля. Електронна торгівля стає потужним двигуном економічного зростання, необхідною базою для переходу національних економік на якісно новий рівень розвитку. Як наслідок, сучасні Інтернет — засоби використовуються в усіх видах діяльності: від

економічної до політичної, від соціальної до правової. Завдяки мережі Інтернет сьогодні можливо придбати будь-які види продукції: легкої промисловості, важкої промисловості, харчової промисловості тощо, за допомогою лише одного "кліку" комп'ютерної миші. У зв'язку з цим особливою актуальності набувають можливості застосування електронної торгівлі для реалізації продукції харчової промисловості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомівнески в дослідження проблематики електронної торгівлі та перспектив її розвитку зробили такі вчені: Н. Голіонко [3], Н. Дмитрієва [4], В. Поліванов [4]. Вчені А. Капінус [5], К. Семененко [5], О. Шалева [7], Т. Грищенко [5] досліджували стан, проблеми та перспективи розвитку Інтернет-торгівлі продукцією харчової промисловості в Україні. Також важливо, що велику частку досліджень у сфері Інтернет-торгівлі займають аналітичні агенції та компанії, які досліджували власну діяльність, що має прикладний характер. Інтернет-торгівля розвивається стрімко та динамічними темпами, саме тому дослідження науковців у цій сфері продовжуються та вдосконалюються.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є аналіз використання Інтернет додатків та сайтів українськими користувачами і, як наслідок, надання практичних рекомендацій щодо їх застосування для реалізації продукції харчової промисловості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Харчова промисловість України включає в себе понад 40 різноманітних галузей виробництва: борошно-мелно-круп'яну, цукрову, спиртову, пивоварну, хлібопекарську, кондитерську, молочну, рибну, крохмально-мелясну, лікеро-горілчану, макаронну, м'ясну, олійно-жирову, виноробну, консервну, соляну, овочеву тощо. Крім харчосмакової продукції, харчова промисловість випускає добрива, комбікорми, тютюнові, косметичні вироби, мило тощо. Харчова промисловість України — це тисячі великих, середніх і малих підприємств різної форми власності, які виробляють майже 20 % від загального обсягу промислової продукції. Найбільша частина реалізованої продукції — це напої, м'ясні і молочні продукти, тютюнові вироби, хліб і хлібобулочні вироби, жири, кондитерські вироби [6].

Сегмент роздрібних продажів на ринку електронної торгівлі в світі стрімко зростає. Його обсяг у 2017 році склав \$2,3 трлн, або 10,2% від загального показника роздрібних продажів. Експерти прогнозують, що за підсумками 2021 року частка електронної торгівлі досягне 17,5%, що становитиме вже більше \$4,8 трлн [2].

Подальший розвиток ринку залежить від цілої низки факторів: ВВП на душу населення, рівня проникнення банківських послуг, Інтернету і смартфонів, розвитку логістичної інфраструктури, надійності доставки, а також умов ведення бізнесу.

За даними проведеного дослідження Засновницького дослідження 2018 р. Kantar TNS кількість Інтернет — користувачів в Україні за висновками 2018 року збільшилась на 7%: на теперішній час всесвітньою мережею користуються 70% українців (по відношенню до показника 63% станом на грудень 2017 року) [8]. Збільшився також час перебування українців в мережі: 82% користувачів підключаються до Інтернету кожен день, 14% — раз у тиждень або частіше, і тільки 4% — декілька разів у місяць або і рідше.

Відповідно до даних дослідження, 74% Інтернет — користувачів застосовують для входу в мережу смартфон, а 45% користувачів називають смартфон своїм основним портативним пристроєм. По відношенню до

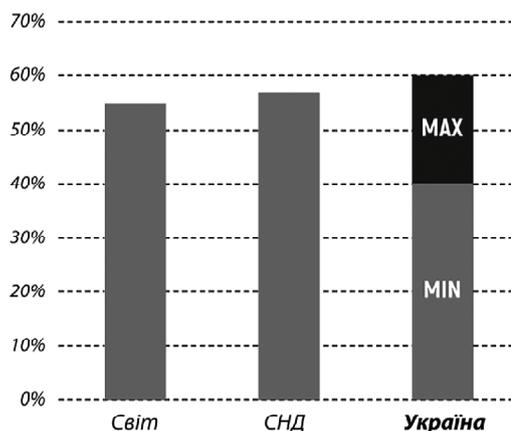

Рис. 1. Рівень проникнення смартфонів у 2018 році

Джерело: дані операторів з відкритих джерел: Київстар, Vodafone, lifecell.

Таблиця 1. Рейтинг Інтернет-сайтів українських користувачів за 2018 р.

№ п/п	Сайт	Користувачі, млн чол.
1.	Google.com	22,391860
2.	Youtube.com	17,197080
3.	Facebook.com	14,744540
4.	Wikipedia.org	12,705940
5.	Rozetka.com.ua	11,079040
6.	Olx.ua	11,065770
7.	Prom.ua	10,677230
8.	Privatbank.ua	10,013690
9.	Ukr.net	8,572010
10.	Tabletki.ua	6,372820
11.	Sinoptik.ua	5,929160
12.	Instagram.com	5,84820
13.	Novaposhta.ua	5,279140
14.	Aliexpress.com	5,223750
15.	Obozrevatel.com	4,955730

Джерело: складено автором на основі [8].

2017 року ці показники збільшилися на 18%. У 2017 році смартфон для входу в мережу використовували 56%, а основним портативним пристроєм він був для 27% користувачів [8] (рис. 1).

За рік також змінився рейтинг сайтів, які користуються популярністю у українських Інтернет — користувачів. Це відбулося за рахунок включення в рейтинг даних з мобільних браузерів, а також за рахунок змін у звичках та інтересах користувачів. Але трійка лідерів за рік залишилася незмінною — це Google, Youtube та Facebook (табл. 1).

Серед мобільних додатків набирають популярність месенджери: за рік більш ніж вдвічі виросла аудиторія Telegram, а DUO та WhatsApp піднялись в ТОП-15 найпопулярніших мобільних додатків на 11-те та 13-те місце відповідно (табл. 2).

Аналізуючи вищезазначені статистичні дані можливо з впевненістю стверджувати, що українські споживачі стають активними учасниками електронної торгівлі, використовуючи при цьому як Інтернет-сайти, так і мобільні додатки смартфонів. Сьогодні серед споживачів зростає попит на зручність у прийнятті рішення, які допоможуть спростити їхнє життя в умовах зайнятості, постійної необхідності "бути на зв'язку". Поняття зручності стає ключовим для покупця в його рішенні про покупку.

Докладніше розглянемо товарну структуру попиту у Інтернет — користувачів у 2018 році (рис. 2) за даними електронної комерції в цифрах [10].

Проаналізувавши товарну структуру попиту, можливо зробити висновок, що найбільша відмінність між

Таблиця 2. Рейтинг мобільних додатків у 2018 р. серед українських користувачів смартфонів Android 16–55 років

№ п/п	Мобільний додаток	Охоплення, %
1.	Viber	96,8
2.	Chrome	90,9
3.	YouTube	90,6
4.	Gmail	85,0
5.	Facebook	77,6
6.	Google Maps	74,0
7.	Приват 24	69,6
8.	Facebook Messenger	65,9
9.	Instagram	58,7
10.	Telegram	45,1
11.	Duo	42,6
12.	OLX.ua	42,5
13.	WhatsApp	31,5
14.	AliExpress	31,4
15.	Skype	25,8

Джерело: Kantar TNS.

українськими запитами та світовими спостерігається саме в секторі харчової промисловості. Сьогодні лише 6–10% українських споживачів купують продукти харчування в мережі. Адаже існує багато факторів, які стримують споживача замовляти готову продукцію або напівфабрикати готової продукції через Інтернет.

Серед них найвагоміші виділяють такі:

— брак довіри до продавця (якщо це новий учасник споживчого Інтернет-ринку);

— неможливість перевірити якість продукції (зовнішній стан, смакові властивості, безпечність для здоров'я тощо);

— відсутність або недосконалість спеціалізованих засобів перевезення продукції (спеціалізовані морозильні та холодильні камери, транспортна сітка тощо);

— відсутність спеціалізованих камер схову та зберігання продукції;

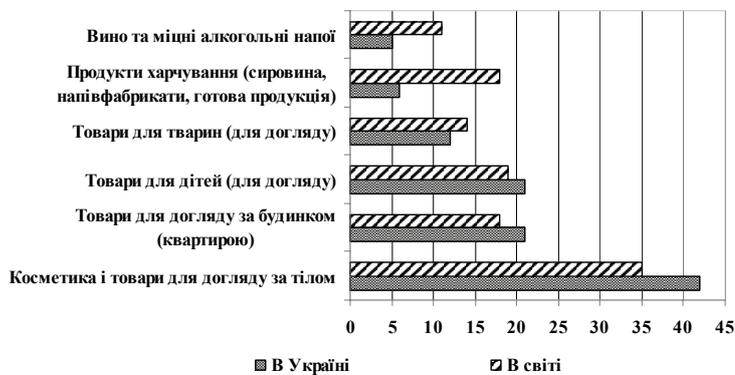

Рис. 2. Товарна структура попиту в Інтернет — користувачів у 2018 р.

Джерело: складено автором на основі [10].

Рис. 3. Перспективні ніші Інтернет — торгівлі на 2018 рік

Джерело: за даними Prom.ua та Bigl.ua

— нетривалий термін зберігання тощо.

За обсягами продажів українські споживачі найкраще купують алкогольні напої та харчові продукти з довгостроковим терміном зберігання (кондитерські та бакалійні вироби). Овочі, фрукти, м'ясо, молочні продукти купують рідше, але з кожним роком обсяги продажів збільшуються. Аналітики та експерти відзначають значну зміну набору товару в продуктовому кошику українця залежно від сезону. Крім того, частка продажів продовольчих товарів через Інтернет навряд чи наблизиться до частки в таких сегментах, як одяг, взуття, побутова техніка та електронні аксесуари, але перспективи є (рис.3). За даними Інтернет-магазинів Prom.ua та Bigl.ua попит на продукти харчування та напої збільшився на 75% за 2017 рік [9]. Збільшення показників відбулося також за рахунок замовлення готової продукції (їжі) додому та в офісі. В Україні зафіксовано 45% споживачів, які купували їжу у форматі фаст-фуду [1].

За даними аналітики Nielseny 2018 році лише 6 великих торгових магазинів, яким споживач може довіритися, реалізують свою продукцію через Інтернет-магазини (табл. 3).

Поряд із тим слід відзначити тенденції появи власних фірмових Інтернет-магазинів підприємств — виробників кондитерських виробів. У мережі з'явилися Інтернет-крамниці ТМ "АВК" (avksweets.com) та ТМ "Рошен" (roshentrade.com.ua). Сьогодні для просування продукції використовують Інтернет-крамниці в соціальних мережах. Так, ТМ "АВК" має крамницю у Facebook, що є однією з перших брендів харчової промисловості, яка просувається та реалізовується через соціальні мережі [5, с.104].

Можливості електронної торгівлі дають змогу перепроєктувати стратегію ведення бізнесу харчової промисловості. Фундаментальне переосмислення і радикальна зміна бізнес-процесів помітно покращує такі важливі характеристики як витрати, якість, сервіс і швидкість обслуговування. Впровадження електронної торгівлі в сферу харчової промисловості стає новим економічним важелем, який поступово змінює ідеологію, засоби і принципи традиційного бізнесу. Проте поряд із розвитком електронної торгівлі, означилися і деякі її недоліки для бізнесу харчової промисловості:

— електронна торгівля вимагає істотних інвестицій у новітні технології: апаратні засоби, програмне забезпечення;

— питання безпеки: Інтернет забезпечує універсальний доступ, проте компанії повинні захищати власні активи від зловмисного використання;

— нездатність систем обмінюватися документацією без втручання додаткового персоналу.

Зважаючи на всі переваги та недоліки можна з упевненістю стверджувати про доцільність впровадження електронної торгівлі в підприємствах харчової промисловості.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, коли 70% споживачів являють собою активних користувачів мережі Інтернет, поступовий перехід продажу товарів харчової промисловості в онлайн-режим є першочерговим завданням для підприємств-виробників. Адже це дасть змогу:

- безпосереднє спілкування виробника зі споживачем для кращого розуміння їх сьгоднішніх вподобань і смаків та застосування цих знань для створення нового асортименту продукції;

- можливість зменшення вартості продукції для споживача через інструмент здійснення продажу по системі "С2В" [4, с. 12] (взаємодія фізичних осіб з виробниками продукції);

- зменшити вартість затрат на утримання обслуговуючого персоналу;

- зменшити вартість затрат за оренду або необхідність купівлі місць продажу продукції;

- розширити територію продажу та вихід на нові ринки збуту;

- збільшити кількість потенційних клієнтів завдяки всесвітній доступності мережі Інтернет.

Ера цінової конкуренції закінчується. Професійні продавці із високим рейтингом та якістю обслуговування будуть приваблювати до себе більше потенційних клієнтів. Те ж саме стосується і інших учасників електронного ринку — логістів. Для того щоб отримати лояльних клієнтів, ключові учасники запускають нові сервіси для зручної доставки онлайн-замовлень як всередині країни, так і за кордоном. Навіть у державних системах сервіс виходить на перше місце. Наприклад, платформи ProZorro, в яких встановлено однакові ціни на послуги, що їх пропонують, конкурують за допомогою сервісу — юридичної або технічної консультації, безкоштовного навчання клієнтів, інформування про ключові події тощо [9].

Немає жодних сумнівів, що ринок електронної торгівлі продовжить рости, адже навіть у країнах Заходу він показує позитивну динаміку, не кажучи вже про Східну Європу. Ще більший потенціал чекає інтернет-магазини. Головний виклик для більшості гравців електронної торгівлі продукцією харчової промисловості — зростання вимог клієнтів до інтернет-магазинів та якості товару, забезпечення своєчасної доставки та вчасне реагування на замовлення. Однак, як показує практика, ринок успішно знаходить рішення всіх цих проблем, які виникають у процесі його розвитку, і найбільш ефективні рішення досить швидко стають фактичними стандартами в галузі.

Література:

1. NIELSEN визначив шість причин чому споживачі шукають зручність у всьому [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bit.do/eFRWe>
2. В Україні оприлюднили тренди ринку e-commerce за 2018 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nachasi.com/2018/12/06/pokaznyky-rynku-e-commerce>
3. Голіонко Н.Г. Розвиток електронного бізнесу та е-комерції в Україні в світлі сучасної бізнес-практики. / Н.Г. Голіонко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2012. — № 104, Ч. II. — С. 57—65.
4. Дмитрієва Н.О. Економічна сутність та генезис світового електронного бізнесу / Н.О. Дмитрієва, В.Є. Поліванов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2018. — Вип. 134. — С. 111—129.
5. Капінус А.В. Просування продукції підприємств харчової промисловості в онлайн-ритейлі. / А.В. Капінус, К.Ю. Семененко, Т.І. Грищенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2019. — № 23, Ч. 1. — С. 104—108.
6. Харчова промисловість в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Таблиця 3. Рейтинг продуктивних інтернет-магазинів

Назва магазину	Кількість відвідувачів, літо 2018 р.	Рік запуску Інтернет продажу
Metro	552390	2014
Fozzy	381580	2014
Auchan	709150	2013
Novus	191170	2011
Volwest Group ("Наш край")	20000	2014
Furshet	н/д	2003

Джерело: за даними [1].

7. Шалева О.І. Стан, проблеми та перспективи розвитку Інтернет-торгівлі продуктами харчування в Україні / О.І. Шалева // Економіка і суспільство. — 2017. — № 13. — С. 796—804.

8. Количество интернет-пользователей в Украине увеличилось [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://news.finance.ua/ru/news/-/443742/kolichestvo-internet-polzovatelej-v-ukraine-velichilos-infografika>.

9. Электронная коммерция-2018: что будут покупать в следующем году [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://24tv.ua/ru/jelektronnaja_kommercija_2018_chno_budut_pokupat_v_sledujushhem_godu_n903405

10. Электронная коммерция в Украине и в мире в цифрах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.web-mashina.com/web-blog/ecommerce-prognozelektronnoi-kommercii-ukrainy-2017-2018>

References:

1. The official site of NIELSEN (2019), "NIELSEN identified six reasons why consumers seek convenience in everything", available at: <http://bit.do/eFRWe> (Accessed 4 July 2019).
2. The official site of Nachasi (2019), "The e-commerce market trends for 2018 have been announced in Ukraine", available at: <https://nachasi.com/2018/12/06/pokaznyky-rynku-e-commerce> (Accessed 6 July 2019).
3. Holionko, N.G. (2012), "Development of electronic business and e-commerce in Ukraine in the light of modern business practice", *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 104, no. II, pp. 57—65.
4. Dmytriieva, N.O. and Polivanov, V.Ye. (2018), "The economic essence and genesis of the global e-business", *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 134, pp. 111—129.
5. Kapinus, L.V., Semenenko, K.Yu. and Hryshchenko, T.I. (2019), "Advancement of food industry enterprises' products in online-retail", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 23, no. I, pp. 104—108.
6. Wikipedia (2019), "Food industry in Ukraine", available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Accessed 2 July 2019).
7. Shaleva, O.I. (2017), "Statement, problems and prospects development of e-commerce of food industry in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 13, pp. 796—804.
8. Finance.ua (2019), "The number of Internet users in Ukraine has increased", available at: <https://news.finance.ua/ru/news/-/443742/kolichestvo-internet-polzovatelej-v-ukraine-velichilos-infografika> (Accessed 2 July 2019).
9. 24tv.ua (2019), "E-commerce 2018: what will they buy next year", available at: https://24tv.ua/ru/jelektronnaja_kommercija_2018_chno_budut_pokupat_v_sledujushhem_godu_n903405 (Accessed 10 July 2019).
10. The official site of Web-mashina.com (2019), "E-Commerce in Ukraine and in the world in figures", available at: <https://www.web-mashina.com/web-blog/ecommerce-prognozelektronnoi-kommercii-ukrainy-2017-2018> (Accessed 11 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 26.07.2019 р.

О. В. Дмитрик,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8669-5872

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.71

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

О. Dmytryk,
postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

ORGANIZATIONALLY-ECONOMIC PRINCIPLES OF STATE SUPPORT OF FARM HOUSEHOLDS

Встановлено, що державна допомога здійснюється на основі ст. 10 Закону України "Про особисте селянське господарство", шляхом виділення коштів за різноманітними програмами державної підтримки виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції.

Державну підтримку діяльності особистих селянських господарств необхідно розглядати з двох причин:

- 1. Особисті селянські господарства є стримуючим фактором негативних процесів на селі.*
- 2. Нині ОСГ залишається основним товаровиробником сільськогосподарської продукції.*

Регулювання особистого підсобного господарства означає непряме управління економічною поведінкою населення в цій сфері. Така поведінка відмінна у різних групах населення і визначається насамперед соціально-економічним статусом та інтересами родини. Вона залежить також і від конкретних умов ведення особистого господарства селян.

Політика підтримки особистих селянських господарств має і вагоме економічне обґрунтування. Встановлено, що кожен відсоток зниження продукції в ОСГ сільськогосподарським організаціям громадського сектору доводиться перекривати збільшенням своєї продукції на 0,7%.

Головний напрям аграрної політики держави за нинішніх умов автор вбачає у поєднанні ринкових реформ із заходами державної підтримки і державного регулювання. Однією із найважливіших функцій держави є підтримка соціальної стабільності суспільства, яка в окремі моменти виступає на перший план державних інтересів.

З метою стимулювання виробництва для функціонування особистих селянських господарств та формування на їх базі суб'єктів підприємницької діяльності необхідна програма підтримки цієї форми господарювання, яка складалася з кількох блоків: блок 1. Система кредитування діяльності ОСГ; блок 2. Система страхування ОСГ; блок 3. Система державної підтримки виробничої діяльності ОСГ; блок 4. Система соціального захисту членів ОСГ; блок 5. Система стимулювання розвитку інфраструктури діяльності.

Враховуючи традицію і специфіку господарств населення, соціальну політику на селі необхідно було б будувати не на розширенні державної благочинності, а на створенні умов для більш активної діяльності працездатного населення.

It is established that a state provides its support according to Art. 10 Law of Ukraine "On Farm Households" by subsidizing costs due to the various programs of state support of any type of agricultural production.

The state support of the family farming should be considered because of the two reasons:

- 1. Farm households restrict the negative experiancies in the rural area.*
- 2. Farm households remain the main producer of foodstuff in the rural area nowadays.*

Regulation of the farm household implies indirect management of the people economic behaviour in this field. This kind of behaviour differs among different groups of people and is defined first of all by the social status and family interests. It also depends on the working conditions of the local people in the households.

The policy of economic support of the farm households has an important economical ground. It is found that every percentage of the decrease in production in farm households must be covered by the production increase at 0.7% by the farm enterprises of the public sector.

The author believes that the principal direction of the state agrarian policy at present should be in combining of the market reforming with the state support and regulative actions. One of the most important functions of the state is providing of the social sustainability, which sometimes should be in the foreground of the public policy.

With a view of agricultural production stipulating, founding and functioning of the farm households the support program with the following stages is requested: Stage 1. Farm credit system of households; Stage 2. Insurance system of farm households; Stage 3. State support system of farm household production; Stage 4. Social security system of family members of farm households; Stage 5. Incentive infrastructure development system.

Taking into account the traditions and specific character of the households, would be reasonable to make rural social policy based not on the extension of the public charity, but creating frameworks for more intensive entrepreneurship of the working age population.

Ключові слова: держава, особисте селянське господарство, виробництво, сільськогосподарська продукція, дотація.

Key words: state, farm household, production, agricultural produce, subsidy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині, коли сільськогосподарські підприємства різко зменшили обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, особисті селянські господарства стали основними виробниками більшості її видів, без додаткових витрат з боку держави, забезпечуючи населення країни продовольством.

Аграрний сектор економіки ще не вийшов з кризової ситуації, а ефективність виробництва не забезпечує його розширеного відтворення.

Гострими проблемами в особистих селянських господарствах залишаються, з одного боку, важка ручна праця на землі без засобів її механізованого обробітку та фінансових коштів на оплату послуг з її обробітку, з іншого — неповна зайнятість, бідність, міграція працездатної частини населення.

Державна допомога здійснюється на основі ст. 10 Закону України "Про особисте селянське господарство", шляхом виділення коштів по різноманітних програмах державної підтримки виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В умовах становлення ринкових відносин в Україні дослідженню особистих селянських господарств приділяли увагу І. Баланюк, О. Біттер, О. Варченко, Д. Крисанов, В. Липчук, В. Лисенко, І. Прокопа, І. Свиноус, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні наукові праці важливі з позицій формування сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств.

Проте, незважаючи на велику кількість наукових розробок, певні теоретичні та науково-практичні проблеми функціонування тваринництва в особистих селянських господарствах потребують поглибленого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо формування ефективного механізму державної підтримки особистих селянських господарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особисті селянські господарства є не тільки основним товаровиробником сільськогосподарської продукції і джерелом надходження коштів до сімейного бюджету, а й центром вимушеної постійної зайнятості сільського населення. Станом на 1 січня 2018 року для 2637,2 тис. осіб особисте селянське господарство є постійним місцем роботи. Крім того, для значної кількості працездатних сільських жителів ОСГ стало джерелом одержання продуктів харчування, а також і надходження коштів до сімейного бюджету.

Необхідно врахувати ще досить важливу обставину на селі — це наявність значної кількості безробітних, особливо в депресивних районах, тобто в сільських населених пунктах з чисельністю постійного населення до

199 осіб. Сільськогосподарські підприємства, які в минулі роки виконували роль соціального стабілізатора, створюючи робочі місця на селі, припинили своє існування. Для новостворених сільськогосподарських агроформувань проблеми зайнятості сільського населення є другорядними.

Спрямовуючи погляд у майбутнє сільського господарства країни, зокрема і господарств населення, слід враховувати, що, по-перше, населення України зменшуватиметься, але, по-друге, продуктивність праці у великих і середніх підприємствах буде підвищуватися. Це відбувається вже тепер, незважаючи на складні умови. Модернізація сільського господарства неминуха і насамперед торкнеться великих і середніх підприємств, а також фермерів. Існує навіть надія, що у разі виходу останніх у середині ХХІ ст. на показники врожайності і надоїв хоча би сучасного рівня Фінляндії, Чехії, Угорщини (не згадуючи вже про західноєвропейських країн, це забезпечить населення України основними продуктами харчування. Для цього буде потрібно значно менше землі і худоби.

На сьогодні ж перед державою постає проблема вирішення зняття соціальної напруги на селі. Існує кілька шляхів. Перший — вимушена міграція в міста та великі сільські населені пункти. Але тут можуть виникнути численні перешкоди у вигляді супротиву щодо переселення корінних сільських жителів з історичної батьківщини, фінансування будівництва житла, перекваліфікації і створення нових робочих місць, коли їх катастрофічно не вистачає для міських жителів [1]. Другий шлях — відкриття нових виробництв у сільській місцевості. У такому випадку необхідні довготривалі фінансові інвестиції, що за умов погіршення демографічної ситуації досить ризиковано. Може трапитися так, що виробничі потужності будуть готові до роботи, а не буде кому працювати. Третій шлях — економічне зацікавлення власників приватних сільськогосподарських підприємств у створенні нових робочих місць. Виникають проблеми з фінансуванням заходів з перекваліфікації сільськогосподарських працівників. Четвертий шлях — це державна підтримка розвитку особистих селянських господарств. Для держави він найменш ризикований, оскільки не вимагається довстрокового фінансування капітальних вкладень та витрат на перекваліфікацію сільських жителів — працівників новоствореного підприємства.

Державну підтримку діяльності особистих селянських господарств необхідно розглядати з двох причин: особисті селянські господарства є стримуючим фактором негативних процесів на селі. Це по-перше. По-друге, ОСГ залишається основним товаровиробником сільськогосподарської продукції.

Регулювання особистого селянського господарства означає непряме управління економічною поведінкою населення в даній сфері. Ця поведінка відмінна у різних груп населення і визначається насамперед соціально-економічним статусом та інтересами родини [2]. Вона залежить також і від конкретних умов ведення особистого господарства селян.

Політика підтримки особистих селянських господарств має і вагоме економічне обґрунтування. За підрахунками економістів, кожен відсоток зниження продукції в ОСГ сільськогосподарським підприємствам доводиться перекривати збільшенням своєї продукції на 0,7%.

У деяких наукових роботах пропонується визначити основні напрями державної підтримки в розвитку ОСГ, а такими напрями Д.Г. Бутханова вважає такі: створення нормативно-правової бази, яка забезпечує розвиток ОСГ; державна підтримка кооперації у сфері збуту і переробки продукції, постачання господарств; сприяння місцевих органів влади і сільськогосподарських підприємств у діяльності ОСГ [3].

Головний напрям аграрної політики держави за нинішніх умов автор вважає у поєднанні ринкових реформ із заходами державної підтримки і державного регулювання. Однією із найважливіших функцій держави є підтримка соціальної стабільності суспільства, яка в окремі моменти виступає на перший план державних інтересів.

"Система державних заходів підтримки ОСГ повинна здійснюватися в єдиному комплексі і охоплювати всі сторони його розвитку, — вважає Г.М. Демишкевич, — створення сприятливих умов для їх здійснення. Залежно від компетенції і джерел фінансування вона може входити в державні і регіональні програми розвитку, які забезпечать довгостроковість, поступовість і стабільність державної підтримки по відношенню до ОСГ" [4].

Аналіз нагромадженого досвіду державної і регіональної підтримки ОСГ висуває ряд питань, які вимагають уточнень. Намічені заходи і запропоновані форми бюджетного фінансування, а також кредитування не враховують особливостей й можливостей особистих селянських господарств як некомерційної форми господарювання, яка не має прибутку і відповідно засобів навіть на просте відтворення. Звідси, за рахунок яких коштів основна маса ОСГ буде брати кредити, а потім їх виплачувати? Потрібно враховувати і диференціацію особистих селянських господарств, їх матеріально-технічну ресурсну базу, а відповідно, і можливості розвитку. Розглядаючи все це з позиції механічного об'єднання ОСГ з дрібними сімейними формами виробництва, не можна цього допускати, а обмеження необхідні для того, щоб об'єктивно визначити шляхи і механізми надання державної підтримки ОСГ.

У такому випадку слід погодитися з науковцями, які визначають, що основним напрямом удосконалення державної підтримки ОСГ є їх фінансування (у тому числі бюджетне) через сільськогосподарські підприємства. Йдеться про виділення бюджетних коштів сільськогосподарським організаціям з урахуванням рівня інтеграції з ними ОСГ і обсягу виробленої продукції у разі підтримки сільськогосподарських підприємств. Це означає, що сільськогосподарським підприємствам необхідно виділяти кошти для компенсації вартості наданих послуг, мінеральних добрив і засобів захисту рослин, лізингу техніки й худоби, зважаючи на ОСГ. Разом із тим, деякою мірою це буде стимулювати кількісне нагромадження коштів для трансформації ОСГ в інші форми господарювання. Але головне в тому, що бюджетна підтримка сільськогосподарських підприємств з урахуванням інтеграції з ОСГ посилить зацікавленість їхніх керівників сільськими домогосподарствами, стане для них основним стимулом у поліпшенні співробітництва з ОСГ. У такому випадку зовсім по-іншому буде вирішуватися питання взаємозаліків, виходячи не тільки з комерційних розрахунків.

Державне, бюджетне і місцеве фінансування стимулюватиме розвиток ОСГ, насамперед, через сільськогосподарські і промислові підприємства, а також через міжгосподарські утворення на основі їх взаємовигідного співробітництва, механізму поєднання інтересів різних суб'єктів інтеграції та кооперації.

Історичний досвід колишнього СРСР вказує на необхідність науково обґрунтованого регулювання особистого підсобного господарства на основі довгострокової концепції його розвитку, вивчення поведінки населення в цій сфері, факторів диференціації особистого господарства у різних групах населення та в різних типах сільських населених пунктів.

Водночас стосовно особистого підсобного господарства повинна здійснюватися гнучка регіональна політика з урахуванням місцевих умов його ведення. Це зумовлено тим, що в різних економічних районах неоднакові природно-кліматичні умови, рівень розвитку великотварних господарств, його спеціалізація, забезпеченість трудовими ресурсами. Райони різняться і за національним складом населення, що визначає традиційні форми ведення особистого господарства.

Група дослідників пропонує в перспективі проводити диференційовану політику відносно трьох типів трудової діяльності і відповідно ОСГ: діяльності, спрямованої на забезпечення родини необхідними продуктами харчування; аматорської діяльності; діяльності, спрямованої на отримання доходу за допомогою реалізації виробленої продукції [5].

Проте виникає проблема у типізації господарств населення, а також який показник вибрати за основу — площу землекористування чи поголів'я сільськогосподарських тварин або птиці, яка утримується в сільському домогосподарстві.

Разом із тим, принципи економічної політики що до особистих підсобних господарств натурального типу, на думку К.В. Копаць, можуть полягати в наступному: доки існує необхідність ведення ОСГ натурального типу з метою більш повного задоволення потреб населення в основних продуктах харчування, цей тип господарства повинен отримувати всебічну моральну і матеріальну допомогу з боку місцевих органів самоврядування та влади. У процесі насичення споживчого ринку продовольчими товарами такі господарства будуть згортати свою діяльність чи змінювати виробничі спрямування, набуваючи при цьому все більшою мірою аматорського характеру [6].

Відносно ОСГ товарного типу, то згаданий автор займає досить суперечливу позицію. Відзначаючи розвиток товарного особистого господарства в районах з надлишком трудових ресурсів, А.М. Адукова вважає, що воно "прикриваючись" фігмовим листком" формального усуспільнення і будучи абсолютно нерегульованим з боку держави, завдає шкоди як суспільному виробництву, так і соціально-економічному клімату в регіоні" [7].

Ю.І. Юрасова пропонує нормувати утримання худоби в особистій власності для деяких груп сімей певного складу, виходячи з необхідності гарантованого споживання м'яса і молока та можливостей самовідтворення худоби в особистому господарстві, а також регулювати величину доходів від особистого господарства, враховуючи раціональний споживчий бюджет [8].

Позицію цього автора стосовно особистого селянського господарства товарного типу можна вважати необґрунтованою. По-перше, нормативи утримання худоби і розмірів присадибних ділянок являють собою не що інше, як форму державного регулювання та діяльність населення у цій сфері. По-друге, розвиток інтеграційних зв'язків особистих господарств саме товарного типу з суспільним виробництвом і торгово-посередницькими структурами з виробництва та реалізації лишків стимулює до раціонального використання особистого сектору в нарощуванні продовольчих фондів країни, а також у поєднанні особистих і суспільних інтересів. Саме наявність товарних особистих господарств дозволить поліпшити забезпечення продуктами харчування не тільки сільське населення, а й жителів міст. Якщо врахувати неможливість повного задоволення попиту на сільськогосподарські продукти за рахунок громадського сектору, то стане очевидним несвоєчасність згортан-

ня особистих господарств населення товарного типу через ненадання їм підтримки з боку реформованих сільськогосподарських підприємств.

Серед сучасних форм регулювання особистих господарств можна виділити три групи методів: правове регулювання; заходи з використання можливостей особистого господарства у виробництві сільськогосподарських продуктів і задоволенні потреб громадян; заходи, спрямовані на економічне регулювання діяльності особистого господарства.

Нині особисті селянські господарства свою діяльність вибудовують на основі Закону України "Про особисте селянське господарство", який морально застарів і окрім декларативних статей нічого не містить. Така позиція проголошена з погляду економіста і безпосереднього власника особистого селянського господарства. Відсутність дієвого захисту особистих селянських господарств перетворило останніх на одну зі складових тіньової економіки. Водночас несуть збитки і самі власники особистих господарств внаслідок заниження цін реалізації чи наявності певних податкових перепон, і деякі категорії підприємців, які через недосконалість податкового законодавства не надають певних послуг, а державний бюджет недоотримує податків. Необхідно, по-перше, уніфікувати податкове законодавство, щоб не виникали протиріччя між різними законодавчими актами. По-друге, зняти обмеження на участь у тендерах на постачання продуктів харчування бюджетним установам для особистих селянських господарств.

З метою стимулювання виробництва для функціонування особистих селянських господарств та формування на їх базі суб'єктів підприємницької діяльності необхідна програма підтримки цієї форми господарювання, яка складалася з кількох блоків: блок 1. Система кредитування діяльності ОСГ; блок 2. Система страхування ОСГ; блок 3. Система державної підтримки виробничої діяльності ОСГ; блок 4. Система соціального захисту членів ОСГ; блок 5. Система стимулювання розвитку інфраструктури діяльності.

Методи, віднесені до другої групи, застосовуються в стимулюванні виробництва певного виду сільськогосподарської продукції, особливо молочного скотарства.

Нині, коли постала проблема забезпечення молокопереробних підприємств вітчизняною сировиною, необхідне дотування виробників з метою недопущення зменшення поголів'я корів у товаровиробників усіх форм господарювання. Водночас слід зазначити, що основним товаровиробником молока залишаються особисті селянські господарства. Найефективним способом дотування виробництва молока в ОСГ є виплата з розрахунку на одну ідентифіковану корову. Під час здійснення розрахунку виплат дотації мають враховуватися такі показники: очікувані обсяги реалізації продукції; концентрація поголів'я в сільському домогосподарстві.

У такому випадку незалежно від каналів збуту виробленого молока власник особистого селянського господарства отримує гарантовану державну підтримку.

Проте цей методичний підхід не враховує продуктивність корів в окремо взятому ОСГ, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Вважаємо, що виплата не повинна бути складовою сукупного оподаткованого доходу, тобто не оподатковуватися податком на доходи з фізичних осіб. Основний шлях відходження коштів на розрахунковий рахунок через відділення банку чи через установи "Укрпошти".

Повинен функціонувати механізм фінансування та пільгового кредитування розвитку тваринництва, який би включав:

1. Механізм пільгового кредитування, що передбачає компенсацію відсотків за наданими кредитами в розмірі величини облікової ставки НБУ. Кошти мають надходити на адресу комерційного банку через Фонд розвитку фермерства і дрібних землевласників, у разі

надання приватником відповідних документів: копії кредитної угоди; документа, що підтверджує здійснення акта купівлі племінного молодняка ВРХ та свиней (товарний чек, рахунок-фактура). Довідки з сільської ради, що підтверджує статус власника особистого селянського господарства, паспорта сільськогосподарської тварини.

2. Механізм отримання коштів на підвищення продуктивності громадських пасовищ і сіножатей шляхом їх поверхневого та корінного поліпшення (відшкодування 75% вартості).

3. Механізм економічного стимулювання розвитку кооперативних зв'язків між особистими селянськими господарствами та реформованими сільськогосподарськими підприємствами і переробними підприємствами та зняття податкових перепон, які виникають у цих зв'язках.

4. Фінансування розвитку ринкової інфраструктури села (розвиток підприємницьких структур із заготівлі лишків сільськогосподарської продукції, роздрібних продовольчих ринків, фінансування закупівлі сільськогосподарської продукції у ОСГ для потреб бюджетних установ, які знаходяться на території певної сільської ради).

Державна підтримка особистих селянських господарств повинна здійснюватися через Фонд розвитку фермерства і дрібних землевласників.

Особлива увага приділяється введенню системи оподаткування діяльності особистих селянських господарств. Посилення податкового тиску на останні призведе до повного припинення виробництва сільськогосподарської продукції та виникнення соціальної напруги на селі. Проте історично, як згадувалося, населення України вже потерпало від запровадження нововведень по відношенню до ОСГ і загальновідомі сумні їх наслідки. Крім того, необхідно відмітити, що діяльність більшості особистих селянських господарств пов'язана в першу чергу із задоволенням власних потреб у продуктах харчування.

Необхідно звернути увагу на розвиток формування торгово-збутових кооперативів з власною переробної базою. Економічна вигода була б обопільна для сільськогосподарських товаровиробників усіх форм господарювання — не виникають проблеми із збутом та ціною на реалізовану продукцію, держави — у вигляді відрахувань до бюджету та створення нових робочих місць, споживачів — можливість придбання високоякісних продуктів харчування. Вважаємо за доцільне створення кооперативних переробних підприємств на потужностях колишніх господарств. Виникає проблема щодо конкурентоспроможності продуктів переробки. На нашу думку, така продукція буде конкурентоспроможною передусім на місцевому ринку, оскільки споживач буде впевнений в якості продукції, адже в сільській місцевості думка односельців щодо її якості є головною.

Роль держави у такому випадку полягає в наступному. По-перше, в цілому кредитуванні придбання основних засобів. По-друге, у пільговому оподаткуванні до трьох років. По-третє, в компенсації частини придбання основних засобів, якщо вони придбані за рахунок пайовиків. По-четверте, контроль за дотриманням правил чесної конкуренції кооперативних підприємств і великих молоко- і м'ясопереробних підприємств.

Іншим заходом державної підтримки є створення розгалуженої мережі заготівельних пунктів з різною формою власності по закупівлі лишків сільськогосподарської продукції на основі укладання договорів-контрактів з особистими селянськими господарствами. Заготовлені продовольчі ресурси передусім повинні бути спрямовані на забезпечення продовольством дошкільних і шкільних навчально-виховних закладів, установ пенсіїарної системи та інших, які знаходяться в даній місцевості.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на наведене вище, для поліпшення рівня життя населення і стимулювання його трудової активності в приватному секторі владним структурам різних рівнів необхідно:

1. Визнати працю у власному господарстві рівноправною з іншими видами зайнятості. Раніше до господарств населення відносилися як до пережитків капіталізму, зараз — як до тимчасового і критичного явища. Важливо визнати, що самозайнятість населення в сільському господарстві — це рівноправний з іншими вид зайнятості, пов'язаний з певними соціальними гарантіями.

2. Не обмежувати землекористування дрібних господарств. Як показує досвід попередніх десятиліть і навіть кризового періоду, господарства населення не потребують значних площ земельних ділянок. Тому не слід побоюватися, що вони почнуть стягувати під себе землю, а навпаки, слід давати їм стільки землі, скільки вони забажають і здатні будуть обробити.

3. Відмовитися від оподаткування індивідуальних господарств. Проблема обліку і оподаткування господарств населення не може бути вирішена найближчим часом. Введення контролю і оподаткування, окрім невеликого земельного, відлякує населення. По-перше, тому що тут не можна визначити об'єкт оподаткування: жоден формальний критерій працювати не буде. Штучна диференціація господарств населення з метою оподаткування практично неможлива і лише відкриває дорогу чиновницькому свавіллю. Ні площа земельних ділянок, ні кількість худоби не визначають товарне спрямування господарства. По-друге, господарства населення, мабуть, є найяскравішим прикладом відокремлення людини від держави. Чергове втручання держави з його бюрократією, податками, заборонами, може знищити те, що не вдалося викоринити навіть авторитарним керманіам колишнього СРСР. Це може здатися несправедливим по відношенню до інших виробників, викликати нерівність. Але нині необхідно переслідувати дві головні мети: 1) щоб у людей з'явилися кошти, а отже, почав розвиватися ринок на селі, і 2) щоб вони переконалися, що своєю працею можна чогось досягти.

4. Сприяти створенню інфраструктури збуту продукції, виробленої в особистих селянських господарствах. Тільки виникнення розвиненої мережі оптових і роздрібних продовольчих ринків, аукціонів та організації, що займаються закупівлею продовольства і доступних будь-якому виробникові, дасть господарствам населення можливість вийти з тіні неформальної економіки і перейти до нормального функціонування і т.п. А це тривалий і складний процес, який вимагає участі регіональних властей. До тих пір, поки селяни продають свій товар на стихійних продовольчих ринках, і державні органи не створять нормальних умов збуту, ні про які податки не може бути й мови.

Усі попередні пункти стосувалися економічних або соціально-економічних форм підтримки господарств населення. Однак потребує негайного втручання та поліпшення соціально-демографічна ситуація на селі. З цієї метою необхідно розробити механізми обліку людського потенціалу, демографічну політику і політику закріплення мігрантів на селі. Неправильна оцінка людських ресурсів стала головною проблемою сільського господарства всієї другої половини ХХ ст., особливо щодо функціонування великих і середніх сільськогосподарських підприємств. Нині саме від людського потенціалу залежить майбутнє тих або інших територій, включаючи і господарства населення. Аналізуючи теперішній їхній стан, можна стверджувати, що демографічна політика відносно сільської місцевості в нашій державі відсутня повністю. В засобах масової інформації з'являються повідомлення рішень обласних рад, які інформують про викреслен-

ня із списків сільських населених пунктів назв сіл, в яких не залишилося жодного жителя вже тривалий час.

Література:

1. Науменкою В.В. Особисті селянські господарства Херсонщини, їх особливості та перспективи розвитку. Продуктивність агропромислового виробництва. 2016. № 28. С. 86—94.
2. Маркович Н.В. Особисті селянські господарства Львівщини: продуктивність, ефективність, перспективи. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 8. С. 41—45.
3. Бутуханова Д.Г. Региональные особенности развития личных подсобных хозяйств в условиях многоукладной экономики. М.: Россельхозакадемия, 2005. 131 с.
4. Демишкевич Г.М. Организационно-экономические условия развития личного подсобного хозяйства. М.: [б.и.] 2002. 26 с.
5. Свиноус І.В. Ібатулін М.І. Перспективи розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 14. С. 111—115.
6. Лысенко Е.Г., Копач К.В., Хухрин А.С. ЛПХ: организационно-экономические условия интеграции в системе многоукладной экономики / Рос. акад. с.-х. наук, Москва: [НИПКЦ Восход-А], 2006. 173 с.
7. Адукова А.Н. Личные подсобные хозяйства: социально-экономическая роль и перспективы: монография. М.: НИПКЦ Восход-А, 1999. 147 с.
8. Юрасова Ю.И. Стратегия эффективности управления личными подсобными хозяйствами [На примере Марий Эл]: монография. Межрегион. открытый соц. инт: Йошкар-Ола: СТРИНГ, 2012. 163 с.

References:

1. Naumenkou, V.V. (2016), "Personal peasant farms of Kherson region, their features and development prospects", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva*, vol. 28, pp. 86—94.
2. Markovych, N.V. (2016), "Personal peasant farms in Lviv region: productivity, efficiency, prospects", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriiia : Ekonomika*, vol. 21, no. 8, pp. 41—45.
3. Butuhanova, D.G. (2005), *Regional'nye osobennosti razvitiia lichnyh podsobnyh hozjajstv v uslovijah mnogoukladnoj jekonomiki* [Regional features of the development of personal subsidiary plots in a mixed economy], *Rossel'hozakademija*, Moscow, Russia.
4. Demishkevich, G.M. (2002), *Organizacionno-jekonomicheskie uslovija razvitiia lichnogo podsobnogo hozjajstva* [Organizational and economic conditions for the development of personal subsidiary plots], Moscow, Russia.
5. Svinous, I.V. and Ibatullin, M.I. (2015), "Prospects for the development of animal husbandry in personal farms", *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika i menedzhment*, vol. 14, pp. 111—115.
6. Lysenko, E.G. Kopach, K.V. and Huhurin, A.S. (2006), *LPH: organizacionno-jekonomicheskie uslovija integracii v sisteme mnogoukladnoj jekonomiki* [LPH: organizational and economic conditions for integration in a multistructure economy system], *NIPKC Voshod-A*, Moscow, Russia.
7. Adukova, A.N. (1999), *Lichnye podsobnye hozjajstva: social'no-jekonomicheskaja rol' i perspektivy* [Personal subsidiary plots: socio-economic role and prospects], *NIPKC Voshod-A*, Moscow, Russia.
8. Jurasova, Ju.I. (2012), *Strategija jeffektivnosti upravlenija lichnymi podsobnymi hozjajstvami (Na primere Marij Jel)* [The strategy of management efficiency of personal subsidiary plots], *STRING*, Yoshkar-Ola, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2019 р.

В. Б. Цеханович,
аспірант кафедри економіки, маркетингу і підприємництва,
ГУ Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-7199-8558

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.76

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ЕВРОРЕГИОНАЛЬНЫМ СОТРУДНИЧЕСТВОМ

В. Б. Цеханович,
аспірант кафедри економіки, маркетингу і підприємництва,
ГУ Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

V. Tsekhanovich,
postgraduate student, Department of Economics, Marketing and Entrepreneurship,
State University Luhansk Taras Shevchenko National University

EUROPEAN EXPERIENCE IN MANAGING EUROREGIONAL COOPERATION

В статье исследуются цели, задачи и принципы работы еврорегионов в ЕС. Уделено место юридическому и финансовому статусу еврорегионов. Приведен сравнительный анализ еврорегионов в странах ЕС, а также указано влияние стран в еврорегионах, а также их участие в различных программах и сделаны выводы. Отмечено, что членами еврорегионов в ЕС могут быть не только административно-территориальные единицы в виде округов, уездов, но и ассоциации городов. Основываясь на результатах исследования, можно отметить, что еврорегионы в ЕС имеют неординарную структуру, что связано с различной политической, экономической ситуацией в данных странах.

Однако, несмотря на неординарную структуру, можно утверждать, что еврорегионы играют важную роль в экономических проектах стран, логистике, развитии еврорегиональных кластеров.

Статью посвящено вивченню європейського досвіду єврорегіонального співробітництва та досліджуються цілі, завдання і принципи роботи єврорегіонів в ЄС. Місце відводиться правовому і фінансовому статусу єврорегіонів. Дається порівняльний аналіз єврорегіонів у країнах ЄС, а також вплив країн в єврорегіонах, а також їх участь у різних програмах.

На кордонах держав-членів ЄС спостерігається високий рівень інтеграції, який проявляється не тільки у співпраці в соціальній і культурній сферах, а й в економічному співробітництві, контактах у сфері малого бізнесу, будівництва аеропортів, логістичесіх розв'язок у формі будівництва нових морських портів, автомобільних трас між єврорегіонами.

Також відзначено, що країни Східної Європи успішно використовують досвід єврорегіонального співробітництва країн Західної Європи, використовуючи транскордонне співробітництво, законодавчу базу цих країн

Превагою єврорегіонів є їх значна гнучкість щодо вжиття заходів. Широкий спектр статутної діяльності дозволяє реалізувати безліч цікавих ініціатив. Можна сказати, що ці підрозділи мають набагато більш зручне положення, ніж органи місцевого самоврядування, які повинні виконувати певний набір власних завдань.

Багато єврорегіонів в ЄС виконують свої завдання в сфері інформаційних послуг, логістики, туризму. З логістичних проектів в єврорегіонах можна назвати створення аеропортів, транспортних переїздів. Все це призводить до створення нового завдання єврорегіонального співробітництва-створення єврорегіональних кластерів для спільного бізнесу по обидві сторони єврорегіону.

Вивчаючи досвід єврорегіонального співробітництва окремих країн, можна відзначити, що єврорегіони в ЄС мають незвичайну структуру, що зумовлено різною політичною та економічною ситуацією в цих країнах. Тому, аналізуючи єврорегіони Східної Європи, можна з упевненістю сказати, що вони повністю сформували основу для співпраці.

The article is devoted to the study of the European experience of Euroregional cooperation and explores the goals, tasks and principles of work of the Euroregions in the EU. The place is given to the legal and financial status of Euroregions. A comparative analysis of the Euroregions in the EU countries is given, as well as the influence of countries in the Euroregions, as well as their participation in various programs.

On the borders of the EU member States there is a high level of integration, which is revealed not only in cooperation in the social and cultural spheres, but also in economic cooperation, contacts in the field of small business, airport construction, logistics interchanges in the form of the construction of new seaports, highways between Euroregions.

It is also noted that the countries of Eastern Europe successfully use the experience of Euro-regional cooperation of Western Europe using cross-border cooperation, the legislative database of countries

The advantage of Euroregions is their great flexibility in relation to take action. A wide range of statutory activities allows implementation of many interesting initiatives. We can say that these units have much "convenient" position than local government, which should carry out a certain set of own tasks.

Many euroregions in the EU perform their tasks in the field of information services, logistics, tourism. Of the logistics projects in the Euroregions, we can call the creation of airports, transport crossings. All this leads to the creation of a new task of Euro-regional cooperation — the creation of Euro-regional clusters for joint business on both sides of the Euroregion.

Studying the experience of Euro-regional cooperation of individual countries, it can be noted that the Euroregions in the EU have an unusual structure, which is due to the different political and economic situation in these countries. So analyzing the Euroregions of Eastern Europe, we can say with confidence that they have fully formed the basis for cooperation.

Ключевые слова: регион, еврорегион, еврорегиональное сотрудничество, ЕС.

Ключові слова: регіон, єврорегіон, єврорегіональне співробітництво, ЄС.

Key words: region, Euroregion, Euro-regional cooperation, EU.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Расширение ЕС традиционно сопровождается наращиванием международного регионального сотрудничества, что является одним из главных факторов экономического развития новых стран-членов ЕС. Страны ЕС прошли сложный путь становления, развития и заимствования опыта формирования институтов, которые надежно и эффективно функционировали, и привели страны к членству в Европейском Союзе. Поэтому показательным будет пройти вместе с этими странами еще раз этот путь, осветить основные тенденции и обозначить этапы осуществления и развития еврорегионального сотрудничества, формирования институциональных основ, обеспечивающих эффективное функционирование ТГС (трансграничного сотрудничества) и еврорегионов.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ПУБЛИКАЦИЙ

В настоящее время методологической и практической основой еврорегионального сотрудничества является ряд отечественных и зарубежных ученых. Последние публикации в этой области Н. Микеры, Е. Киш, которые рассматривают проблемы украино-европейских еврорегионов, а также и зарубежных ученых Вацлав Нетолицкий из Чехии и Монику Моравийску из Польши исследующие проблемы еврорегионов стран ЕС.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является исследование и сравнение некоторых европейских еврорегионов. Выделены их цели и задачи.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В настоящее время еврорегионам отводится важная роль в создании благоприятных условий для развития Евросоюза на его внешних границах, особенно его связей со странами Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ). Анализ деятельности еврорегионов как в Европейском Союзе, так и в государствах ЦВЕ показывает, что эти приграничные сообщества на сегодняшний день являются наиболее "продвинутой" формой приграничного сотрудничества европейских государств. Членами еврорегионов выступают в основном региональные и муниципальные образования или их объединения. Однако, по оценкам западных экспертов, еврорегионы фактически "не работают" при отсутствии межгосударственных соглашений по вопросам приграничного сотрудничества между заинтересованными странами. Основными сферами деятельности еврорегионов являются: экономика и занятость, транспорт и связь, культура и образование, туризм, здравоохранение, социальная сфера, инфраструктура и защита окружающей среды. Решаются и проблемы обустройства совместной границы, взаимодействия в чрезвычайных ситуациях, сотрудничества правоохранительных органов, миграции населения приграничных районов. Вопросы финансирования деятельности совместных органов, различных проектов обычно решаются заинтересованными сторонами на паритетной основе. Если в еврорегион входит территориальное образование государства-члена ЕС, он получает дополнительное финансирование из Брюсселя, часть которого выделяется и партнерам по еврорегиону. Еврорегионы играют позитивную роль в качестве инструмента сглаживания различий в уровнях экономического развития сотрудничающих территорий, совместного решения экологических проблем, а также снятия культурных и языковых барьеров.

Совет Европы создал необходимое правовые нормы, обеспечивающие создание и функционирование еврорегионов: "Европейская рамочная Конвенция о трансграничном сотрудничестве различных объединений и органов территориальной власти" (Мадрид, 21 мая 1980 г.) [1]; "Европейская Хартия местного самоуправления" (Страсбург, 15 ноября 1985 г.) [2]; "Декларация о трансграничном сотрудничестве", принятая Комитетом Министров Совета Европы 6 ноября 1989 г. по случаю 40-летия со дня основания Совета Европы; "Венская декларация глав государств и правительств — членов Совета Европы" (Вена, 9 октября 1993 г.); Дополнительный Протокол к рамочной Конвенции о трансграничном сотрудничестве (9 ноября 1995 г.).

На уровне ЕС деятельность еврорегионов обеспечивается Комитетом регионов — самым молодым из европейских институтов, созданным в 1994 г. согласно Маастрихтскому договору о Европейском Союзе. Его главная задача — представлять интересы местной и региональной власти стран-членов ЕС и обеспечивать их участие в интеграционном процессе. Создан как консультативный орган, призванный представлять выводы и рекомендации по запросам Совета Министров ЕС и Комиссии ЕС, а также по собственной инициативе, Комитет регионов придает очень важное значение принципа субсидиарности, что означает, что решения должны приниматься на том уровне, который наиболее близко находится от населения и который может обеспечить их выполнение [4].

Финансовая поддержка еврорегионов осуществляется с помощью многочисленных программ и фондов ЕС и Совета Европы. В рамках ЕС в середине 1980-х гг. была разработана программа Интеррег, что была призвана стимулировать трансграничное сотрудничество. Эта программа продолжает действовать и сегодня. Среди других фондов, обеспечивающих финансирование сотрудничества регионов, можно назвать Европейский фонд регионального сотрудничества (FEDER), по линии которого на нужды бельгийско-нидерландского регио-

нального сотрудничества направляется около 20 млн евро, Европейский социальный фонд (FSE), что финансирует проект Евросоюза, направленный на борьбу с дискриминацией в сфере трудовых отношений, выделяет 70 млн евро, а также ряд других. В 1988 году была проведена реформа трех структурных фондов (ERDF, EAGGF, EFS), утверждая последующие принципы и цели структурной политики: концентрация финансовых ресурсов по географическому и функциональному признаку, путем определения пяти основных целей структурной политики; предоставление преимуществ многолетним программам и структурным мероприятиям; проведение отбора регионов, которые, по критериям ЕС, имеют право на помощь; окончательный отход от квотной системы на пользу принципа совместного финансирования, который означает, что европейские средства могут быть дополнительным источником, а не полностью заменять внутренние финансовые средства; партнерство в сфере разработки и реализации программ, которое базируется на тесном сотрудничестве между Комиссией и соответствующими властями на государственном, региональном или местном уровнях; усиление контроля и мониторинга, важным инструментом которого стали так называемые Рамочные структуры поддержки Сообщества, которые было принято в результате переговоров между Сообществом и государствами-членами [5].

Еврорегионы как региональные субъекты (в основном местные и региональные) могут участвовать в INTERREG IIIB и IIIC (межрегиональном, трансграничном сотрудничестве), в рамках которого могут быть представлены проекты которые направлены на обмен опытом между европейскими регионами.

Некоторые регионы поддерживают еврорегионы в финансовом отношении (в основном те, которые находятся в еврорегионе). В некоторых случаях они предоставляют специальные субсидии.

Для работы с общественностью в некоторых еврорегионах, например в еврорегионе Ниса с участием Министерство иностранных дел Чешской Республики, был создан информационный центр для предоставления платных информационных услуг в сфере образования, консультирования, а также для проведения мероприятий, таких как конференции, семинары, информационные кампании и т. д. [14].

Сейчас в Европе функционирует более 70 еврорегионов с участием 30 государств. Основные правовые и организационные основы развития еврорегионов определены в Европейской рамочной конвенции о трансграничном сотрудничестве, подписанной странами-членами Совета Европы в Мадриде 21 мая 1980 р. (Мадридская конвенция), среди которых наиболее эффективными являются "Еврорегион Карпаты", "Еврорегион ДМТ", "Еврорегион Вест — Западная Паннония", "Еврорегион Дунай-Драва-Савва", еврорегион "Бескиды", "Татры", "Гласенсис", "Тешинская Силезия", "Нейсе-Ниса-Ниса" "Шпрее-Нейсе-Бубр".

В ЕС юридический статус еврорегионов существенно различается. Это может быть сообщество на основе общих целей без юридической правосубъектности (еврорегион Ниса/Neisse и еврорегионе Эльба/Elbe-Labe), европейское экономическое объединение (еврорегион Трансканал — Euroregion Transcanal), рабочий комитет без юридической правосубъектности (Баварский лес еврорегион — Euregio Bayerischer Wald-Böhmerwald/Sumava), некоммерческая ассоциация (например, еврорегион Саар-Лор-Люкс-Рейн — Euregio Saar-Lor-Lux-Rhine, созданный согласно гражданского /частного/ права Люксембурга) или государственный орган (еврорегион Рейн-Вааль — Rhine-Waal Euregio). Причем иногда юридический статус еврорегионов существенно различается.. Например, еврорегион Маас-Рейн (Euregio Maas-Rhine) в соответствии с законодательством Нидерландов является фондом, а по бельгийскому законодательству имеет статус некоммерческой организации.

Некоторые еврорегионы сочетают административно-территориальные единицы одного уровня государственного управления. Так, еврорегион Карпаты (Carpathian Euroregion) сочетает венгерские округа, области Украины, польские воеводства и румынские уезды. Словакия участвует в еврорегионе Карпаты на правах наблюдателя [6].

Другие еврорегионы имеют смешанную структуру. Как пример можно привести еврорегион Маас-Рейн (Euregio Maas-Rhine), в котором нидерландские провинции и бельгийские регионы сотрудничают с ассоциацией немецких муниципалитетов Региона Аахен (Regio Aachen) и немецким сообществом Бельгии. Еще одним примером подобного объединения является еврорегион Саар-Лор-Люкс-Рейн (Euregio Saar-Loth-Lux-Rhine), в который входят не только регионы (субнациональные единицы), но и государство — Великое герцогство Люксембург.

Среди целей и задач этого региона выделяются следующие:

- 1) взаимный обмен опытом и информацией, особенно в части территориального планирования и реализации совместных проектов, с учетом специфики приграничного сотрудничества;
- 2) обмен информацией о планировании и результатах осуществления коммунальных проектов;
- 3) оказания своим членам консультативных услуг;
- 4) представление проектов в соответствии с принципом субсидиарности;
- 5) содействие обмену сотрудниками административного управления и повышению их квалификации в сфере приграничного сотрудничества;
- 6) организации работы по укреплению в сознании проживающих на территории еврорегиона населения идеи о необходимости приграничного сотрудничества [7].

Учитывая, что ассоциации городов, коммун и округов могут быть членами еврорегионов, польские муниципалитеты широко практикуют поэтапное осуществление членства в еврорегионах: сначала создается объединение муниципалитетов, которое регистрируется согласно закону о ассоциации, и затем подписывает соглашение о создании еврорегиона с соответствующим иностранным партнером. Чешско-немецкий еврорегион Эльба (Elbe/Labe Euroregion) объединяет две независимые организации — с немецкой стороны — коммунальное сообщество Kommunalgemeinschaft Oberes Elbtal/Osterggebirge, а с чешской — Клуб еврорегион Эльба (Klub Euroregion Labe) [9].

Польша, Чехия, Словакия, Венгрия, Болгария перенесли институт еврорегионального сотрудничества из Западной Европы и успешно используют его возможности. Эти страны анализируя обобщенный опыт стран-членов ЕС, использовали соответствующие методические рекомендации по развитию ТГС, присоединились к европейским конвенциям, регулирующим региональное развитие и трансграничное сотрудничество, согласовали соответствующую законодательную среду; сформировали еврорегионы по всему периметру своих границ (основные структуры), создали ассоциации приграничных территорий и сети агентств регионального развития, а также другие структуры как промежуточные и вспомогательные учреждения; подготовили специалистов, в частности, для территориальных органов власти (система тренингов) и развернули широкую кампанию по освещению положительного опыта реализации трансграничных проектов и сотрудничества в целом — таким образом успешно прошли все стадии государственного регулирования.

Анализируя еврорегиональное сотрудничество на границе Чешской республики, следует отметить, что на границе с Чехией до недавнего времени еврорегионов практически не было. При этом иногда ошибочно назы-

вают еврорегионом объединения "Силезия — Моравия", что не отвечает за правовые причины действительности, поскольку этот союз по обе стороны границы не имеет правового статуса еврорегиона. В 1997 году министры иностранных дел Польши и Чехии пришли к соглашению, что в перспективе вся польско-чешская граница будет покрыта еврорегионами. При этом еврорегионы предполагается расположить не вдоль границы, поскольку тот проходит по территориям, резко отличных друг от друга географическими, социально-экономическими, демографическими и другими показателями, а будут формироваться в форме сегментов, направленных перпендикулярно границе так, чтобы все эти показатели находились внутри сегмента и в его продолжении по другую сторону границы были примерно одинаковые.

Так, например, устойчивое развитие Еврорегиона Силезия основано на двух основных элементах:

А. Туризм.

Основная отрасль развития — сельский туризм. Это можно сделать на восстановленных сельскохозяйственных фермах, которые расположены в привлекательных местах на польской и чешской территории, а также велотуризма и горных прогулок.

В. Развитие трансграничного сельскохозяйственного кластера.

Такая сеть основывается на польско-чешских субъектах занимающихся производством сельскохозяйственной продукции, разведением рыбы.

Именно по такому принципу построены еврорегионы "Гласенсис" (латинское название польского города Клодзко), созданный 5 декабря 1996 года, и еврорегион "Прадед", (куда входят с польской стороны города Брунтал и Ясенек, с чешской Ясенек, Брунтал, Особлага и Римаржов, а также окрестностей Врбна-под-Прадедом — центра чешской части еврорегиона), создан 2 июля 1997 года. Кроме этих двух, формируются еще два еврорегиона: "Тешинская Силезия", который включает польскую и чешскую части Силезии, и еврорегион "Рацибуж" (Катовицкое воеводство — Польша, Опава Чехия). Последний охватывает территорию компактного проживания немецкого меньшинства по обе стороны границы. В более далекой перспективе предполагается создать еврорегион "Большая Силезия", который бы включал все три части Силезии — польскую, чешскую и немецкую. На границах со Словакией и Украиной функционируют еврорегионы "Татры", "Карпаты", "Буг".

За несколько десятков лет деятельности еврорегионов в Польше были разработаны принципы взаимодействия, на которых основано образцовое сотрудничество на еврорегиональном уровне.

К наиболее важным можно отнести:

- хорошее соседство жителей польского пограничья,
- сохранение национальной, государственной, региональной и местной идентичности;
- ведении переговоров о совместных предприятиях в пределах еврорегионов.

Интеграция в Европейский Союз является главной политической целью стран Западных Балкан (Албания, Босния и Герцеговина, Северная Македония, Косово, Черногория и Сербия) и представляет собой их стратегический путь, который они прошли, в то время как их интеграция с соседними странами на Балканах является лишь субпродуктом. Причина в том, что региональное сотрудничество является условием ЕС для дальнейшей интеграции в Союз [9]. В связи с этим представляется, что трансграничное сотрудничество в странах Юго-Восточной Европы навязывается извне (ЕС) по принципу "сверху вниз", а не развивается в результате осознания местными субъектами его необходимости и потенциальных выгод. Именно по этой причине европейская политика соседства в целом подвергается кри-

тике со стороны ученых, которые утверждают, что во всем ЕС пытаются воспроизвести интеграционную модель, которую он применяет в своих границах. Считается даже, что конечная цель этой политики согласуется со стратегией европеизации, которую ЕС проводит как внутри, так и за пределами своих границ.

Примером еврорегиона, созданного на периферии Евросоюза, может служить болгарско-греческий еврорегион "Места-Нестос". В момент его создания — в 1997 г. — по болгарско-греческой границе проходила внешняя граница ЕС (Греция является членом ЕС с 1981 г., а Болгария вошла в Евросоюз при его последнем "восточном расширении" в 2007 г.). В настоящее время граница между этими государствами сохраняется, поскольку Греция входит в Шенгенскую зону, а для Болгарии (формально ею подписаны Шенгенские соглашения, но по техническим условиям — необходимости полноценного включения в шенгенскую информационную систему), но до сих пор не вступившую. Болгарско-греческий еврорегион "Места-Нестос" был первым зарегистрированным еврорегионом в Юго-Восточной Европе (1997 г.) Свое название он получил по названию реки (в Болгарии она называется Места, а в Греции — Нестос).

Создание этого территориального сообщества было инициировано еще в 1990 г. двумя ассоциациями — болгарской Приграничной ассоциацией Места и греческой Приграничной ассоциацией Нестос, созданными в кооперации жителями города Драма в Греции и жителями городов Благоевградского района Южной Болгарии, расположенных в долине реки Места. Уже в 1998 г. это территориальное сообщество вступило в Ассоциацию Европейских Приграничных Регионов (АЕБР) и получило статус Еврорегиона. На болгарской территории в этот еврорегион входит 8 муниципалитетов Благоевградского района — Банско, Разлог, Белица, Гоце Делчев, Гармен, Сатовча, Хаджидимово и Якоруда с населением более 130 тысяч человек и территорией более 3 тысяч кв.км, а с греческой стороны — также 8 муниципалитетов — Драма, Доксато, Каламбака, Като Неврокопи, Никифорос, Паранести, Просотсани и Ситагрои. Это территория исторической Македонии, жители этой части южной Болгарии всегда больше тяготели к соседним районам Греции, нежели к центральным частям Болгарии. В настоящее время эта территория достаточно экономически депрессивна.

В качестве примеров можно назвать следующие, уже завершенные, проекты:

1. "Преодолевая языковой барьер" — направлен на развитие болгарско-греческого взаимодействия по изучению языка соседней страны. Проект финансировался специально созданным фондом под эгидой программы PHARE (программа была создана Евросоюзом в 1989 г. сначала для Польши и Венгрии (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies (PHARE) с целью реструктурирования экономик этих стран, а позже была расширена на новых членов ЕС из стран Восточной и Южной Европы (Чехия, Словакия, Словения, Эстония, Латвия, Литва, Болгария, Румыния). Координатором проекта выступил муниципалитет болгарского города Гоце Делчев в партнерстве с муниципалитетом греческого города Като Неврокопи.

2. "Изучение социально-экономической ситуации региона Гоце Делчев". Целью проекта являлось увеличение возможностей местных и региональных администраций в условиях расширения Евросоюза. Проект был профинансирован из программы INTERREG I. Координатором проекта был бизнес-инкубатор Гоце Делчев, а партнером — Торговая и Промышленная палата города Драма.

3. "Туристический калейдоскоп еврорегиона Места-Нестос". Целью проекта было преодоление изоляции трансграничного региона Места-Нестос и содействие экономическому развитию путем соединения усилий локальных сообществ, общественных и неправительствен-

ных организаций, частного сектора по обе стороны границы через развитие и продвижение туристских программ. Проект профинансирован программой PHARE, координатором проекта — бизнес-инкубатор Гоце Делчев, партнер — Торговая и Промышленная палата Драмы.

На данный момент в регионе Западных Балкан функционируют три еврорегиона: Дунай-Драва-Сава, созданный в 1998 году и куда входят Босния и Герцеговина, Хорватия, Венгрия; Дрина-Сава-Маевица, созданный в 2003 году и куда входят Босния и Герцеговина, Сербия, Черногория и Хорватия и Адриатико-Ионический еврорегион, созданный в 2006 году и куда входят Италия, Албания, Босния и Герцеговина, Словения, Черногория и Хорватия. И тут каждый еврорегион выполняет свои задачи, если еврорегион Дунай — Драва-Сава работает в сфере логистики и перевоза грузов, то Адриатико-Ионический еврорегион работает в сфере культуры и туризма. Следует также отметить, что Адриатико-Ионическом еврорегионе работают морские кластеры.

Еще один еврорегион, на котором хотелось бы остановиться — это еврорегион Еврос, куда входят Болгария, Греция и Турция и где экономические структуры по всем направлениям различаются. Если турецкий город Эдирне является густонаселенным и имеющим морской порт, то Хасково и Карджали в Южной Болгарии является менее населенным и представлен сельским хозяйством, а также химической и органической промышленностью, а греческий Эврос характеризуется наличием богатых природных ресурсов, но довольно плохой их эксплуатацией. Основной причиной этого является изолированность региона от основных национальных рынков, обусловленная отсутствием надлежащей инфраструктурной сети; проблема усугубляется неудовлетворительным уровнем специализации персонала и недостаточной подготовкой человеческого капитала в регионе [11].

Также еврорегионы могут стимулировать транспортные проекты. В 1999 г. для интенсификации хозяйственного взаимодействия в районах этнически неоднородного населения организованы венгерско-словацкие регионы "Ипель" и "Ваг — Дунай — Ипель" [7]. Одним из приоритетов для них стало развитие транспорта — строительство автодороги "Север — Юг" и реконструкция железнодорожной сети в приграничных районах, а также восстановление пограничного моста через Дунай в Эстергоме. Самые ощутимые успехи в развитии транспорта достигнуты в созданном в 1995 г. германско-польско-датско-шведском регионе "Померания". Налажена польско-германская паромная переправа, модернизировано судоходство на Одере.

По уровню сотрудничества в транспортной сфере данный еврорегион приближается к своим аналогам на границе ФРГ и Нидерландов. Например, в еврорегионе "Рейн — Вааль" реализуется целая серия проектов. Среди недавних — реконструкция военного аэродрома в округе Клеве (ФРГ) для нужд гражданской авиации с развитием необходимой сети наземного транспорта и строительство автодороги Эммерих (ФРГ) — Гендринген (Нидерланды) [8].

Так, на территории региона "Верхний Рейн" значительно расширен международный аэропорт Базель — Мюлуз — Фрайбург: сначала осенью 2002 г. был открыт новый северный франко-германский терминал, а через год — и южный швейцарский терминал. Параллельно ведется модернизация инфраструктуры железнодорожного и речного сообщения (Базель - транспортный узел общеевропейского значения). В частности, в 2003 г. закончена реконструкция портов на Рейне, для облегчения судоходства построен новый железнодорожный мост, сооружен интермодальный логистический центр.

Из старых мощных проектов следует назвать поддержанное еврорегионом "Тироль — Альто-Адижде — Трентино" строительство туннеля под перевалом Бреннер в Альпах на международной трассе Мюнхен — Верона. Примерами создания еврорегионов для исполь-

зования крупных транспортных проектов, реализованных сторонними силами, служит британско-французско-бельгийский регион "Кент — Нор-Па-де-Кале" и шведско-датский "Эресунн (Зунд)". Первый возник в 1987 г. (бельгийские регионы присоединились летом 1991 г.) В его задачи входит использование выгод от построенного в 1994 г. туннеля под Ла-Маншем, прежде всего для сокращения безработицы на прилегающих территориях.

Второй образован в 1996 г. для развития экономических связей и НИОКР, а также содействия росту занятости в агломерациях Мальмё и Копенгагена благодаря сооружению в 2000 г. моста через разделяющий их пролив Зунд.

Некоторое время назад, среди еврорегионов стал наблюдаться процесс территориального укрупнения. Так, в 1996 г. правительства Германии, Франции, Люксембурга и Швейцарии подписали Соглашение о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и органов местного управления. Впервые, с учетом многолетнего опыта функционирования локальных еврорегионов, были унифицированы правила сотрудничества для обширной территории, включающей федеральные земли Баден — Вюртемберг, Рейнланд — Пфальц и Саар (Германия), регионы Эльзас и Лотарингия (Франция), союз коммун (Люксембург) и кантоны Солер, гордской и сельский Базель, Агрови и Юра (Швейцария). Цель данного соглашения заключается в облегчении и упрощении приграничного сотрудничества территориальных сообществ и органов местного самоуправления четырех европейских стран, с учетом внутреннего законодательства и международных обязательств [7].

Широкомасштабное еврорегиональное сотрудничество на правах свободного участия формирует трансграничные и кластерные зоны, где осуществляют свою деятельность не только члены ЕС, но и многие другие государства. Но самое главное состоит в том, что в эти зоны устремляются крупные капиталовложения в виде прямых иностранных инвестиций, что способствует подъему этих территорий и приводит к реализации значительных инвестиционных и интеграционных проектов.

ВЫВОД

Еврорегионы сыграли большую роль с момента их создания в начале 1990-х годов. Функционирование еврорегионов в Европе имеют широкую географию и цели их использования. Еврорегиональное сотрудничество существует в пределах очень разных структур, правовых систем и территорий. Сильное юридическое сотрудничество некоторых стран помогает завоевывать позиции в создании новых рабочих мест. Главная цель еврорегионов — преодолеть барьеры национальных границ, работа над совместными проектами, устранение законодательных барьеров, касающихся социальной политики и экологии, инфраструктуры, культуры, науки и образования, защиты окружающей среды.

Литература:

1. "Європейська рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво різноманітних об'єднань і органів територіальної влади" від 21 травня 1980 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/106.htm>
2. "Європейська Хартія місцевого самоврядування" від 15 листопада 1985 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int>
3. Додатковий Протокол до рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво від 9 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euroregion.ru>.
4. "Комітет регіонів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cor.europa.eu/>
5. Совет Европы. Деятельность и результаты [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.coe.int

6. Статут Міжрегіональної організації "Карпатський єврорегіон" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm>
7. URL: <http://www.dergachev.ru> (сайт професора Дергачева В.А.).

8. Гражданкин А.С. Еврорегионы и их роль в интеграционных процессах // Псковский регионологический журнал. 2011. No 12. С. 10—15.

9. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. — Львів: ІРД НАН України, 2003. — 222 с.

10. Бородин Т.Л. Еврорегионы как инструмент региональной политики: сравнение опыта ЕС и стран СНГ [www. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71268/04-Borodina.pdf](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71268/04-Borodina.pdf)

11. Monika Moraliyska Regional Economic Cooperation in the Western Balkans and Its Impact on Bulgaria, Economic Alternatives, Issue 1, 2015.

12. Iryna Turlay Economic Partnership as a Stabilizing Factor for Shaping Political and Social Cooperation The case of Evros-Maritza-Meric Euroregion <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1981650&fileId=1981652>

13. Netolicky Vaclav. Euroregiony: uvod do problematiky. Vyd. 1. Praha: Vysoka skola financni a spravni, 2007, 75 s. ISBN 978-80-86754-78-9.

References:

1. Council of Europe (1980), "European framework Convention on cross-border cooperation of various associations and territorial authorities", available at: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/106.htm> (Accessed 25 July 2019).
2. Council of Europe (1985), "European Charter of local self-government", available at: <http://conventions.coe.int> (Accessed 25 July 2019).
3. Council of Europe (1995), "Additional Protocol to the framework Convention on transboundary cooperation", available at: <http://www.euroregion.ru> (Accessed 25 July 2019).
4. The EU's Assembly of Regional and Local Representatives (2019), available at: <http://www.cor.europa.eu/> (Accessed 25 July 2019).
5. Council of Europe (2019), "CE. Activities and results", available at: www.coe.int (Accessed 25 July 2019).
6. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2019), "Charter of the Interregional organization "Carpathian Euroregion", available at: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm> (Accessed 25 July 2019).
7. The website of Professor Dergachev V. A. (2019), available at: <http://www.dergachev.ru> (Accessed 25 July 2019).
8. Graghdankin, A. S. (2011), "Euroregions and their role in integration processes", Pskov regional journal, vol.12, pp. 10—15.
9. Mikula, N. (2003), Yevrorehiony : dosvid ta perspektivy [Euroregions: experience and prospects], IRR NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine.
10. Borodina, T. L. (2010), "Euroregions as a tool of regional policy: comparison of the experience of the EU and CIS countries", available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71268/04-Borodina.pdf?sequence=1> (Accessed 25 July 2019).
11. Moraliyska, M. (2015), "Regional Economic Cooperation in the Western Balkans and Its Impact on Bulgaria", Economic Alternatives, vol. 1, pp.100-117
12. Turlay, I. (2016), "Economic Partnership as a Stabilizing Factor for Shaping Political and Social Cooperation The case of Evros-Maritza-Meric Euroregion", available at: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1981650&fileId=1981652> (Accessed 25 July 2019).
13. Netolicky, V. (2007), Euroregiony: uvod do problematiky [Euroregions: introduction], Vysoka skola financni a spravni, Praha, Czech Republic.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2019 р.

Х. Б. Джурик,
аспірант кафедри фінансів,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7100-8128

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.82

ФОРМУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ОТГ

*Kh. Dzhuryk,
postgraduate student of the Department of Finance, National University "Lviv Polytechnics", Lviv, Ukraine*

FORMATION OF RATIONAL ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC STRUCTURES
OF MANAGEMENT OTG

Статтю присвячено дослідженню питань щодо формування раціональної організаційно-економічної структури управління об'єднаних територіальних громад (ОТГ). У контексті дослідження встановлено, що у організації системи ОТГ доцільно вивчати цикл "наука — виробництво — збут — фінанси". Відтак ОТГ включатиме організацію науково-технічного розвитку виробництва, оновлення асортименту, номенклатури кінцевої продукції на підприємствах-учасниках ОТГ, удосконалення технологічного процесу, збут продукції та послуг у всіх підрозділах ОТГ, управління фінансами ОТГ та інші питання. Поряд з раціональною організаційно-економічною структурою управління окреслено чотири системи організації управління виробництвом, науковим потенціалом, збутом і фінансами ОТГ. Запропоновано основні функції системи управління ОТГ. Побудована раціональна організаційно-економічна структура об'єднання територіальних громад створюватиме сприятливі умови для розвитку замкнутого процесу відтворення та забезпечення управління ОТГ на всіх стадіях її стратегічного розвитку.

The rational organizational and economic structure of the united of territorial communities will create favorable conditions for the development of a closed process of reproduction and ensuring the management of UTC.

It is established that when organizing the system of UTC it is expedient to study the cycle "science — production — sales — finance". Therefore, UTC should include the organization of scientific and technological development of production, updating of assortment, nomenclature of final products at the enterprises participating in UTC, improvement of the technological process, sales of products and services in all sections of the UTC, management of UTC finances and other issues.

Along with the rational organizational and economic structure of management, there are four systems of organization of production management, scientific potential, sales and finance of UTC, ie, rational organization and management in UTC. The first system — the organization of management of science and technology UTC, which will provide a highly effective, uninterrupted, integrated management of all processes of research to the introduction of new products into production. The second system — the organization of production management in the UTC will create the prerequisites for ensuring the continuity of the production process at low cost. The third system — the rational organization of sales management in the UTC will take into account the acceleration of the overall process of reproduction, from the development of products to their implementation in markets with high financial results. The fourth system is the organization of financial management of UTC. When developing a strategy for the effective management of OTF finances, attracting investment from external and internal sources is an essential element of their activity. In the course of the research, the main functions of the control system of UTC are proposed.

The constructed rational organizational and economic structure of the united of territorial communities will create favorable conditions for the development of a closed process of reproduction and ensuring the management of UTC at all stages of its strategic development.

Ключові слова: об'єднання територіальних громад, управління, організаційно-економічна структура, наука, виробництво, фінанси, збут.

Key words: united of territorial communities, management, organizational and economic structure, science, production, finance, sales.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Раціональна організаційно-економічна структура об'єднання територіальних громад створюватиме сприятливі умови для розвитку замкнутого процесу відтворення та забезпечення управління ОТГ. Тобто необхідно створити умови для того, щоб кожна ОТГ згідно з об'єктивним єдиним процесом інтенсивного розширеного відтворення разом із функціонуючими в її складі юридично і економічно самостійними підприємствами, організаціями та установами перетворилася в єдиний чітко керований і водночас гнучкий організм.

Тому питання, які пов'язані з формуванням раціональної організаційно-економічної структури управління ОТГ є актуальними.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняна школа раціонального управління фінансами об'єднаних територіальних громад розвивається на основі досліджень І. Бланка, І. Алексєєва, О. Амоші, Б. Андрушківа, М. Білопольського, М. Бондарчук [1], О. Величка [2], М. Войнаренка, О. Гончар [3], Н. Демчук, А. Катан, М. Кизима, М. Козоріз, О. Кузьміна [7], А. Крисоватого, М. Крупки, Т. Смолженко, О. Мороза, В. Федоренка, Н. Хрущ, А. Череп, Л.А. Йенса [10] та багатьох інших вчених.

Серед сучасних досліджень даної проблеми слід виділити роботи Баранецького Т., Вінницької О., Карпінського Б. [6], Лебеде Г., Куценко Т. [8], Хорощун В. та багатьох інших вчених і практиків, які по-різному розглядають питання, які пов'язані з побудовою раціональної організаційно-економічної структури управління об'єднаних територіальних громад.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є, по-перше, побудувати раціональну організаційно-економічну структуру управління об'єднаними територіальними громадами, по-друге, встановити, чи під час організації системи ОТГ доцільно вивчати цикл "наука — виробництво — збут — фінанси", по-третє, запропонувати основні функції системи управління ОТГ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Раціональну організацію управління ОТГ визначають об'єктивні фактори, обмін яких має велике значення для якості управління. Вони пов'язані, насамперед, з місцем цієї ОТГ у галузях економіки України, особливостями умов її відтворення та основою організаційно-економічної структури.

Встановлено, що при організації системи ОТГ доцільно вивчати цикл "наука — виробництво — збут — фінанси" [1]. Отже, ОТГ повинна включати організацію науково-технічного розвитку виробництва, оновлення асортименту, номенклатури кінцевої продукції на підприємствах-учасниках ОТГ, удосконалення технологічного процесу, збут продукції та послуг у всіх підрозділах ОТГ, управління фінансами ОТГ та інші питання.

В ОТГ спрямовується процес відтворення на безперервний та динамічний ріст виробництва, який забезпечує випуск кінцевої продукції та надання послуг, що відповідає попиту споживача. Саме за таких умов в ОТГ можна здійснити необхідний цикл "наука — виробництво — збут — фінанси". Це можна досягти, якщо управління ОТГ буде зосереджене на тих основних напрямках, що мають найбільше значення для реалізації економічної стратегії розвитку процесу відтворення всього об'єднання територіальних громад.

У цьому контексті, основними напрямками подальшого підвищення ефективності організації управління ОТГ у регулюванні всього циклу інтенсивного розширеного відтворення можуть бути: вдосконалення організації фінансів та економічних процесів ОТГ як основи організації управління, формування ефективних основних підприємств та раціональна організація управління ними, організація ефективних зв'язків голови ОТГ з керівниками підприємств та здійснення відповідальності функціональних керівників за певні процеси, удосконалення організації управління окремими стадіями процесу відтворення в ОТГ.

У зв'язку з цим, визначено, що основними завданнями формування раціональної організаційно-економічної структури ОТГ можуть бути:

- організаційно-економічне обґрунтування включення до складу об'єднання територіальних громад науково-технічних, збутових, фінансово-кредитних та зовнішньоторговельних підрозділів;
- удосконалення та формування ефективної структури виробництва з погляду профілю, спеціалізації, розмірів, кількості підприємств ОТГ;
- ефективний розподіл відповідальності між виробничими ланками та виробництвом;
- створення організаційно-економічних передумов ефективної взаємодії між суб'єктами ОТГ.

Поряд з раціональною організаційно-економічною структурою управління розглянуто чотири системи організації управління виробництвом, науковим потенціалом, збутом і фінансами ОТГ, тобто раціональну організацію та управління в ОТГ.

Перша система — організація управління наукою та технікою ОТГ. Отже, успішне здійснення стратегії розвитку в ОТГ залежить від того, як можна забезпечити високу економічну ефективність науки та техніки. Важливою передумовою при цьому є організація процесу оновлення виробництва із застосуванням науково-технічних експериментів. Управління наукою і технікою у ОТГ необхідно організувати так, щоб забезпечувалося високоефективне, безперервне, комплексне управління всіма процесами науково-дослідних робіт до впровадження нової продукції у виробництво.

Визначено, що основними завданнями при організації управління наукою та технікою на рівні ОТГ можуть бути:

- створення такої організації, яка дозволить голові ОТГ повністю здійснювати розвиток науки та техніки;
- раціональне та єдине керівництво науково-технічними потужностями;

— комплексне управління процесом оновлення виробництва шляхом використання гнучких організаційних форм;

— створення умов для покращання співвідношень між витратами та доходами під час науково-технічної роботи і для ефективного використання матеріального та інтелектуального потенціалу в галузі науки та техніки.

Отже, правильна організація науково-технічних робіт в ОТГ створюватиме сприятливі умови для здійснення процесу оновлення виробництва та збуту продукції на високому рівні та за короткий термін.

Водночас дослідження акцентує увагу на тому, що для оволодіння процесом оновлення (розробка і впровадження нових виробів, модернізація основних фондів, впровадження нових технологій) суб'єкти ОТГ повинні мати відповідні потужності (НДДКР, проектування, виробництво засобів раціоналізації тощо).

У суб'єктів ОТГ під науково-дослідним та дослідно-конструкторським потенціалом необхідно розуміти чисельність, кваліфікацію, ефективність праці працівників у сфері НДДКР, ступінь оснащення устаткування, рівень управління ним і організація. Під час впровадження нових виробів та технологій повинен забезпечуватися тісний зв'язок з відтворенням основних фондів. Наявний потенціал необхідно використовувати також при проведенні ремонтних робіт з реконструкції та модернізації. Модернізація виступає головною формою відтворення основних фондів в інтересах підвищення ефективності виробництва. Вона передбачає тісний взаємозв'язок між інвестиціями в оновлення основних фондів та капітальний ремонт. Кожний суб'єкт ОТГ повинен мати потужності, що забезпечують виробництво передбачуваного випуску продукції.

Встановлено, що доцільно в об'єднанні територіальних громад створити централізований потенціал НДДКР, який використовуватиметься для прикладних фундаментальних досліджень і процесів оновлення, які мають важливе значення для розвитку ОТГ. На окремих суб'єктах ОТГ доцільно також мати потенціали НДДКР, які будуть орієнтуватися на обслуговування та удосконалення виробів та технологій. Необхідно зберігати та нарощувати цей потенціал з метою наукового насичення процесу виробництва.

Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи суб'єктів ОТГ доцільно віднести у підпорядкування заступника ОТГ з науки і техніки (важливими передумовами при цьому є сфери розвитку НДДКР). Якщо у науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських роботах буде зайнято декілька сотен осіб при високій інтенсивності дослідницьких робіт, для яких характерним є швидка зміна умов збуту, доцільно створити науковий підрозділ (відділ НДДКР) при ОТГ. Одним із шляхів удосконалення науково-дослідної роботи може бути зв'язок ОТГ на контрактній основі з закладами вищої освіти або Академіями наук.

Друга система — організація управління виробництвом в ОТГ. У контексті дослідження окреслено, що раціональна організація управління виробництвом у ОТГ створить передумови для того, щоб забезпечити безперервність виробничого процесу з низькими витратами, а також випуск високоякісної продукції, що відповідатиме умовам договору, освоювати гнучку перебудову виробництва у відповідності зі змінами умов ринку, досягти ефективності виробництва та економії матеріалів, кращого використання основних фондів у разі впровадження нових виробів, машин, устаткування та технологій, а також ефективно використовувати трудові ресурси. Водночас необхідно виходити з того, що виробничий процес здійснюється на підприємствах ОТГ, і директори підприємств нестимуть за це повну відповідальність.

Встановлено, що на рівні об'єднання територіальних громад управління виробничим процесом буде означати:

— розробку пропозицій до виробничої програми ОТГ та її підприємств, яка забезпечуватиме ефективний випуск високоякісної продукції та вимагатиме мобілізації матеріальних та інтелектуальних ресурсів ОТГ;

— ефективна організація і управління відносинами кооперації та інтеграції виробництва між підприємствами ОТГ;

— своєчасне вирішення проблем, що виникають у підприємств ОТГ у виконанні виробничих програм, а також сприяння у вирішенні цих проблем;

— узагальнення кращого досвіду роботи виробництва, а також розробку та впровадження відповідних правил в організаційній сфері для ефективного управління виробництвом, включаючи профілактичні заходи з попередження та ліквідації аварій;

— координацію та безпосереднє керівництво важливими ділянками роботи при впровадженні нових виробів тощо.

Поряд з цим дослідження враховує аспекти, що організація виробництва є однією з основних завдань всієї управлінської діяльності суб'єкта ОТГ, який отримує завдання, разом з партнерами з кооперації організовує його виконання. Здійснення виробництва у ОТГ повинно охоплювати всі види діяльності, спрямовані на виконання річних завдань. Тому управління всередині суб'єкта ОТГ може включати завдання оперативного планування та управління виробництвом.

Так, управління виробництвом у суб'єктів ОТГ скеровуватиметься на вирішення питань з: організації управління виробництвом у суб'єкта ОТГ, організації диспетчерської діяльності, а за безперервного режиму роботи — системи управління змінами, упорядкування управлінських відносин між директором підприємства (суб'єкта) і керівником з виробництва, а також керівником виробничих ланок.

Третя система — раціональна організація управління збутом в ОТГ враховуватиме прискорення сукупного процесу відтворення, починаючи від розробки виробів до їх реалізації на ринках з високими фінансовими результатами. У зв'язку з цим, виникають питання стосовно єдиного управління експортом, а також збутом продукції на внутрішньому ринку. На думку автора, підрозділи ОТГ зі збуту активно впливатимуть на формування виробничого профілю і програми науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Збутовий підрозділ в ОТГ забезпечуватиме дієве вивчення ринку та збуту продукції, раціональні комерційні процеси підготовки контрактів, отримання замовлень, а також ефективного обслуговування споживачів. Так, можна вирішувати проблеми скорочення термінів виконання замовлень, швидкого пристосування до зміни кон'юнктури світового ринку, поліпшення обслуговування споживачів.

Обґрунтовано, що необхідна гнучкість для здійснення збуту та експорту продукції у багатьох випадках вимагатиме швидкої перебудови виробництва, змін у технології та організації виробництва, які відповідатимуть ситуації на ринку, а також врахування співвідношення витрат та результатів. Усе це представлятиме вимоги до всієї системи управління і до кожного працівника зокрема. Важливим напрямом удосконалення діяльності зі збуту продукції є використання функціональних керівників, які відповідатимуть за зовнішній ринок.

У цьому контексті визначено, що для ефективного функціонування доцільним є впровадження організаційно-економічної структури управління ОТГ і систем організації управління виробництвом, науковим потенціалом, збутом та фінансами ОТГ і її суб'єктів, які водночас можуть вирішити завдання, пов'язані з:

— удосконаленням основної організаційно-економічної структури, що відповідає якісним змінам у розподілі праці та кооперуванні на всіх стадіях процесу відтворення;

— створенням науково-технічного потенціалу та раціональної організації роботи працівників з метою підвищення їх творчої активності;

— організацією кооперованих зв'язків всередині ОТГ і між іншими господарюючими суб'єктами;

— пошуками комплексних організаційних рішень для поліпшення організації виробництва та управління, використовуючи елементи диджиталізації;

— створенням передумов у системі організації економіки і управління для інтеграції збуту;

— удосконаленням управління ОТГ для виконання завдань регіональної взаємодії органів управління на всіх стадіях процесу відтворення та між ними;

— раціональним організаційним взаємозв'язком управління стадіями відтворення та технологічними лініями, забезпеченням безперервності процесу комплексного управління з використанням відповідної техніки.

Разом з цим, організація управління збутом у суб'єктів ОТГ залежить від централізації процесів збуту в рамках всієї структури ОТГ, розмірів та місця суб'єкта в процесі відтворення, ступеня спеціалізації виробництва, а також асортименту та специфічних вимог, що висувуються до виробів та послуг для використання на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Отже, суб'єкти ОТГ розроблятимуть та впроваджуватимуть такі організаційні рішення, які дозволили б підвищити ефективність торгово-збутової діяльності в процесі відтворення. Це стосується організації збуту, а також структури та місця відповідальних за збут у системі управління ОТГ. Важливо, щоб обсяг реалізованої на ринку продукції збільшувався за тих самих або менших витрат. Під час організації вивчення кон'юнктури ринку завжди необхідно враховувати, що завдання це комплексне, і над його вирішенням працюють всі підрозділи ОТГ.

Четверта система — організація управління фінансами ОТГ. Під час формування стратегії ефективного управління фінансами ОТГ актуальним елементом їхньої діяльності є залучення інвестицій із зовнішніх та внутрішніх джерел. Цей процес ускладнений певними факторами і потребує чіткої стратегії та обґрунтування кожного етапу здійснення, при особливій увазі до спільного інвестування у різних типах його реалізації. Формування організації управління фінансами об'єднаних територіальних громад зумовлена низкою важливих чинників.

1) фінанси об'єднаної територіальної громади охоплюють територію декількох населених пунктів;

2) відсутній досвід управління фінансами об'єднаної територіальної громади;

3) запроваджуються прямі міжбюджетні відносини між бюджетом об'єднаної територіальної громади та державного бюджету;

4) відбувається концентрація значних фінансових ресурсів у бюджеті об'єднаної територіальної громади [1; 4; 5].

Спільне інвестування ОТГ пропонується розглядати як процес вкладення майнових та інтелектуальних цінностей у суб'єкти, які є учасниками ОТГ із залученням внутрішніх та зовнішніх джерел за різних умов середовища, у якому таке об'єднання перебуває. Держава та банки є найдавнішими учасниками процесу інвестування. Вони створюють умови та забезпечують розвиток і вдосконалення системи грошово-кредитних відносин. У фокусі спільного інвестування, держава може брати участь у окремих проектах, зокрема соціального спрямування. Також держава може виступити стабілізаційним гарантом, який своєю участю надає окремим ідеям більший рівень довіри, тощо. Банки також мають у своїй основі численні підходи до інвестування загалом та у конкретних проявах як спільне інвестування.

Очевидно, потреба в інвестиціях різних учасників чи проектів, що реалізуються у рамках ОТГ завжди не

може задовольнятися лише силами самих учасників (в т.ч. фінансових інституцій). Тому тут постає необхідність у використанні нових джерел залучення, передусім, грошових ресурсів. Одним із них є краудфандинг, який разом із більш складним по процесу реалізації — краудінвестингом посідають відчутне місце на ринку краудфінансових технологій.

У контексті дослідження встановлено, що під час формування раціональної організаційно-економічної структури управління в ОТГ необхідно враховувати визначені умовами відтворення і управління фактори:

— місце в системі управління ОТГ (економічна самостійність, здійснення завдань ОТГ);

— територіальне розташування (віддалення від апарату управління ОТГ);

— розміри підприємства та економічний потенціал (велике, середнє, мале підприємство);

— технологія та організація виробництва;

— вид та особливості виробів та послуг (споживчі товари, засоби виробництва, послуги фінансового характеру тощо);

— ступінь спеціалізації виробництва, включаючи трудові ресурси та устаткування;

— виконання завдань на окремих стадіях процесу відтворення (науково-дослідні установи, підрозділи зовнішньої торгівлі, фінансово-кредитні учасники тощо).

Відтак в організаційній роботі суб'єктів об'єднання територіальних громад необхідно враховувати такі основні моменти:

— підготовка та здійснення заходів у галузі організації економіки та управління повинні бути скеровані на раціональне та ефективне виконання завдань, які встановлені суб'єктам.;

— необхідно розробляти та впроваджувати комплексне організаційне рішення. Йдеться про узгоджені заходи організації процесу відтворення на всіх його стадіях, включаючи забезпечення необхідних пропорцій, створення організаційно-господарських та організаційно-виробничих одиниць (розподіл на виробничі ланки, цехи та ділянки), визначення структури управління та здійснення важливих управлінських процесів, а також щодо організації, обробки інформації з використанням інструментів диджиталізації;

— всі організаційні рішення суб'єктів повинні правильно відтворювати специфіку всіх процесів та органічно поєднуватися з організацією всієї ОТГ.

Разом з цим, запропоновані основні функції системи управління ОТГ, які полягають у:

— розробці та реалізації плану розвитку ОТГ на довготривалу перспективу; при цьому основними напрямками є розробка продукції, виробів та технологій, реконструкція та модернізація основних фондів, розширення сфери збуту та необхідні зміни в трудових ресурсах, а також пов'язані з ними зміни у поділі праці та кооперації, а також розробка стратегії надання фінансових послуг тощо;

— раціональній організації всіх стадій процесу відтворення та управління ним, а також коопераційних зв'язків всередині ОТГ з метою чіткого виконання завдань та прискорення всього виробничого циклу;

— забезпеченні єдиного та гнучкого управління, плануванні роботи ОТГ, удосконаленні організації економіки та управління згідно з виконанням державних програм розвитку ОТГ;

— відборі, перевірці та постійному підвищенні професійної кваліфікації керівників з метою формування стабільних, ефективних управлінських колективів у системі ОТГ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Результати досліджень організації суб'єктів ОТГ визначили необхідність побудови раціональної організаційно-економічної структури управління ОТГ загалом та системи організації управління виробництвом, нау-

ковим потенціалом, збутом продукції і послуг, фінансами суб'єктів (учасників) ОТГ. У результаті чого, розглянуто побудову чотирьох систем організації управління виробництвом, науковим потенціалом, збутом і фінансами ОТГ, запропоновані основні функції системи управління ОТГ.

Подальші дослідження базуватимуться на огляді питань стосовно розроблення ефективної стратегії управління фінансами ОТГ з метою пошуку дієвих інструментів ефективного стратегічного розвитку науки, виробництва і збуту в ОТГ та її учасників.

Література:

1. Bondarchuk, M. (2015), "Approaches to ranking causes of management crises in an industrial and commercial association", *Economics, Entrepreneurship, Management*, vol. 2, no. 1, pp. 15—21.

2. Velychko, O. (2014), "Integrated modeling of solutions in the system of distribution logistics of a fruit and vegetable cooperative", *Business: Theory and Practice, Verslas: Theory and Practice*, vol. 15, no. 1 4, pp. 362—370.

3. Гончар О.І. Теоретичні засади формування ефективної системи управління економічним потенціалом підприємства, "Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки", 2018, 6 (1), с. 207—209.

4. Джурик Х.Б. Зарубіжний досвід фінансування місцевого самоврядування / Електронне наукове фахове видання з економічних наук "Modern Economics", 2018, № 12, с. 69—74.

5. Демчук Н.І. Механізм планування стратегічного розвитку на рівні суб'єктів господарювання, "Агросвіт", 2009, № 13, с. 42—48.

6. Карпінський Б., Герасименко О. Економіко-організаційний механізм державного управління збалансованістю фінансової системи території: теоретичні засади, "Актуальні проблеми державного управління, Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008, 1 (31), с. 84—92.

7. Кузьмін О.Є. Трансформація підприємств: економічна оцінка та побудова систем менеджменту / О.Є. Кузьмін, А.С. Мороз, Н.Ю. Подольчак, Р.В. Шуляр. Монографія. — Львів: Видавництво НУ "ЛП", 2005, 336 с.

8. Куценко Т.Ф. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд / Т.Ф. Куценко, Є.Ю. Дударенко, "Економіка та держава", 2017, № 3, с. 64—70.

9. Маслов А.О., Гладковська А.Т. Сутність, типи, форми, можливості і загрози децентралізації, "Ефективна економіка", 2019, № 2. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6915> (дата звернення: 01.08.2019).

10. Йенс Л.А. Критерии эффективности в подходе к управлению государственными финансами // EUROSAI, 1999, № 6, с. 30—33.

11. Teoria del rationale in amministrazione di stato. — Roma: GSP, 1997, 455 p.

12. Takarani N. Teoria de diritto amministrativo. — Roma: GSP, 1998, 589 p.

References:

1. Bondarchuk, M. (2015), "Approaches to ranking causes of management crises in an industrial and commercial association", *Economics, Entrepreneurship, Management*, vol. 2, no. 1, pp. 15—21.

2. Velychko, O. (2014), "Integrated modeling of solutions in the system of distribution logistics of a fruit and vegetable cooperative", *Business: Theory and Practice, Verslas: Theory and Practice*, vol. 15, no. 1 4, pp. 362—370.

3. Honchar, O.I. (2018), "Theoretical principles of formation of an effective system for managing the economic potential of the enterprise", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 6 (1), pp. 207—209.

4. Dzhuryk, Kh.B. (2018), "Foreign experience of financing local self-government", *Modern Economics*, vol. 12, pp. 69—74.

5. Demchuk, N.I. (2009), "Mechanism of strategic development planning at the level of economic entities", *Ahrosvit*, vol. 13, pp. 42—48.

6. Karpyn'skyj, B. and Herasymenko, O. (2008), "Economic and organizational mechanism of state management of the balance of the financial system of the territory: theoretical principles", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (31), pp. 84—92.

7. Kuz'min, O.Ye. Moroz, A.S. Podol'chak, N.Yu. and Shuliar, R.V. (2005), *Transformatsiia pidpriemstv: ekonomichna otsinka ta pobudova system menedzhmentu* [Transformation of enterprises: economic evaluation and construction of management systems], Vydavnytstvo NU "LP", L'viv, Ukraine.

8. Kutsenko, T.F. and Dudarenko, Ye.Yu. (2017), "United Territorial Communities in Ukraine: A Brief Analytical Review", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 64—70.

9. Maslov, A.O. and Hladkov's'ka, A.T. (2019), "Essence, types, forms, possibilities and threats of decentralization", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6915> (Accessed 25 June 2019).

10. Jens, L.A. (1999), "Performance criteria in the approach to public finance management", *EUROSAI*, vol. 6, pp. 30—33.

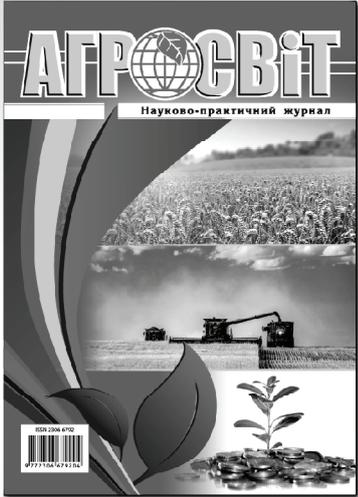
11. GSP (1997), *Teoria del rationale in amministrazione di stato*, GSP, Roma, Italy.

12. Takarani, N. (1998), *Teoria de diritto amministrativo*, GSP, Roma, Italy.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2019 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

Я. А. Сарнецька,
аспірант кафедри фінансів, ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-0775-3959

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.87

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ТА СТАТУСУ

Ya. Sarnetska,
postgraduate student at the Department of Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

LOCAL SELF-GOVERNANCE: EVOLUTION OF ESSENCE AND STATUS

Статтю присвячено проблемам становлення і розвитку місцевого самоврядування. Мета статті — обґрунтувати інституціональну природу місцевого самоврядування та визначити його ознаки, функції і принципи на сучасному етапі розвитку суспільства. Обґрунтовано, що місцеве самоврядування на сучасному етапі розвитку світової економіки це — політичний та інституціональний процес прийняття та реалізації рішень щодо задоволення потреб членів громади на основі ефективного виконання органами місцевого самоврядування повноважень, делегованих їм центральною владою. Ознаками місцевого самоврядування є: децентралізований характер, здійснення публічної влади на певній територіальній одиниці, здійснення обраними представниками населення, що мешкає на певній території. Функціями місцевого самоврядування є: залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого значення; охорона прав, свобод і законних інтересів громадян; соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян. Принципами місцевого самоврядування визначено субсидіарність, підзвітність та транспарентність, ефективність. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування в Україні.

The article is devoted to the problems of formation and development of local self-government. The purpose of the article is to substantiate the institutional nature of local self-government and to determine its features, functions and principles at the present stage of development of society.

It is grounded that the formation of Ukrainian local governance took place under conditions that differed from those of most Western European countries. It is connected not only with the period of the Soviet Union, but also with the fact that in Tsarist Russia the reforms of public administration took place 100 years later than in Western Europe.

Stages of local governance development in Western Europe and Ukraine have been identified. It is grounded that at the present stage of development of the society the essence of the community and its role in governance has changed. As a result, the essence of local governance has changed. It is grounded that local self-government at the present stage of development of the world economy is a political and institutional process of decision-making and implementation of decisions to satisfy the needs of the members of society on the basis of effective performance by local self-government bodies of the powers delegated to them by the central authority.

Signs of local governance are a decentralized nature, the exercise of public power in a certain territorial unit, the exercise of elected representatives of the population living in a certain territory. Functions of local self-government are involvement of the population in the solution of issues of local importance; protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens; social protection of the population, promotion of employment of citizens. Taking into account the tendencies of institutionalization of local governance, one of the main functions

of local self-governance should be to involve the population in the issues of local governance. The principles of local self-government define subsidiarity, accountability and transparency, and efficiency. The prospects for further research are the justification of financial support for the development of local self-government in Ukraine.

*Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, центральна влада, повноваження, субсидіарність.
Key words: local self-government, decentralization, central government, powers, subsidiarity.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Місцеве самоврядування в Україні пройшло складний шлях становлення і розвитку, що пов'язано з особливостями історії України, поділу її території між різними державами. Це обумовило появу певних протиріч у розвитку державного управління в цілому та місцевого самоврядування зокрема. Початковим пунктом нашого дослідження є відповідь на питання: чому на певному етапі розвитку держави виникає необхідність місцевого самоврядування? Скоріше за все відповідь на це питання криється у тому, що централізована держава виявляється неспроможною ефективно виконувати свої функції, тому частину їх доводиться делегувати місцевій владі. Визнання цього факту вимагає не тільки делегування певної частини повноважень місцевій владі, але й пошуку оптимальних механізмів перерозподілу фінансових ресурсів між центральною владою та органами місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку місцевого самоврядування досліджуються багатьма вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Якщо вітчизняні публікації орієнтовані переважно на теоретичні засади місцевих фінансів та різні аспекти фіскальної децентралізації, то дослідження західних економістів сфокусовані на таких аспектах, як необхідність трансформації місцевого самоврядування та пошук нових підходів до його реалізації. Так, Д. Осборн та Т. Габлер наголошують саме на необхідності змін в державному управлінні в цілому, та у місцевому самоуправлінні зокрема [1]. А. Кьєр досліджує особливості державного управління та напрями його трансформації у зв'язку з трансформацією суспільства [2]. І. Блахер наголошує на необхідності стимулювання розвитку місцевого самоврядування для забезпечення формування сильних громад [3]. В. Тотікідіс, А. Армстронг, Р. Франсіс досліджують новітні підходи до формування та розвитку громад як основи самоврядування [4]. С. Бовлес та Г. Гінтіс досліджують взаємозв'язок нагородження соціального капіталу та місцевого самоврядування [5]. Дж. Стокер обґрунтовує концепцію нового локалізму, основна ідея якої полягає в інституціоналізації місцевого самоврядування [6].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтувати інституціональну природу місцевого самоврядування та визначити його ознаки, функції і принципи на сучасному етапі розвитку суспільства.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поява та розвиток інституту місцевого самоврядування пов'язана з феноменом Магдебурзького права (XIII ст.). Суть Магдебурзького права полягає у праві на самоуправління та звільнення від частини феодалних повинностей. О. Петришин переконаний, що саме Магдебурзьке право стало справжньою точкою відліку становлення теорій (концепцій) походження місцевого самоврядування [7, с. 32]. У Західній Європі розвиток наукової думки про місцеве самоврядування відбував-

ся під впливом праць Дж. С. Мілля, Р. Оуена, А. де Токвілля, Ш. Фур'є та ін. Їх ідеї були покладені в основу теорії природних прав вільної громади. Як зазначав Р. Оуен, "первинна одиниця майбутнього ладу — "нового морального світу" — є самодостатня комуна" [8]. Р. Оуен розробив конституцію комун, відповідно до якої вони повинні функціонувати на засадах громадської власності, колективної праці, рівності прав та обов'язків їх членів [8, с. 248]. Слід зазначити, що Р. Оуен робив наголос на колективності праці, а також на рівності прав та обов'язків. Саме рівність прав і обов'язків не тільки в середині одиниці місцевого самоврядування, але і у відносинах з центральною владою є запорукою ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Ідеї оптимального розподілу обов'язків між центральними та місцевими владами з метою належного виконання покладених на них обов'язків набули подальшого розвитку у працях Дж. С. Мілля. Він розглядав місцеві органи влади як виховний інструмент, що спонукає людей, крім власних інтересів, визнавати справедливі вимоги інших членів суспільства. Останнє стає можливим лише через участь членів спільноти у вирішенні місцевих справ [9]. Фактично у працях Дж. С. Мілля закладаються основи демократичного місцевого самоврядування, коли кожен член громади має брати участь в її управлінні, крім того, такі ідеї закладають основи підзвітності, коли прийняте громадою рішення вимагає обґрунтування та оптимального врахування інтересів всіх членів суспільства.

А. де Токвіль вважав, що народ є джерелом влади, він здійснює її безпосередньо в громаді, яка є незалежною від держави [10, с. 92]. На сучасному етапі розвитку державного управління такий підхід є не зовсім коректним, оскільки громада не може бути повністю незалежною від держави. Саме держава делегує громаді частину повноважень щодо здійснення видатків на задоволення потреб членів громади, саме держава окреслює можливості місцевих громад щодо формування власних фінансових ресурсів.

Ш. Фур'є стверджував, що центральна влада не має права втручатися у внутрішнє життя таких автономних соціальних утворень, як "фаланги", які в майбутньому слугуватимуть основою соціального прогресу суспільства [11]. Таке твердження вимагає уточнення, оскільки ступінь втручання також має певну межу раціональності. Держава не може взагалі не втручатися в організацію місцевого самоврядування. Водночас рішення, на які органи місцевого самоврядування мають право, не повинні потребувати схвалення з боку центральної влади.

Поняття "самоврядування" у контексті місцевого самоврядування почало використовуватися у Європі з другої половини XVIII ст., що пов'язано з передачею місцевим органам самоврядування значного обсягу повноважень з боку центральної влади. Однак в Росії ці процеси розпочалися пізніше, у другій половині XIX ст. Так, політична реформа М. Сперанського передбачала запровадження колегіального управління зверху донизу за допомогою представницьких інститутів: губернських, повітових і волосних дум, які повинні були обира-

тися на багатоступеневій основі [12, с. 92]. На нашу думку, розрив початку формування місцевого самоврядування майже у сто років позначається і заразом на готовності місцевих громад Заходу і Сходу України брати на себе відповідальність щодо подальшого розвитку.

Розвиток місцевого самоврядування у Західній Європі на першому етапі полягав у відповіді на питання щодо принципів розмежування завдань держави та місцевого самоврядування. Економістами пропонувалася поділ усіх потреб місцевих союзів на обов'язкові й необов'язкові (факультативні); завдань — на спільні й особливі. Обов'язковими вважалися потреби, які мали значення для суспільства в цілому і були закріплені за державою. Необов'язковими — потреби громад, які мали локальне значення [13, с. 241]. Першою державою, яка запровадила такий поділ законодавчо у 1831 р., була Бельгія. Пізніше ця ідея поширилась в інших країнах Західної Європи. Фактично ідея полягала в тому, що держава зобов'язувалася утримувати урядові установи, поліцію, армію, а органи місцевого самоврядування мали подбати про забезпечення таких потреб населення як освіта, надання медичної допомоги, благоустрій міст [14, с. 173]. Передача таких функцій місцевому самоврядуванню є цілком логічною, оскільки місцева влада знаходиться ближче до центру виникнення потреб, тому знає, що потрібно зробити у першу чергу.

Другий етап розвитку місцевого самоврядування у країнах Західної Європи почався у 50-тих рр. ХХ ст. Основними напрямками реформ стала оптимізація кількості самоврядних одиниць (у бік зменшення), удосконалення організаційної структури місцевого самоврядування, фінансові реформи, які стосувалися як перерозподілу видатків, так і змін в оподаткуванні.

Третім етапом розвитку місцевого самоврядування можна вважати підписання країнами-членами Ради Європи Європейської хартії місцевого самоврядування у жовтні 1985 р. Цей документ містить концепції місцевого самоврядування, засади його функціонування та фінансову базу [15]. Слід зазначити, що на момент підписання цього документу Україна перебувала у складі СРСР, тому і поняття самоврядування було більше формальним, ніж реальним. Так, місцеві Ради народних депутатів не можна вважати повноцінними органами місцевого самоврядування, оскільки вони діяли як місцеві органи державної влади та управління, тобто були виконавцями політики держави. Саме тому становлення місцевого самоврядування в незалежній Україні відбувалось в розріз з історією Західної Європи. Передумови відродження місцевого самоврядування були закладені Законом СРСР "Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР" від 9 квітня 1990 р. [16, с. 17]. Пізніше 7 грудня 1990 р. було прийнято Закон "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування". Слід зазначити, що Україна була першою серед колишніх республік СРСР, яка прийняла такий закон. Зазначений закон створював правову основу для впровадження і розвитку системи місцевого самоврядування. Відповідно до закону територіальною основою місцевого самоврядування визнавалися сільрада, селище, район, місто, район у місті, область. Поряд із цим вводилося поняття "базовий рівень місцевого самоврядування" до нього відносили сільраду, селище міського типу, місто [17]. Прийнята у 1996 р. Конституція України закріпила існування місцевого самоврядування, яке визнається і гарантується державою (ст. 7) [18]. У Конституції по-новому визначено первинного суб'єкта місцевого самоврядування, а саме — територіальну місцеву громаду. Відповідно до ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [18, с. 46].

Слід зазначити, що місцеве самоврядування є не тільки простим поділом функцій та фінансових ресурсів на їх виконання, воно є результатом розвитку демократичних тенденцій у суспільстві. Вчені і практики порізному підходять до визначення сутності місцевого самоврядування, в залежності від того, яку його характеристику вважають домінуючою у своєму дослідженні, та яку ідею покладено в основу розуміння природи громади.

Існує підхід, відповідно до якого право громади на самоврядування походить з природи громади. Це пов'язано з тим, що громада сформувалась раніше від держави. Прихильники цього підходу Дж. Стокер [6], Дж. Стьюарт [19] та ін. вважають, що владу громади можна вважати четвертою гілкою влади поряд із законодавчою, виконавчою і судовою. На наш погляд, такий підхід не є коректним, по суті громада виконує делеговані їй повноваження, тому є частиною виконавчої влади.

Місцеве самоврядування як форму здійснення державного управління на місцях розглядає державницька теорія. Прихильники цієї теорії, у тому числі Р. Гнейст, Л. Штейн, Дж. Вісман, П. Сміт [20] та ін., розглядають місцеве самоврядування як форму децентралізації державної влади.

Сучасна західна економічна думка на початку ХХ ст. досліджує проблему місцевого самоврядування дещо під іншим кутом зору. Багато дискусій, які виникли останнім часом, пов'язані як з провалами держави, так і з провалами демократії, тому дослідники певним чином переосмислюють і сутність місцевого самоврядування, і його роль.

Одним із нових підходів є зміна погляду на роль органів місцевого самоврядування в управлінні. У своїй праці А. Осборн та Т. Геблер стверджують, що управління є основою діяльності уряду. Зазначені вчені доводять, що послуги можуть надаватися за контрактом або передаватися приватному сектору, але управління не може передаватися: "Управління — це процес, за допомогою якого ми колективно вирішуємо наші проблеми і задовольняємо потреби нашого суспільства. Уряд — це інструмент, який ми використовуємо" [1, с. 24]. Тобто місцеве самоврядування та управління — це не тотожні поняття. Вектор і механізми управління визначаються державою, а місцеве самоврядування може діяти лише в окреслених державним управлінням межах.

Ще один новий підхід до дослідження сутності місцевого самоврядування полягає у оптимізації затрачених ресурсів та отриманих результатів. Як пропонує А. Кьєр, місцеве самоврядування має фокусуватися як на вхідних ресурсах, пов'язаних з демократичними процедурами, так і на кінцевих результатах, пов'язаних з дієвими, кінцевими інститутами [2]. Дослідниця робить наголос на необхідності демократичного розподілу вхідних ресурсів, у тому числі фінансових, що означає права громади на залучення фінансових ресурсів, а не тільки виконання повноважень. Також вона робить акцент на дієвості інститутів місцевого самоврядування, оскільки тільки дієві інститути можуть забезпечити максимально ефективне використання наявних ресурсів у процесі виконання покладених на них повноважень.

А. Кьєр пояснює одну з основних концепцій теорії управління, яка полягає в тому, що правила повинні бути узаконені, і яка, на її думку, може витікати як з демократії, так і з ефективності [2, с. 14]. Вона вважає, що більшість теорій управління виходять з того, що представницька демократія сама по собі є все більш неадекватним інституціональним методом досягнення демократичної підзвітності в сучасному світі і потребує доповнення формами більш широкої участі. Фактично А. Кьєр робить наголос на необхідності інституціоналізації місцевого самоврядування, забезпечення посилення дієвості формальних інститутів (законів) неформальними інститутами (демократичними традиціями).

Багато вчених при визначенні сутності і ролі місцевого самоврядування в основі проблеми вбачають сутність і значення громади. Слово "громада" в місцевому уряді піднімає деякі надзвичайно складні і важкі питання, почасти тому, що воно використовується для абсолютно різних цілей, і почасти тому, що відсутнє однозначне розуміння останніх того, що таке "природне співтовариство" насправді.

По-перше, слово "громада" використовується не тільки як термін, що позначає географічний регіон; зазвичай мова йде про різні групи, що представляють інтерес, включаючи етнічні громади, релігійні громади, ділові кола. Й. Блахер, виступаючи на політичному форумі Департаменту у справах вікторіанських громад, зазначив, що "громади повинні включати в свій склад зацікавлені громади і громади з самотутністю, а також традиційні громади, що займають своє місце в місцевому самоврядуванні" [3]. Тобто Й. Блахер робить наголос на своєрідній системній ознаці громади як центральної одиниці місцевого самоврядування, яка включає в себе менші громади, сформовані за різними ознаками.

Тотікідіс, Армстронг і Френсіс зауважують, що "громада може бути визначено по-різному, і хоча часто обговорюються визначення громади, багато психологів згодні з різницею між громадами родичів і географічними співтовариствами" [4]. Знову-таки різниця між громадами, сформованими за різними ознаками, відображає їх інституціональні відмінності. Не кожна громада може бути одиницею місцевого самоврядування, в силу того що вона не матиме необхідних інституціональних ознак, які роблять її здатною до участі і процесах управління. Наприклад, відсутність певного досвіду або фахівців.

Дослідники, що представляють різні академічні сфери, дотримуються різних, але певною мірою взаємодоповнюючих підходів до опису громади. Двоє американських економістів, Боулс та Гінтіс, застосовують порівняльний інституціональний підхід до розгляду ролі громади, яку вони описують таким чином: "Завдання порівняльного інституціонального аналізу сьогодні полягає в тому, щоб залишивши позаду дебати про план і ринок, щоб прояснити, який клас проблем добре вирішується різними комбінаціями інститутів" [5, с. 423]. Зазначені вчені стверджують, що громади можуть вирішувати проблеми, до вирішення яких як держави, так і ринки погано підготовлені, особливо в тих випадках, коли характер соціальної взаємодії робить виконання таких контрактів невідповідним дорогим. Громадське управління ґрунтується на розрізненій приватній інформації, часто недоступній державному управлінню, роботодавцям, банкам та іншим великим офіційним організаціям для застосування винагород і покарань до членів громади відповідно до їх у відповідності до соціальних норм. Ефективна громада стежить за поведінкою своїх членів, покладаючи на них відповідальність за свої дії [5, с. 424]. Тобто в контексті інституціональної теорії громади можуть слугувати інструментом зменшення асиметрії інформації та трансакційних витрат на надання суспільних послуг.

На практиці створюється враження, що місцеві органи влади і фахівці місцевих органів влади застосовують прагматичний підхід до проблеми ідентифікації громад, а не намагаються сформулювати точні визначення. Як приклад може слугувати публікація Дж. Стоукера, який представляючи аргументи на користь нового локалізму, заснованого на громаді, робить це без визначення або опису того, що він має на увазі під громадою [6]. На наш погляд, це пов'язано з розмитістю тлумачення сутності громади як одиниці місцевого самоврядування, що пов'язано з інституційними трансформаціями західного суспільства протягом останніх двадцяти років. Прикладом таких інституційних трансформацій можна назвати міграційні процеси в країнах Західної Європи, в результаті чого в окремих регіонах сформувались цілі

общини, які відрізняються за національними та релігійними ознаками від корінного місцевого населення. Постає проблема, яким чином включити їх у вже існуючу громаду та як врахувати їх інтереси, Чи можна їх вважати частиною громади? Чи слід їх вважати окремою громадою? Частково ці питання досліджуються представниками нового локалізму.

Новий локалізм можна охарактеризувати як стратегію, спрямовану на передачу повноважень і ресурсів від централізованого контролю до безпосередніх керівників, місцевим демократичним структурам і місцевим споживачам і громадам, в рамках узгоджених національних мінімальних стандартів і політичних пріоритетів [6]. Тобто представники цієї течії визнають необхідність узгодження національних стандартів та політичних пріоритетів, що в окремих країнах може стати однією з ключових проблем в результаті суттєвих культурних та релігійних відмінностей між окремими членами суспільства.

Т. Редель, вказує на важливість залучення більш широкого кола громадських діячів у процес прийняття державних рішень — як з точки зору зміцнення демократії, так і з точки зору захисту громадських інтересів. Т. Редель вважає, що інтерес австралійських урядів до соціального капіталу, побудови громад, залучення громадян і об'єднання уряду відображає інтерес міжнародної політики до більш активної і орієнтованої на громади державної політики [21]. Такий підхід являє інтерес з точки зору відмінного за своєю структурою суспільства (австралійського), яке знаходиться далеко від потоків мігрантів, є по суті моністичним, тому і процеси розвитку громад розглядаються не в контексті національних, а в контексті інтернаціональних інтересів.

М. Геддес з Центру місцевого самоврядування Варвікського університету, розглядає аспекти партнерства в місцевому управлінні як відповідь на бідність і соціальну ізоляцію, і обговорює зрушення політики в бік використання терміну "соціальна інтеграція". Він описує ряд політичних ініціатив, пов'язаних із соціальним інтеграцією в Сполученому Королівстві, і посилається на аналогічні ініціативи в Європейському Союзі [22]. Тобто посилення ролі громад має відбуватися у напрямі подолання соціальної ізоляції та зменшення бідності, що має забезпечити через розвиток громад стимул до розвитку держав.

Пов'язаний з цим акцент в літературі зроблений на огляд нових підходів і нових методів участі громад, включаючи методи дорадчої демократії [23]. Хоча короткий огляд цієї літератури не включає в себе методологію залучення громади, нижче наводиться короткий опис одного з видів участі, який ілюструє і підтримує підхід до управління спільнотою. В. Браун з Університету Західного Сіднея, розробила підхід до окремих баз знань, які зазвичай використовуються для прийняття рішень з управління природними ресурсами, і з тих пір вони застосовуються більш широко для прийняття рішень на місцевому рівні [24]:

1. Місцеві знання (місцевий життєвий досвід, знання місцевості).
 2. Спеціалізовані знання (експертні знання та інтерпретації, наукові дисципліни).
 3. Стратегічні знання (функціонування систем управління, планування, адміністрування та управління).
 4. Цілісні знання (загальні цілі та шляхи синтезу, взаємодії між культурами та іншими системами знань).
- Вона стверджує, що активна співпраця між представниками чотирьох культур знань має життєво важливе значення для досягнення успішної участі в процесі прийняття рішень на регіональному рівні. Це виходить далеко за рамки консультацій, необхідних для безпосередніх цілей, і вимагає створення довгострокових альянсів між представниками різних культур і їх організаціями [24]. Слід зазначити, що у наведеному переліку зроблено важливий акцент, а саме на наявності знань,

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ		
<i>Це політичний та інституціональний процес прийняття та реалізації рішень щодо задоволення потреб членів громади на основі ефективного виконання органами місцевого самоврядування повноважень, делегованих їм центральною владою</i>		
ОЗНАКИ	ФУНКЦІЇ	ПРИНЦИПИ
Децентралізований характер	Залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого значення	Субсидіарності – передача частини завдань на місце, з урахуванням вимог досягнення ефективності та економії
Здійснення публічної влади на певній територіальній одиниці	Охорона прав, свобод і законних інтересів громадян	Підзвітності і транспарентності – прийняття рішень на місцях та результати їх виконання мають бути відкритими для всіх членів громади
Здійснюється обраними представниками населення, що мешкає на певній території	Соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян	Ефективності – максимальна віддача від використання наявних вхідних ресурсів

Рис. 1. Структуризація місцевого самоврядування

Джерело: розроблено автором.

без яких результати діяльності органів місцевого самоврядування навряд чи будуть успішними.

Відповідно до визначення, яке дається ОЕСР, місцеве самоврядування засноване на фіскальній децентралізації, законодавчому та адміністративному управлінні на території, яка об'єднує певну групу людей [25]. Тобто місцеве самоврядування пов'язане з двома важливими елементами — фіскальною децентралізацією та місцевою автономією. Децентралізація передбачає перерозподіл певних функцій в рамках адміністративних, політичних, або економічних атрибутів, від центрального уряду до органів місцевого самоврядування [26]. Слід зазначити, що децентралізація нерозривно пов'язана з таким терміном як субсидіарність або принцип субсидіарності. Принцип субсидіарності (англ. *subsidiary* — допоміжний, доповнючий) — загальний принцип, який передбачає передачу повноважень на прийняття рішень з центрального на нижчі організаційні рівні [27, с. 6—7]. Сутність цього принципу розкривається у Європейській хартії місцевого самоврядування: "Муниципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії" [15]. Тобто дотримання принципу субсидіарності означає не просто передачу частини функцій від центральної влади на місце, але оптимальну передачу, а саме тих функцій, виконання яких може бути забезпечене відповідними органами місцевого самоврядування враховуючи їх компетентність та забезпечення фінансовими ресурсами. Тобто реалізація місцевого самоврядування потребує не просто перерозподілу фінансових ресурсів і повноважень між центральною і місцевими владами, а здійснення цього з урахуванням рівня компетентності, або, як було вказано вище, з урахуванням знань.

Виходячи з викладеного вище, сутність місцевого самоврядування та його роль у сучасному управлінні державою можна структурувати таким чином (рис. 1).

Якщо ознаки місцевого самоврядування не викликають особливих дискусій як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних вчених, то функції і принципи його організації наразі є предметом дискусій у зв'язку із трансформацією самої природи місцевого самоврядування. Враховуючи тенденції інституціоналізації місцевого самоврядування, однією з основних функцій саме місцевого самоврядування має стати залучення населення до участі у питань місцевого самоврядування. Таке залучення має бути не просто формальним (наприклад, через систему виборів), воно повинно мати триваючий характер, що забезпечується через реалізацію принципу підзвітності і транспарентності. Крім того, дотримання принципу підзвітності і транспарентності пов'язане із принципом ефективності. Підзвітність і транспарентність, забезпечуючи публічність результатів прийняття рішень, сприяють тому, щоб такі рішення прий-

малися в межах закону, зменшують ризики корупції та некомпетентності. Адаже у такому випадку представники місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед населенням і державою у разі невиконання чи порушення делегованих повноважень.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Місцеве самоврядування визначено як політичний та інституціональний процес прийняття та реалізації рішень щодо задоволення потреб членів громади на основі ефективного виконання органами місцевого самоврядування повноважень, делегованих їм центральною владою. Ознаками місцевого самоврядування є: децентралізований характер, здійснення публічної влади на певній територіальній одиниці, здійснення обраними представниками населення, що мешкає на певній території. Функціями місцевого самоврядування є: залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого значення; охорона прав, свобод і законних інтересів громадян; соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян. Принципами місцевого самоврядування визначено субсидіарність, підзвітність та транспарентність, ефективність. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Література:

- Osbourne D. & Gaebler T. 1992, *Reinventing Government*, Plume, New York.
- Kjaer A. 2004, *Governance*. Polity Press, Massachusetts.
- Blacher Y. 2006, *Better Governance for Stronger Communities*, viewed February 2011, <www.docstoc.com/search/stronger-communities-on-the-street>.
- Totikidis V., Armstrong A. F. & Francis R. D. The Concept of Community Governance: A Preliminary Review, refereed paper presented at the GovNet Conference, Monash University, Melbourne, 28-30th November 2005.
- Bowles S. & Gintis H. 2002, 'Social Capital and Community Governance', *The Economic Journal*, vol. 112, no. 483, pp. F419—F439.
- Stoker G. 2007, *New Localism, Participation and Networked Community Governance*, University of Manchester, UK.
- Петришин О. О. Правові засади місцевого самоврядування в зарубіжних країнах та Україні: теоретико-правовий та порівняльний аналіз: монографія / О.О. Петришин. — Х.: Право, 2014. — 192 с.
- Володин А.И. Утопический социализм: хрестоматия / А. И. Володин. — М.: Политиздат, 1982. — 512 с.
- Mill J. St. Considerations on Representative Government, 1861 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gutenberg.org/files/5669/5669-h/5669-h.htm>
- Tocqueville, Alexis de (2000). *Democracy in America*. The University of Chicago Press. Chicago.

11. Волгин В.П. Сборник работ "Очерки истории социалистических идей с древности до конца XVIII в. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://istmat.info/files/uploads/27203/essays_on_the_history_of_socialist_ideas_volgin_v-p_1976.pdf

12. Исаев И.А. История политических и правовых учений России XI — XX вв. / И.А. Исаев, Н.М. Золотухина. — М.: Юрист, 1995. — 203 с.

13. Ходский Л.В. Основы государственного казначейства / Л.В. Ходский. — Санкт-Петербург: 1913. — 537 с. — (Курс финансовой науки).

14. Твердохлебов В. Местные финансы / В. Твердохлебов. — Одеса, 1919. — 312 с.

15. European Charter of Local Self-Government [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://rm.coe.int/168007a088>

16. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: підручник / О.П. Кириленко. — К.: Знання, 2006. — 677 с.

17. Закон "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування". — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12>

18. Конституція України. — К.: Вікар, 1996. — 64 с.

19. Stewart J. & Clarke M. 1996, Developments in Local Government (Discussion Paper), Institute of Local Government Studies, University of Birmingham, UK.

20. Wiseman J. 2005, 'Designing Public Policy after Neo-liberalism?', in P. Smyth, T. Reddel & A. Jones (eds.), 2005, Community and Local Governance in Australia, UNSW Press, Sydney.

21. Smyth P., Reddel T. & Jones A. (eds.), 2005. Community and Local Governance in Australia, UNSW Press, Sydney.

22. Geddes M. Evaluating English Experience of Governments and Communities in Partnership: the empire strikes back?, Paper for Governments and Communities in Partnership Conference Centre for Public Policy, University of Melbourne, 25—27 September 2006.

23. Involve, 2005. 'People and Participation, How to put citizens at the heart of decision-making'. UK. Available at www.involve.org

24. Brown V. A., Nicholson R., Stephenson P., Bennett K-J. & Smith J. 2001, Grass roots and common ground: guidelines for community-based environmental health action, Regional Integrated Monitoring Centre, Sydney.

25. OECD. Available at: oecd.org.

26. Faguet J.P. (2005 August). "Governance from below, a theory of local government with two empirical tests", Research paper, <http://sticerd.lsc.ac.uk/dps/pepp/pepp12.pdf>

27. Ткачук А.Ф. Місцеве самоврядування та децентралізація. Законодавство (навчальний модуль) / А. Ткачук. — К.: ІКЦ "Легальний статус", 2016. — 80 с.

References:

1. Osbourne, D. and Gaebler, T. (1992), Reinventing Government, Plume, New York, USA.

2. Kjaer, A. (2004), Governance, Polity Press, Massachusetts, USA.

3. Blacher, Y. (2006), "Better Governance for Stronger Communities", available at: www.docstoc.com/search/stronger-communities-on-the-street (Accessed 4 Aug 2019).

4. Totikidis, V. Armstrong, A. F. and Francis, R. D. (2005), "The Concept of Community Governance: A Preliminary Review", Refereed paper presented at the GovNet Conference, Monash University, Melbourne, Australia, 28-30th November.

5. Bowles, S. and Gintis, H. (2002), "Social Capital and Community Governance", The Economic Journal, vol. 112, no. 483, pp. F419—F439.

6. Stoker, G. (2007), New Localism, Participation and Networked Community Governance, University of Manchester, UK.

7. Petryshyn, O.O. (2014), Pravovi zasady mistsevoho samovriaduvania v zarubizhnykh krainah ta Ukraini: teoretyko-pravovy ta porivnialnyy analiz [Legal Principles of Local Self-government in Foreign Countries and Ukraine: Theoretical, Legal and Comparative Analysis], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

8. Volodin, A.I. (1982), Utopicheskiy sotsializm [Utopian Socialism], Politisdat, Moscow, USSR.

9. Mill, J. St. (1861), "Considerations on Representative Government", available at: <https://www.gutenberg.org/files/5669/5669-h/5669-h.htm> (Accessed 4 Aug 2019).

10. Tocqueville, Alexis de (2000), Democracy in America, The University of Chicago Press, Chicago, USA.

11. Volhin, H.P. (1976), "Essays on the History of Socialist Ideas from Antiquity to the End of the Eighteenth Century", available at: http://istmat.info/files/uploads/27203/essays_on_the_history_of_socialist_ideas_volgin_v-p_1976.pdf (Accessed 4 Aug 2019).

12. Isaiev, I.A. and Zolotuhin, N.M. (1995), Istoria politicheskikh i pravovykh uchenniy Rossii XI - XX v. [History of Political and Legal Doctrines of Russia of XI—XX Centuries], Yurist, Moscow, Russia.

13. Khodskiy, L.V. (1913), Osnovy gosudarstvennoho khoziaystva [Fundamentals of State Economy], Sankt-Petersburg, Russia.

14. Tverdokhlebov, V. (1919), Mestnye Finansy [Local Finance] Odessa, USSR.

15. European Charter of Local Self-Government (2019), available at: <https://rm.coe.int/168007a088> (Accessed 4 Aug 2019).

16. Kyrylenko, O.P. (2006), Misttsevi Finansy [Local Finance], Znannia, Kyiv, Ukraine.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine Republic (1990), Tha Law of Ukraine Republic "About Local Councils of People's Deputies of the Ukrainian SSR and Local Self-government", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12>. (Accessed 4 Aug 2019).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 4 Aug 2019).

19. Stewart, J. and Clarke, M. (1996), Developments in Local Government (Discussion Paper), Institute of Local Government Studies, University of Birmingham, UK.

20. Wiseman, J. (2005), Designing Public Policy after Neo-liberalism?, Community and Local Governance in Australia, UNSW Press, Sydney, Australia.

21. Smyth, P. Reddel, T. and A. Jones (2005). Community and Local Governance in Australia, UNSW Press, Sydney, Australia.

22. Geddes, M. (2006), "Evaluating English Experience of Governments and Communities in Partnership: the empire strikes back?", Paper for Governments and Communities in Partnership Conference Centre for Public Policy, University of Melbourne, Australia, 25—27 September.

23. Involve, (2005), "People and Participation, How to put citizens at the heart of decision-making", Available at www.involve.org (Accessed 4 Aug 2019)

24. Brown, V. A. Nicholson, R. Stephenson, P. Bennett, K-J. and Smith, J. (2001), Grass roots and common ground: guidelines for community-based environmental health action, Regional Integrated Monitoring Centre, Sydney, Australia.

25. OECD (2019), available at: oecd.org. (Accessed 4 Aug 2019)

26. Faguet, J. P. (2005). "Governance from below, a theory of local government with two empirical tests", Research paper, available at: <http://sticerd.lsc.ac.uk/dps/pepp/pepp12.pdf> (Accessed 4 Aug 2019)

27. Tkachuk, A.F. (2016), Mistseve samovriaduvania ta destentralizatsiia [Local Self-government and Decentralization], Lehalny Status, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2019 р.

*В. М. Кузьменко,
аспірант кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0003-2215-6439*

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.93

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

*V. Kuzmenko,
postgraduate student of Corporate Finance and Controlling department,
SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"*

FORMS OF ENTREPRENEUR INVESTMENT ACTIVITY STATE FINANCING

Дослідження спрямоване на вивчення теоретичних засад державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств. У роботі розглянуто позиції базових течій світової економічної думки (меркантилістів, класичної школи, кейнсіанців, монетаристів, структуралістів) щодо поняття інвестиційні ресурси, розуміння місця та ролі держави у їх формуванні. Приділено увагу прямим і непрямим методам державної підтримки, а також формам й інструментам державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств. Основними формами державного фінансування визначено: безповоротне державне фінансування та співфінансування; боргове фінансування; пільгове фінансування (іноземне і вітчизняне інвестиційне кредитування під гарантії уряду, компенсація відсотків за кредитами); субсидіювання (надання субсидій, субвенцій, дотацій та грантів); встановлення преференцій (податкових, митних, валютних, прискореної амортизації, тощо). За результатами дослідження запропоновано авторське трактування поняття державного інвестиційного кредиту.

The current article aims to provide a complex study of the theoretical basis for state financing of entrepreneur investment activity in accordance with the leading economic trends, the identification of methods, forms and instruments for state financing provision. The author analyzes different points of view on the concept of investment resources, understanding the place and the role of the state in their formation in accordance with the main economic theories, including mercantilism, classic school, Keynesianism, monetarism, structuralism, etc. It is established that within the framework of neoclassical synthesis it is necessary to strengthen the role of the state in stimulating the investment activity of strategically important enterprises providing structural economic changes.

It is emphasized that state support and financing of entrepreneur investment activity is carried out through both direct and indirect methods. The following forms of providing state financial support for the investment activity of enterprises are defined: a) non-repayable state financing and co-financing; b) debt financing; c) concessional financing (foreign and domestic investment credit under government guarantees, compensation of interest on loans); d) subsidies (provision of subsidies, subventions, dotations and grants); e) preferences setting (tax, customs and currency preferences, accelerated depreciation, etc.).

It is substantiated that in case of limited access of enterprises to debt financing on market conditions, as well as chronic deficits of the Ukrainian State Budget, the development of state direct reverse financing is important. The state direct reverse financing is implemented in the form of state investment crediting or tax investment crediting.

The study of different approaches of Ukrainian and foreign scientists to the interpretation of the "state investment credit" concept enable us to offer an in-depth interpretation of this definition as multilateral economic relations for granting a loan to economic entities. The further use of the loan for investment needs (capital investment) is able to increase economic or gain social and environmental impact.

Ключові слова: державне фінансування, інвестиційна діяльність, форми фінансування, бюджетне фінансування, державне інвестиційне кредитування, субсидіювання, податкова пільга.

Key words: state financing, investment activity, forms of financing, budget financing, state investment crediting, subsidies, tax benefits.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогоднішній день в Україні основним джерелом фінансування інвестиційної діяльності підприємств залишаються власні кошти. Попри всі переваги використання цього джерела, його обсяги є досить обмеженими, а іншої альтернативної й обгрунтованої системи забезпечення інвестиційної діяльності підприємств ще й дотепер не було створено. Як наслідок, утворилося замкнуте коло, коли недоінвестування економіки посилює спад виробництва, що, в свою чергу, спричиняє зниження інвестиційних можливостей самих суб'єктів господарювання.

На наш погляд, розірвати це коло та вирішити комплексно проблему недоінвестування економіки, може виважена державна підтримка інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання у вигляді державного фінансування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню аспектів розвитку державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств та пошуку оптимальних шляхів його використання присвячено наукові праці А. Даниленка, В. Зимовця, Л. Ігоніної, А. Крисоватого, Т. Майорової, С. Онишко, А. Пересади, Б. Пшика, В. Федосова, П. Юхименка та інших науковців.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних засад державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств з позицій провідних економічних течій, виокремлення методів, форм й інструментів його надання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Погляди вчених на поняття інвестиційні ресурси, розуміння місця та ролі держави у їх формуванні для забезпечення інвестиційної діяльності змінювалися разом з еволюцією економічної думки. Так, меркантилісти наполягали на важливості розширення компетенції держави в економічних питаннях і обстоювали тезу про необхідність державного втручання в економіку. Натомість представники класичної школи доводили, що втручання уряду у ринкові відносини має бути мінімальним, а держава мала стати гарантом і захисником прав власності, стабільності національної валюти, законності та правопорядку.

У період індустріалізації й становлення капіталістичної системи господарювання німецькі економісти вбачали, що акумулюванням фінансових ресурсів для здійснення інвестицій має займатися держава через механізми державної позики, кредитування, субсидування, надання пільг та залучення іноземні інвестиції; водночас американські економісти котрі досліджували джерела фінансування інвестиційної діяльності в умовах розвитку капіталізму у США потенціал держави пропонували спрямувати на розвиток галузей, які забезпечують виробництво інвестиційних товарів, зокрема за рахунок державних коштів стимулювати розвиток науки, підготовку кадрів, винахідництво нових машин, механізмів і розвиток державних підприємств, де проходили б апробацію технічні новинки [4, с. 53].

На початку ХХ ст., у період розквіту монополістичної стадії капіталізму Дж. М. Кейнс підносить роль держави на новий рівень — вона стає провідником протекціоністсь-

кої політики, і починає забезпечувати різними методами активне стимулювання інвестиційного процесу. Відповідно до кейнсіанських рекомендацій з метою стимулювання інвестицій держава повинна збільшувати пропозицію грошей. У монетаристів для стабілізації економіки та підвищення інвестиційного попиту, держава через монетарну політику повинна підтримувати постійне обгрунтоване зростання грошової маси відповідно до потреб ринку. У країнах, що розвиваються та мають значний досвід боротьби з інфляцією, роль держави у інвестиційній сфері розглядалася з позицій теорії структуралізму, так представники цієї теорії вважали, що для стримування інфляції використання грошового, цінового й фінансового регулювання недостатньо, на їх думку, перш за все необхідно забезпечити структурні зміни в економіці на базі стимулювання збалансованого економічного зростання.

У сучасних умовах управління інвестиційною діяльністю (ІД) здійснюється в рамках неокласичного синтезу, який ще більше вимагає уваги з боку уряду, оскільки період характеризується взаємовигідним рухом капіталів (факторів виробництва), товарів та послуг, що призводить до відтоку ресурсів із стратегічно важливих галузей та сфер економіки, які не забезпечують бажаний рівень доходності чи граничної продуктивності капіталу. Відтак означені в рамках неокласичного синтезу процеси потребують посилення ролі держави у стимулюванні діяльності стратегічно важливих підприємств, що забезпечують структурні зміни в економіці, й вимагають ґрунтовного дослідження методів, видів, форм та інструментів державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств.

Л. Ігоніна виділяє такі види державного фінансування ІД підприємств [7, с. 89]: дотації та гранти, пайова участь, пряме (цільове) кредитування, надання гарантій по кредитах. Т. Майорова та А. Пересада [10, с. 238] зазначають, що надання бюджетних коштів на фінансування інвестиційних проектів може здійснюватися у таких формах як: кошторисне бюджетне інвестування окремих державних програм та проектів; бюджетне кредитування юридичних осіб (в т.ч. податкових інвестиційних кредитів на сплату податків); субвенції і субсидії юридичним особам; бюджетні інвестиції у статутний капітал юридичних осіб; міжбюджетні трансферти (дотації та субвенції) тощо.

У Законі України "Про інвестиційну діяльність" зазначено, що державна підтримка для реалізації інвестиційних проектів надається шляхом [13]:

1. співфінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного бюджету;
2. кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів;
3. надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за записаними суб'єкта господарювання;
4. повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів і застосування інших форм.

Разом із тим, крім вказаних форм, державна інвестиційна підтримка може також надаватися у вигляді

(відповідно до Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні) [14]:

1) кредитів (позик) і грантів міжнародних фінансових організацій, залучених державою або під державні гарантії;

2) часткової компенсації вартості виробництва продукції;

3) субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам;

4) податкових, митних та валютних преференцій.

Можна узагальнити, що основними формами надання державного фінансування ІД є: а) безповоротне державне фінансування та співфінансування; б) боргове фінансування; в) пільгове фінансування (іноземне і вітчизняне інвестиційне кредитування під гарантії уряду, компенсація відсотків за кредитами); г) субсидіювання (надання субсидій, субвенцій, дотацій та грантів); д) встановлення преференцій (податкових, митних, валютних, прискореної амортизації тощо).

Слід зауважити, що державна підтримка загалом та фінансування ІД підприємств зокрема здійснюється через прямі, а також опосередковано через непрямі методи впливу (рис. 1). Що стосується прямого державного фінансування, то воно здійснюється на безповоротній, поворотній, субсидіарній та змішаній основі й переважно належить до селективної державної політики стабілізації фінансів підприємств. Водночас непряме фінансування можна віднести до системної (горизонтальної) політики фінансового оздоровлення підприємств, що націлена на формування однаково доступних для всіх підприємств сприятливих умов залучення фінансових ресурсів і невідбиркове послаблення податкового навантаження.

Розглянемо кожну із форм державного фінансування ІД підприємств детальніше. Спершу зупинимо свою увагу на прямому безповоротному фінансуванні, до якого на самперед належить бюджетне фінансування. За своєю суттю воно являє собою безповоротний та безоплатний відпуск коштів з державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій і функцій муніципальних органів, забезпечення діяльності бюджетних установ та організацій.

Процес бюджетного фінансування здійснюється у встановленому порядку органами Державної казначейської служби України та реалізується у таких формах [1]:

— кошторисне фінансування, що являє собою виділення грошових коштів з бюджетів різних рівнів установам і організаціям на основі планового документа — кошторису доходів і видатків. Кошторис — це основний плановий документ, що підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання ними своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень. Кошторис складається з двох складових: загальний фонд, що містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання бюджетною установою (організацією) основних функцій; спеціальний фонд, що містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету та їх розподіл за повною економічною класифікацією на здійснення видатків спеціального призначення та на реалізацію пріоритетних заходів, зумовлених виконанням установою основних функцій.

— державне фінансування інвестицій — виділення коштів у вигляді капітальних вкладень на фінансування

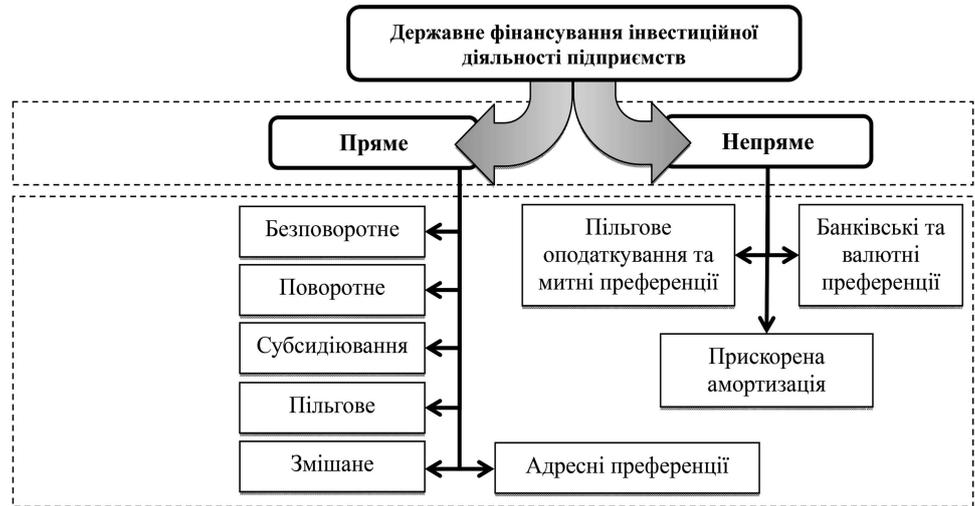

Рис. 1. Методи та форми державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств

Джерело: складено автором самостійно.

фундаментальних та прикладних наукових досліджень, пріоритетних галузей економіки, соціально-культурних закладів і заходів, міжнародної діяльності та інших витрат.

Далі розглянемо державне пряме поворотне (боргове) фінансування, що може здійснюватись у вигляді державного інвестиційного кредитування і податкового інвестиційного кредитування. Державне інвестиційне кредитування здійснюється, як правило, за рахунок видатків бюджету, на платній, поворотній основі під затверджені проекти використання коштів. Фінансову підтримку як бюджетну позику надає Міністерство фінансів України на договірних засадах. Умовами договору мають бути передбачені зобов'язання сторін щодо обсягів, строків надання позики, її цільового використання, заходи щодо забезпечення її своєчасного повернення, відповідальність сторін за порушення умов договору, а також обсяги і порядок сплати процентів за використання бюджетних позик.

Державні позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами. Крім того, державному кредитуванню притаманна більша гнучкість порівняно зі звичайними видатками. Кредитування можна розглядати як важливий інструмент антициклічної політики, що активно використовується в період спаду ділової активності. Коли ж економічна діяльність повертається до свого нормального ритму, обсяги стимулюючих її позик скорочуються. Отже, значимість державного кредиту у системі економічних відносин полягає в тому, що він безпосередньо обслуговує економічні інтереси підприємств, опосередковує зв'язки між державою та всіма суб'єктами економіки.

На думку Б. Пшика, "державний інвестиційний кредит — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та підприємствами в результаті надання останнім кредитів на інвестиційні цілі" [16, с. 160]. За визначенням Т. Майорової, "державний інвестиційний кредит — це сукупність кредитних відносин, у котрих кредитором виступає держава, а позичальником — підприємства, організації та установи (найчастіше державної форми власності). Він надається на капітальні вкладення виробничого призначення шляхом бюджетних позичок безпосередньо міністерствами і відомствами, іншими державними органами виконавчої влади для фінансування підприємств, організацій та об'єднань через банківські установи об'єктів, будівництво яких тільки починається на конкурсній основі, а також для фінансування раніше початих перспективних будов, технічного переоснащення та реконструкції діючих підприємств, які належать до державної власності, за пріоритетними напрямками розвитку економіки України" [9, с. 87].

На думку автора, найбільш вдалим було б трактування державного інвестиційного кредиту, як багатосторонніх економічних відносин щодо надання державою позики суб'єктам господарювання, подальше використання якої на інвестиційні потреби (капітальні інвестиції) повинно призвести до економічного зростання чи/або отримання соціального та екологічного ефекту.

Іншим, але не менш важливим інструментом державного поворотного фінансування ІД є податковий інвестиційний кредит, суть якого полягає у відстроченні сплати податку на прибуток, що надається суб'єктові підприємницької діяльності на певний час з метою збільшення його фінансових ресурсів для реалізації інноваційних програм з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, що буде отриманий згідно з чинним законодавством унаслідок реалізації проектів [9, с. 91].

Як правило, економічну основу податкового інвестиційного кредиту становлять кошти, які підприємством сплачує у формі податку на прибуток [16, с. 168—169]. Тому він багато в чому подібний до такої форми фінансової підтримки підприємства, як пільгове оподаткування прибутку. Економічна вигода, одержувана платником податку у зв'язку з пільговими умовами оподаткування, може служити найважливішим додатковим джерелом фінансування інноваційної діяльності організації.

Перевагами податкового інвестиційного кредиту є те, що він не вимагає додаткових ресурсів, адже сам акумулює потенціал підприємств у вигляді прибутку, а саме: тієї частини, яка повинна відраховуватися до бюджету у вигляді податку на нього. Тому введення інвестиційного податкового кредиту заохочує підприємства в підвищенні ефективності своєї роботи і отриманні прибутку. Таким чином, держава, втрачаючи на деякий час певні суми дохідної частини бюджету, у подальшому може розраховувати на збільшення бюджетних надходжень через загальне зростання прибутку й обсягів податку на нього.

В останні роки, в країнах з перехідною економікою як важливий інструмент стимулювання економіки часто розглядається пільгове фінансування у вигляді компенсації відсотків за кредитами й іноземного і вітчизняного інвестиційного кредитування під гарантії уряду для фінансування пріоритетних напрямів розвитку економіки [17].

За рахунок коштів державного бюджету можуть частково відшкодуватися відсоткові ставки за кредити, які надані комерційними банками на фінансування інвестиційних проектів. Відшкодування відсоткових ставок провадиться за рахунок коштів державного бюджету за кредитами, що залучаються підприємствами для реалізації інвестиційних проектів на конкурсних засадах, у межах бюджетних програм, передбачених Законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

За рахунок коштів державного бюджету підприємствам відшкодовується сума сплачених ним відсотків за користування кредитом у розмірі 50 % облікової ставки НБУ, чинної на момент укладання кредитної угоди. Кошти на відшкодування надаються підприємствам у межах одного бюджетного року. У разі, коли термін реалізації проекту перевищує один рік, питання подальшого відшкодування має розглядатися на початку кожного фінансового року з урахуванням ефективного виконання інвестиційних зобов'язань позичальником і за умови виділення коштів на зазначені цілі в державному бюджеті на відповідний рік.

Кредитування під гарантії уряду дозволяє розвивати галузі економіки в умовах обмеженості бюджетних ресурсів і не потребує додаткових інвестиційних витрат, оскільки держава в особі уряду є лише гарантом виконання кредитного договору [8]. Надаючи гарантії підприємствам під банківські кредити або інші форми боргового фінансування, держава бере на себе зобов'язання погасити такі борги в разі технічного дефолту.

Отже, надання державних гарантій є інструментом державної фінансової політики селективного (вертикального) типу, котрий належить до прямих каналів впливу на фінанси підприємств [5, с. 44, 45] та передбачає встановлення безпосередніх фінансових відносин між підприємством-позичальником, банківською установою та органом державної влади. Така форма фінансової підтримки підприємств застосовується органами державної влади з метою розширення доступу підприємств до боргового фінансування, якщо вони не можуть отримати кредити на ринкових умовах.

Слід звернути увагу на позицію В. Зимовця [6] з цього питання, вчений відзначає, що держава може надавати гарантії для адресної реалізації позикового капіталу у вигляді:

1. Державних гарантій для фінансової підтримки діючих підприємств, які зазнали фінансових труднощів:

1.1. Державні гарантії підприємствам як інструмент державної антикризової політики. Під час фінансово-економічних криз доцільність надання державних гарантій зумовлюється недоступністю кредитів у зв'язку з причинами циклічного характеру (погіршує умови доступу підприємств до зовнішніх джерел фінансування у зв'язку з недостатністю ліквідного забезпечення).

1.2. Державні гарантії як інструмент селективної підтримки окремих підприємств за звичайних умов. У деяких випадках державні гарантії можуть надаватися підприємствам реального сектору економіки, які відчувають дефіцит ліквідності у зв'язку з погіршенням фінансового стану, зумовлений тимчасово несприятливими ринковими умовами. Доцільність надання таких гарантій є дискусійним питанням. З одного боку, припинення діяльності неефективних підприємств на ринку є невід'ємною складовою його функціонування, а процедура банкрутства — найкращим способом оздоровлення фінансової системи, усунення з ринку токсичних елементів та запобігання поширенню фінансових проблем на інші підприємства. Проте банкрутство стратегічно важливих підприємств може мати негативні соціально-економічні наслідки, тому загальна практика полягає в їх порятунку, зокрема шляхом надання державних гарантій під банківські кредити.

2. Державні гарантії підприємствам, які реалізують великі, стратегічно важливі для економічного розвитку проекти.

3. Державні гарантії як інструмент фінансової підтримки підприємств малого й середнього бізнесу, зокрема інноваційних.

В Україні згідно зі ст. 17 Бюджетного кодексу державні гарантії можуть надаватися виключно за рішенням КМУ або на підставі чинних міжнародних договорів України за напрямками, що визначені законом про Державний бюджет України на відповідний рік у якості спеціальних бюджетних програм шляхом укладання спеціального договору між Міністерством фінансів України та суб'єктом господарювання, зобов'язання якого гарантуються державою. Державні (а також місцеві) гарантії надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений зазначеним кодексом.

Наступна форма державного фінансування ІД підприємств полягає у наданні державних трансфертів шляхом державного субсидювання. Загалом субсидювання — метод надання грошових коштів та інших поточних активів, на засадах не повернення, для підтримки інвестиційних проектів урядовими (за кошти державного або місцевого бюджетів, а також кошти централізованих державних фондів) чи неурядовими організаціями шляхом надання субсидій, субвенцій, дотацій. Розвиваючи думку зазначимо, що субсидії — це поточні виплати підприємствам, організаціям, які не передбачають компенсації у формі спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.

У свою чергу субвенція — це виділення коштів місцевим органам влади з боку держави. На відміну від дотацій, субвенція спрямовується на фінансування певних заходів, програм, проектів і за наявності частки власних джерел фінансування місцевих бюджетів. Вона підлягає поверненню у разі її нецільового використання [15, с. 204].

За визначенням статей 97, 103 Бюджетного кодексу в Україні серед субвенцій можна виокремити їх такі види [2]:

- а) субвенцію на виконання інвестиційних проектів, що ґрунтуються на засадах:
 - економічної ефективності досягнення цілей інвестиційного проекту із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів на виконання інвестиційних проектів;
 - направленості субвенції виключно на створення, приріст чи оновлення основних фондів комунальної форми власності;
 - фінансової забезпеченості інвестиційних проектів, строк впровадження яких довший, ніж бюджетний період, необхідними фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, кредитами (позиками), залученими під державні та/або місцеві гарантії, та коштами субвенції на їх виконання впродовж усього строку впровадження;
 - рівня забезпеченості об'єктами виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури, що підвищує інвестиційну привабливість території;
 - участі бюджету — отримувача субвенції (для бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення — не менш як 1 відсоток від обсягу такої субвенції; для обласних і районних бюджетів, міст обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад — не менш як 3 відсотки від обсягу такої субвенції; для бюджету міста Києва — не менш як 5 відсотків від обсягу такої субвенції);

- обґрунтування спроможності подальшого утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів об'єктів комунальної власності;

- б) субвенцію на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, що надається за рахунок джерел формування спеціального фонду державного бюджету;

- в) субвенцію на проекти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі на умовах співфінансування (50 відсотків);

- г) додаткову дотацію на компенсацію витрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою тощо.

Наступним видом субсидіювання є дотації — це форма фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу. Дотації також можуть надаватися з вищого бюджету нижчим за відповідних умов (при перевищенні видатків над доходами) для забезпечення виконання ними своїх функцій без обмеження сфери використання коштів. Дотації є також способом підтримки реалізації проектів урядом чи місцевими органами влади. Як правило, дотуються соціально важливі програми та проекти, природоохоронні та ресурсозберігаючі технології. Зокрема, за визначенням ст. 16 Господарського кодексу України, до цілей, на які можуть надаватися дотації належить: підтримка виробництва життєво важливих продуктів харчування, виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення. Також у нашій державі дотації надаються підприємствам, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень, а також на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект

[3]. Однак надання дотацій в Україні проводиться за існування правової колізії, оскільки у Бюджетному кодексі поняття дотацій суб'єктам господарювання не визначене зовсім, а термін "дотація" вживається виключно в контексті міжбюджетних відносин.

Загалом дотації надаються на фінансування тільки частини інвестиційного проекту, при цьому частка державних інвестицій зазвичай не перевищує 50%. Решта проекту має бути профінансована приватним капіталом, водночас держава залишає за собою право контролювати цільове використання цих коштів.

Близькими за змістом до дотацій є гранти. Відмінність полягає у тому, що їх розміри порівняно невеликі, але вони також можуть надаватися на фінансування проектів, які мають переважно інноваційний або соціальний характер.

Як зазначалось раніше, державна підтримка інвестиційної діяльності підприємств також може здійснюватися у формі встановлення преференцій (податкових, митних, валютних, прискореної амортизації тощо). Загалом, податкова пільга як економічна категорія є дискусійним явищем. Для країн з розвинутою ринковою економікою податкові пільги використовуються, як правило, з метою сприяння розвитку депресивних регіонів. Для країн, що розвиваються, в яких відсутня політична стабільність і має місце низький рівень податкової культури платників, податкові пільги найчастіше є джерелом зловживань, легального уникнення сплати податків, у результаті чого відбувається суттєве зменшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів.

Відповідно до Податкового кодексу України, податковою пільгою є передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування й сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності особливостей, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер і суспільне значення здійснюваних ними витрат [11].

Варто зазначити, що у країнах Європи (Бельгія, Італія, Іспанія, Греція, Угорщина, Чехія та інших) найбільшого розповсюдження отримала податкова пільга у вигляді інвестиційної знижки, що є різновидом податкової пільги з податку на прибуток, яка дозволяє зменшувати базу оподаткування на певну частину витрат, перш за все інноваційного характеру. Її розмір варіюється в залежності від виду витрат, характеристики підприємства, депресивності регіону та інших факторів. Вона є одним з інструментів стимулювання: а) проведення досліджень та розробок (у Великобританії ставка інвестиційної знижки на такі витрати складає 100 %, 150 % та 125 % від суми витрат в залежності від розміру підприємств); б) збільшення рівня відтворення людського капіталу (у Нідерландах інвестиційна знижка по витратам на оплату праці працівників у сфері досліджень та розробок складає 40 % від обсягу витрат); в) заохочення збільшення капітальних активів у пріоритетні галузі економіки (в Чехії застосовується податкова знижка на такі витрати у сільському господарстві та лісовому господарстві в розмірі 20 % від їх обсягу) та інше [12].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження засвідчує, що державне фінансування ІД підприємств — це державні інвестиції, що мають формувати бюджет розвитку країни й спрямовуватись в основні об'єкти соціально — економічного розвитку, а основними формами його надання, є: а) безповоротне державне фінансування та співфінансування; б) боргове фінансування; в) пільгове фінансування (іноземне і вітчизняне інвестиційне кредитування під гарантії уряду, компенсація відсотків за кредитами); г) субсидіювання; д) встановлення преференцій. Водночас інструменти державного фінансування ІД підприємств в теоретичному і практичному аспектах розкривають зміст та особ-

ливості окремої сукупності відносин у цій сфері та набувають вигляду кредитів, компенсацій, гарантій, субсидій, субвенцій, дотацій та грантів, а також податкових, митних, валютних переваг.

Очевидно, що всі вищезазначені форми державного фінансування суб'єктів господарювання визначаються економічними умовами, зі змінами яких змінюються як пріоритети бюджетного фінансування, так і форми й інструменти їх застосування. Розглянуті аспекти державного фінансування ІД дозволяють більш повно розкрити його зміст та зрозуміти роль, що проявляється у виконанні державними фінансами не тільки функції забезпечення підприємств і організацій грошовими коштами для нормального функціонування, а й стимулювання сталого розвитку у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України: навчальний посібник. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. — 220 с.
2. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс]: [веб-сайт Верховної Ради України]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> — Дата звернення: 25.07.2019.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV [Електронний ресурс]: [веб-сайт Верховної Ради України]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43615?find=1&text=%E4%EE%F2%E0%F6%B3%BF#w11> (Дата звернення: 25.07.2019).
4. Демидович В.В. Дослідження й регулювання існуючих підходів до оцінки інвестиційних процесів // Держава та регіони (Серія: Державне управління). — 2006. — № 2. — С. 51—55.
5. Державна політика стабілізації фінансів підприємств: монографія / А.І. Даниленко, В.В. Зимовець, О.М. Кошик та ін.; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування; за ред. А.І. Даниленка. — К., 2011. — 452 с.
6. Зимовець В.В. Ефективність надання державних гарантій підприємствам в Україні / В.В. Зимовець // Фінанси України. — 2014. — № 12. — С. 56—68. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_12_6 — Дата звернення: 06.07.2019.
7. Игонина Л.А. Инвестиции: учеб. пособие / Л.А. Игонина; под. ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова. — М.: Экономист, 2004. — 478 с.
8. Молодик К.Ю. Гарантії фінансових установ як засіб цивільно-правового захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України / К.Ю. Молодик. — К., 2007. — 185 с.
9. Пересада А.А., Майорова Т.В. Інвестиційне кредитування: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2002. — 272 с.
10. Пересада А.А., Майорова Т.В., Ляхова О.О. Проектне фінансування: Підручник. — К.: КНЕУ, 2005. — 736 с.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]: [веб-сайт Верховної Ради України]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Дата звернення: 25.07.2019).
12. Податкові трансформації в ЄС та податкова політика України в контексті євроінтеграції: моногр. / А.І. Крисоватий, В.М. Мельник, Т.В. Кошук; за ред. д. е. н., проф. А.І. Крисоватого. — Тернопіль: ТНЕУ, 2014. — 236 с.
13. Про інвестиційну діяльність. Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Дата звернення: 25.07.2019).
14. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 389 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF> — Дата звернення: 19.07.2019.

15. Проектне фінансування: підручник / Т.В. Майорова, О.О. Ляхова та ін.; за заг. та наук. ред. проф., д.е.н. Т.В. Майорової. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: КНЕУ, 2017. — 434 с.

16. Пшик Б.І. Інвестиційне кредитування: навч. посібник / Б.І. Пшик. — Львів: ЛБІ НБУ, 2005. — 291 с.

17. Шосталь С.О. Активізація інвестиційного процесу в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання / С.О. Шосталь // Статистика України. — 2008. — № 3. — С. 119—122.

References:

1. Artus, M. M. and Khyzha, N. M. (2005), *Biudzhetna systema Ukrainy [Budget system of Ukraine]*, Vyd-vo Yevrop. un-tu, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The Law of Ukraine "Budget Code of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 25 July 2019).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43615?find=1&text=%E4%EE%F2%E0%F6%B3%BF#w11> (Accessed 25 July 2019).
4. Demydovych, V. V. (2006), "Research and regulation of existing approaches to the evaluation of investment processes", *Derzhava ta rehiony*, vol. 2, pp. 51—55.
5. Danylenko, A. I. Zymovets', V. V. and Koshyk, O. M. (2011), *Derzhavna polityka stabilizatsii finansiv pidpriemstv [State policy for corporate finance stabilization: monograph]*, NAN Ukrainy, In-t ekonomiky ta prohnozuvannya, Kyiv, Ukraine.
6. Zymovets', V. V. (2014), "Effectiveness of providing state guarantees to enterprises in Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 56—68.
7. Igonina, L. L. (2004), *Investicii [Investments]*, Jekonomist, Moscow, Russia.
8. Molodyko, K. Yu. (2007), "Guarantees of financial institutions as a means of civil protection of rights and interests of civil relations participants", *Abstract of Ph.D. dissertation*, Law, Institute of Private Law and Entrepreneurship of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Peresada, A. A. and Majorova, T. V. (2002), *Investytsijne kredyтування [Investment lending]*, KNEU Kyiv, Ukraine.
10. Peresada, A. A., Majorova, T. V. and Liakhova, O. O. (2005), *Proektne finansuvannya [Project financing]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The Law of Ukraine "Tax Code of Ukraine"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 25 July 2019).
12. Krysovatyj, A. I. Mel'nyk, V. M. and Koschuk, T. V. (2014), *Podatkovi transformatsii v YeS ta podatkova polityka Ukrainy v konteksti ievrointehratsii [Tax Transformation in the EU and Ukrainian Tax Policy in the Context of European Integration]*, TNEU, Ternopil, Ukraine.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *The Law of Ukraine "On investment activity"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 25 July 2019).
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "Investment and Innovative Activity Development Program in Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF> (Accessed 19 July 2019).
15. Majorova, T. V. and Liakhova, O. O. (2017), *Proektne finansuvannya [Project financing]*, 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
16. Pshyk, B. I. (2005), *Investytsijne kredyтування [Investment lending]*, LBI NBU, Lviv, Ukraine.
17. Shostal', S. O. (2008), "Revitalization of the investment process in Ukraine: problems and ways to solve them", *Statystyka Ukrainy*, vol. 3, pp. 119—122.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2019 р.